

SAMFUNNSSPEILET

TIDSSKRIFT OM LEVEKÅR OG LIVSTIL

- Forbrytelse og straff
- Samliv og barn Abort Arv
- Sykefravær Uførepensjon
- Befolkningsutviklingen

KVINNER OG MENN I NORGE

En rapport om likestilling i Norge på 1980-tallet

Rapporten gir en bred oversikt over forskjeller og likheter i kvinners og menns situasjon sett fra et likestillingsperspektiv. I tekst, figurer og tabeller gir den informasjon om utviklingen i likestilling i 1980-årene og om hvor vi står ved slutten av 1980-tallet.

Rapporten dekker alle de områder der det er viktig å følge med i hvordan likestillingen utvikler seg. Den tar for seg likestillingen mellom kvinner og menn når det gjelder utdanning, lønnet arbeid, omsorgsarbeid, lønn og inntekt, helse, politisk og organisasjonsmessig deltaking og innflytelse.

Publikasjonen utkommer i serien RAPPORTER fra Statistisk sentralbyrå, nr. 90/21 *KVINNER OG MENN I NORGE*.

ISBN 82-537-2999-5

Pris kr. 70,-

*

Publikasjonen kan bestilles i bokhandelen eller fra:

Informasjonsavdelingen

Postboks 8131 Dep, 0033 Oslo 1

Nr. 1/1991 - 5. årgang
Utgis av Statistisk sentralbyrå

Redaksjon:

Anders Barstad
Kirsti Huserbråten
Tor Jørgensen
Jan Erik Kristiansen

Redaksjonsråd:

Olav Ljones
Nils Håvard Lund
Gisle Skancke

Tegner:

Thore Hansen

Abonnementspris:

kr 100.- for 3 nummer pr. år
Løssalgpris: kr 40.-

**Abonnement bestilles
hos:**

Statistisk sentralbyrå
Opplysningskontoret
Postboks 8131 Dep
0033 Oslo 1
Tlf.: (02) 86 45 00

Artikler i tidsskriftet kan ikke uten videre tas som uttrykk for Statistisk sentralbyrås oppfatning.

Ved bruk av stoff fra tidsskriftet, bruk kildehenvisning "SSBs Samfunns-
speilet".

Innhold:

**Kriminaliteten i 1980-årene: Fortsatt sterk økning,
mest for volds- og narkotikaforbrytelser 2**

Ulla Haslund

1980-årene: Straffesakene økte mindre enn forbrytelsene 7

Liv Hilde Birkelund

Samboerskap, men ikke ekteskap? 10

Turid Noack

Ny barnestatistikk: Familien sett med barns øyne 16

Sissel Vestli

Økende aborthyppighet? 19

Jan Erik Kristiansen

Familien stadig viktigere som økonomisk ressurs 23

Jon M. Hippe og Einar Øverbye

Sykefravær og bedriftstilhørighet:

Noen sammenheng? 26

Arne Mastekaasa

**Kvinner og menns uførepensjon: Uførepensjonen
gjenspeiler inntektsforskjeller på arbeidsmarkedet 30**

Hilde H. Holte

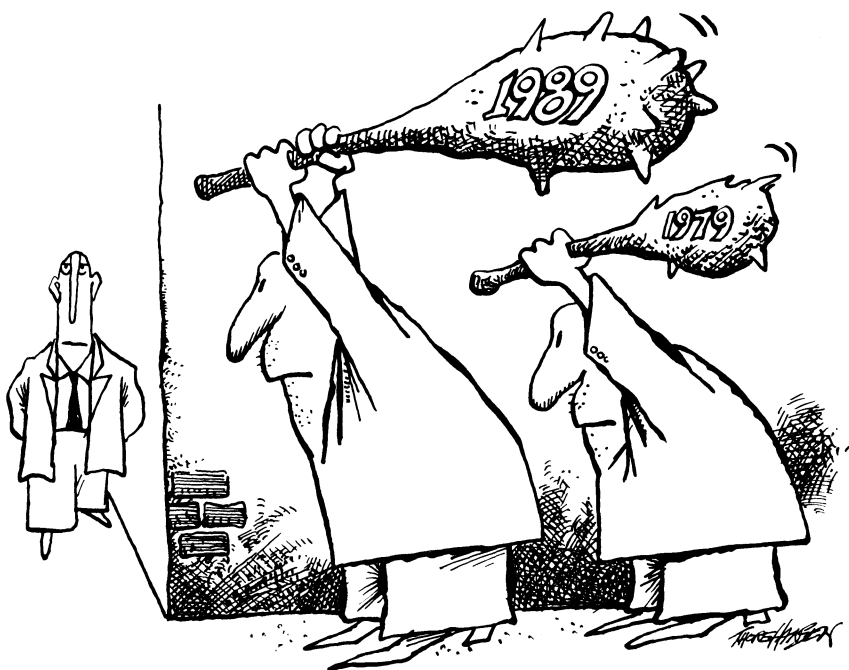
**Synkende folketall og eldre befolkning – ennå et
stykke fram 34**

Inger Texmon

Kriminaliteten i 1980-årene:

Fortsatt sterk økning, mest for volds- og narkotikaforbrytelser

Ulla Haslund

Det er neppe grunnlag for å si at kriminalitetsutviklingen i 1980-årene var eksplosiv. Antall forbrytelser som politiet etterforsket ble riktignok fordoblet, men sammenliknet med de to foregående tiårene er det mer riktig å si at økningen tiltok i 1980-årene. Visse typer grov kriminalitet økte mest, og det kan være grunn til å spørre om det vi kaller statistikkens mørketall skjuler langt mer hverdagskriminalitet i dag enn for ti år tilbake.

Mer enn dobbelt så mange forbrytelser i 1989 som i 1979

Forbrytelser er lovbrudd som ifølge loven kan straffes med fengsel i over tre måneder, i motsetning til forseelser som er fellesbetegnelsen på de

mindre alvorlige lovbruddene, der loven anviser straff fra bot og opp til tre måneders fengsel.

I 1989 avsluttet landets politikamre etterforskningen av 237 000 forbrytelser. Ti år tidligere var antallet

110 000, det vil si at økningen i tiårsperioden var på 116 prosent, en gjennomsnittlig årlig økning på 8 prosent.

Stor økning også i 1960- og 1970-årene

Statistikken gir ikke grunnlag for å si at vi i 1980-årene har hatt noen kriminalitets eksplosjon. Det må være riktigere å si at dette tiåret føyet seg inn i rekken av tiår der kriminaliteten steg med økende hastighet. Antall etterforskede forbrytelser økte fra 1959 til 1969 med 56 prosent, i 1970-årene var økningen 83 prosent og det siste tiåret har den vært på 116 prosent. Antall etterforskede forbrytelser pr. innbygger var fem ganger så høyt i 1989 som i 1959.

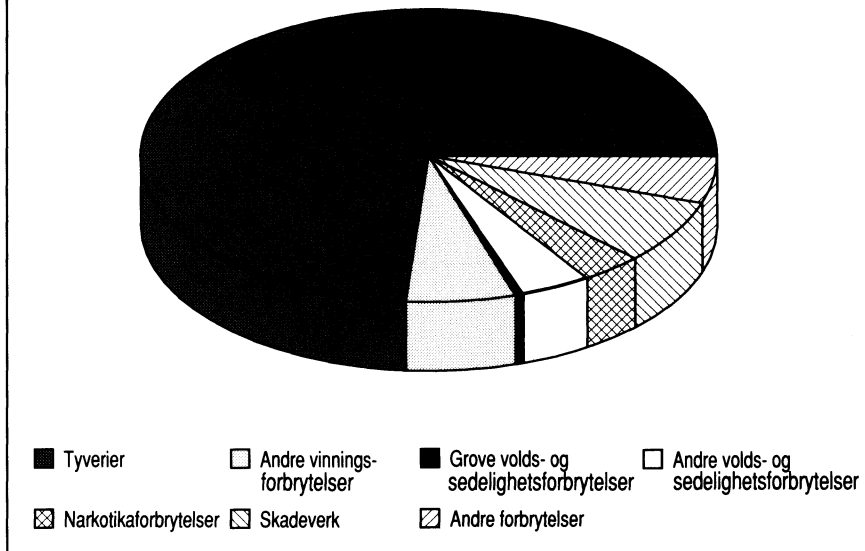
Tyveriene dominerer

Tyverier har så avgjort dominert kriminalitetsbildet i 1980-årene, med en andel av alle etterforskede forbrytelser på 74-75 prosent.

Politiet etterforsket 175 000 tyverier i løpet av 1989. I kraft av sitt antall er det tyveriene som i store trekk preger kriminalitetsutviklingen. Riktignok var det i 1980-årene, særlig i siste halvdel, en betydelig økning av grov kriminalitet, forbrytelser der enkelttilfellene får omfattende mediadekning, noe som bidrar til inntrykket av en kriminalitets eksplosjon. Det er imidlertid

Figur 1

Forbrytelser etterforsket i 1989, etter art

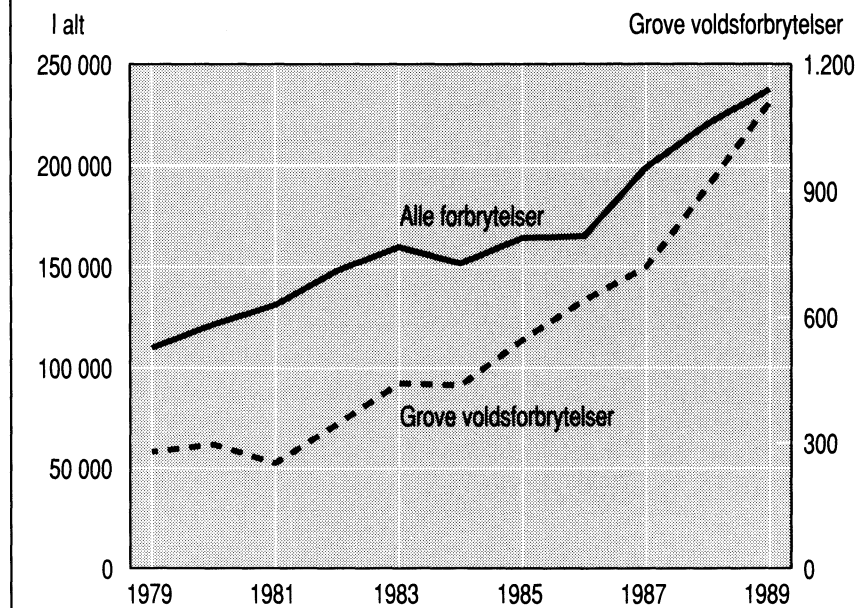

økningen av tyverier som virkelig fikk kriminalitetskurven til å stige i 1980-årene. En nedgang på 5 prosent i antall etterforskede forbrytelser fra 1983 til 1984 gjenspeilte bare en litt større nedgang i tallet på tyverier. Året etter, i 1986, ble nedgangen innhentet idet både antall

forbrytelser totalt og tallet på tyverier økte med 8 prosent. Så etter en stillstand fra 1985 til 1986 skjøt det samlede antall forbrytelser fart og økte med 21, 11 og 8 prosent i årene 1987-1989, hele tiden i takt med antallet tyverier.

Figur 2

Etterforskede forbrytelser i alt og grove voldsforbrytelser. 1979-1989

Grove voldsforbrytelser fire-doblet

Visse typer grove forbrytelser økte betydelig mer enn gjennomsnittet. Dette gjaldt særlig i siste halvdel av 1980-årene, da det vi kaller grove voldsforbrytelser økte med gjennomsnittlig 20 prosent i året. Mens økningen av forbrytelser totalt var på 57 prosent og økningen av tyverier 53 prosent, var økningen av grove voldsforbrytelser på hele 152 prosent. Tilsvarende økning i første halvdel av tiåret var 38 prosent for forbrytelser totalt, 38 prosent for tyverier og 57 prosent for grov vold. Som grove voldsforbrytelser regnes her drap, drapsforsøk, grov legemsbeskadigelse, grovt ran, voldtekt, utuktig omgang med barn under 14 år og incest. Alle er forbrytelser med et klart element av vold og med høye strafferammer, og kan i ekstreme tilfelle ilegges lovens strengeste straff, 21 års fengsel.

I 1959 ble det etterforsket vel seks grove voldsforbrytelser pr. 1 000 innbyggere her i landet. Etter en nedgang i 1960-årene, økte tallet til sju i 1979 hvoretter det skjøt fart og passerte 11 i 1984 og 26 i 1989.

Grove voldsforbrytelser utgjorde i 1989 4,7 promille av alle etterforskede forbrytelser. Vi skal helt tilbake til 1969 for å finne andelen voldsforbrytelser like stor og vi må 30 år tilbake for å finne den større. I 1959-1960 var det totale antall etterforskede forbrytelser i underkant av 40 000 og antallet grove voldsforbrytelser rundt 200, dvs. en andel på vel fem pr. 1 000.

Det ble i 1989 etterforsket 62 drap her i landet. Dette er det klart høyeste antall i de årene vi har oversikt over. I 1988 var antallet etterforskede drap 44 og i foregående fireårsperiode var det rundt 40 pr. år. I 1979 var drapstallet 32.

Drapsforsøk og grov legemsbeskadigelse utgjorde til sammen 79 tilfelle i 1989. Ti år tidligere var tallet 13, mens det midtveis i perioden lå på vel 30 pr. år. Ved grov legemsbeskadigelse tilføyes offeret "betydelig skade på legeme eller helbred".

Grovt ran er en av de forbrytelse som økte mest i løpet av 1980-åre-

ne, fra 26 tilfelle i 1979 til 160 i 1989, dvs. en seksdobling av antall tilfelle. Ran er en kombinert vinnings- og voldsforbrytelse. Grovt ran karakteriseres ved at det er brukt grov vold eller truet med skytevåpen eller annet særlig farlig redskap. Har ransofferet vært ute av stand til å forsvare seg, kan også ranet bli bedømt som grovt. Loven sier dessuten at ranet er grovt dersom det gjelder en betydelig verdi, men man må anta at ran bare unntaksvis omfatter større verdier uten at det har noen av de ovennevnte grove volds-elementene i seg.

Antall etterforskede voldtekter ble i løpet av tiårsperioden nær tredoblet fra 120 tilfelle i 1979 til 335 i 1989. Det ble i 1989 etterforsket 121 incesttilfelle og 351 tilfelle av utuktig omgang med barn under 14 år. Dette innebar for begge grupper vedkommende en økning på godt over 40 prosent sammenliknet med året før. Når det gjelder incest, lå tallet i underkant av ti tilfelle pr. år fram mot midten av 1980-årene, hvoretter antallet er tidoblet. Antall tilfelle av utuktig omgang med barn under 14 år ble godt og vel firedoblet i løpet av tiårsperioden, fra 80 i 1979 til 351 i 1989.

Narkotikakriminaliteten økte mest

Karakteristisk for 1980-årene var også den store økningen i narkotikakriminaliteten. 8 140 overtredelser av narkotikalovgivningen ble etterforsket i 1989, og dette var nær fem ganger så mange som ti år tidligere. Sterkest økning hadde de grove narkotikaforbrytelsene som gjelder innførsel eller omsetning av større kvanta.

Sammenlikning over tid vanskelig gjøres ved at statistikken før 1976 ikke skiller mellom grove og mindre grove tilfelle. Når det gjelder narkotikaforbrytelser totalt, finner vi imidlertid at det også i tiårsperioden 1969-1979 skjedde en mangedobling, fra 240 til 1 700 etterforskede tilfelle.

Narkotikaforbrytelser er første gang nevnt i kriminalstatistikken for 1968, samme år som den såkalte

proffparagrafen ble innført i straffeloven. Fire år tidligere hadde vi fått lov om legemidler og gifter der ulovlig befatning med narkotika for første gang omhandles konkret i lovverket.

Da legemiddeloven ble innført i 1964, var maksimumsstraffen for narkotikaforbrytelser to års fengsel. Da proffparagrafen kom i 1968, anviste den en maksimumsstraff på seks år. Etter flere runder med skjerpning, er øvre strafferamme i dag lovens strengeste, fengsel i 21 år.

Økonomisk kriminalitet og miljøkriminalitet – dårlig statistisk belyst

Selv om økonomisk kriminalitet har fått økende oppmerksomhet en del år, mangler vi stort sett statistikk på området. Årsaken er at det har vært vanskelig å få fastslått hvilke lovbruddkategorier som fortjener betegnelsen økonomisk kriminalitet. Definisjonen har hatt en tendens til å variere fra brukergruppe til brukergruppe, fra å begrense seg til privilegerte menneskers omgåelse av skatte- og avgiftslovgivningen til å omfatte tradisjonell vinningskriminalitet som simple tyverier. I den senere tid har imidlertid politiets øko-krimgruppe foretatt en definisjon med sikte på å framskaffe statistikk for en del av 1980-årene. Dessverre er ikke arbeidet kommet langt nok til at denne artikkelen kan bringe noen av resultatene.

Også på området miljøkriminalitet er statistikken lite dekkende. Årsaken er at de fleste miljølovbrudd er definert som forseelser i loven, og når det gjelder forseelser, mangler vi foreløpig statistikk over art og antall. Et pågående statistikkprosjekt vil forhåpentlig i løpet av året gjøre det mulig å si mer om overtredelser innenfor dette uhyre viktige området av lovverket.

Større kriminalitet i områder med tett bosetting

Ikke uventet er det fylkene med størst bosettingstetthet som har den største forbrytelseshyppigheten (figur 3, neste side). Høyest ligger Oslo med 130 etterforskede forbrytelser

pr. 1 000 innbyggere i 1989. Deretter følger fylkene Vestfold, Buskerud, Østfold og Hordaland med fra 77 til 63 forbrytelser pr. 1 000 innbyggere. Alle er fylker med tre firedele eller mer av befolkningen bosatt i tettbygde strøk. For hele landet var antall etterforskede forbrytelser pr. 1 000 innbyggere 56. Lavest tall hadde Sogn og Fjordane, Møre og Romsdal og Nord-Trøndelag med henholdsvis 12, 17 og 20 forbrytelser pr. 1 000 innbyggere. Dette er fylker med lavere bosettingstetthet, fra 43 til 57 prosent av befolkningen samlet på tettsteder.

Størst økning i Aust-Agder, Rogaland og Hordaland

Kriminaliteten økte i alle fylker i 1980-årene. Størst økning var det i Aust-Agder der antall etterforskede forbrytelser pr. 1 000 innbyggere ble tredoblet fra 1979 til 1989. Ikke langt etter fulgte Rogaland og Hordaland med økning på henholdsvis 170 og 140 prosent.

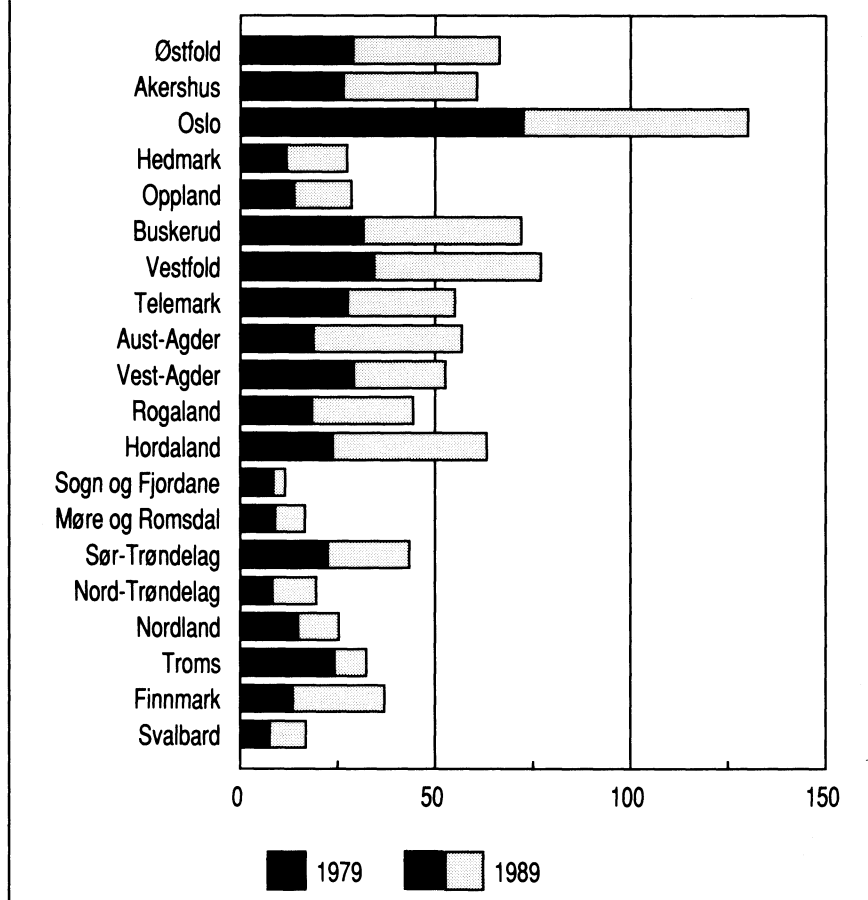
Også i et lengre tidsperspektiv har Aust-Agder utmerket seg som fylket med størst økning i kriminaliteten. I løpet av de tre tiårene vi har oversikt over, er antall etterforskede forbrytelser pr. innbygger blitt hele 16 ganger større. Også Østfold, Oppland og Buskerud hadde stor økning med en relativ kriminalitet som ble 8-10 ganger større i løpet av 30-årsperioden. For landet totalt var antall etterforskede forbrytelser pr. innbygger 5,2 ganger så høyt i 1989 som i 1959.

Oppklaringsprosenten lav, men stigende etter 1987

For 77 prosent av forbrytelsene som ble ferdig etterforsket i 1989 resulterte etterforskningen i henleggelse uten at gjerningsmannen var funnet, eller fordi bevisene mot den mistenkte ikke var sterke nok som grunnlag for siktelse. Det vil si at oppklaringsprosenten var 23. Andelen oppklarte forbrytelser har dermed vært stigende siden 1987, da prosentene var 18. 1987 er året med lavest oppklaringsprosent av de 30 årene vi har oversikt over. Andelen har vært synkende siden 1959, da 42

Figur 3

Forbrytelser etterforsket pr. 1 000 innbyggere. Fylke. 1979 og 1989

prosent av de etterforskede forbrytelsene ble oppklart. I 1969 var oppklaringsprosenten 34 og i 1979 var den 25.

Simpelt tyveri, grovt tyveri og innbrudd er forbrytelser som i liten grad blir oppklart. Henholdsvis 12, 15 og 18 prosent av slike forbrytelser ble oppklart i 1989, mens drap og grov narkotikaforbrytelse lå høyest med oppklaringsprosenten på 92 og 85.

Hvor mange ble tatt – hvor mange slapp unna?

Oppklaringsprosenten på 23 innebar at 54 000 forbrytelser ble oppklart i 1989. I 4 000 av sakene ble anmeldelsene trukket tilbake, mens de øvrige 50 000 resulterte i at én eller flere antatte gjerningsmenn ble siktet. En tredel av personene var siktet for flere av forbrytelsene, slik at antallet siktede personer ble

20 800. Ti år tidligere var tallet på siktede vel 12 000, dvs. at antall forbrytelser økte atskillig mer enn antall siktede i løpet av tiårsperioden, med 116 mot 71 prosent. Dette har flere årsaker. Det henger selvsagt sammen med at oppklaringsprosenten gikk ned, men også med det faktum at relativt langt flere anmeldelser ble trukket tilbake i begynnelsen av tiåret enn på slutten.

Vi vet hvor mange som blir tatt eller rettere hvor mange som blir siktet for forbrytelser, og vi kan lese ut av statistikken hva som skjer med dem videre i rettsapparatet (jf. artikkel i dette nummeret av *Samfunnsspeilet*).

Hvor mange forbrytere blir så ikke tatt? På grunnlag av tallene på forbrytelser og siktede i 1989, kan vi anslå at 70 000 personer hadde ansvaret for de uoppklarte forbrytelsene dette året. Det er da tatt hensyn til

at siktede for alvorlige forbrytelser gjennomgående står bak færre forbrytelser enn siktede for såkalt hverdagskriminalitet. Regner man i tillegg med at en viss andel av anmeldelsene ville blitt trukket tilbake, blir anslaget at om lag 60 000 personer unngikk siktelse. Men vi må regne med at det blant disse befinner seg et ukjent antall Tordenskiolds soldater ved at de også hadde ansvaret for forbrytelser som ble oppklart.

Hva skjuler mørketallene?

Her i landet er det gjort få undersøkelser mht. selvrappert kriminalitet. Det sier seg selv at det skal store ressurser og grundig planlegging til før man kan banke på hos Ola og Kari for å spørre hvordan det er med lovligheten. I den grad det har vært gjort undersøkelser, har det skjedd blant lett tilgjengelige grupper som vernepliktige og studenter, og resultatene kan ikke uten videre overføres til å gjelde befolkningen generelt.

Erfaringsmessig vil forbrytelsestyper det fokuseres på i media eller på annen måte, i større grad bli anmeldt og etterforsket. Det er ikke tvil om at de siste årenes oppmerksomhet på grove sedelighetsforbrytelser mot barn har ført til at slik kriminalitet i større grad kommer fram i lyset. Det samme gjelder annen type voldsbruk innen familie og mellom mennesker i annet avhengighetsforhold til hverandre. Både ofrene selv og utenforstående blir på grunn av omverdenens oppmerksomhet styrket til gjøre noe med situasjonen. Trolig er det også lettere for kvinner i dag å anmelde voldtekt enn for ti og tjue år siden. Ikke minst har den lovbestemte juridiske assistanse til voldtekts ofre bidratt til å styrke selvfølelsen hos kvinner som tidligere ville følt situasjonen som så fornedrende at de hadde valgt å tie. Krisesentrene for incestofre og for mishandlede og voldtatte kvinner har trolig hatt en tilsvarende effekt. Vi vet imidlertid lite om hva mørketallene fortsatt skjuler av grov volds-kriminalitet. Vi kan ikke med sikkerhet si at en større del av mørketallene er blitt avdekket. Man kan

heller ikke se bort fra at større oppmerksomhet om visse typer kriminalitet kan utløse flere potensielle gjerningsmenn.

En av de få forbrytelsestyper som ikke har økt er blotting eller "krenkelse av ærbarhet ved utuktig atferd" som det heter i loven. Her er det grunn til å anta at flere tilfelle forblir uanmeldte i dag enn tidligere, dvs. at mørketallene stiger. Større åpenhet om seksualitet i sin alminnelighet har ført til at fenomenet blotting kanskje blir sett på med en viss overbærenhet. Enkelttilfelle blir betraktet som mer komiske enn kriminelle, og det skal mer vedvarende og plagsom oppførsel til fra gjerningsmannen før det blir gått til anmeldelse.

Når oppmerksomhet rettes mot en bestemt type kriminalitet, fordi den er blitt mindre tabubelagt (sedelighet), fordi økningen er særlig skremmende (narkotika, vold) eller ved at den i særlig grad krenker vår rettferdighetssans (økonomisk kriminalitet), fører det uvilkårlig til en alminneliggjøring av andre typer lovovertrædelser. Det kan være grunn til å spørre hva mørketallene skjuler av hverdagskriminalitet som tyverier i en tid da oppklaringsprosenten for simple tyverier er 12 og muligheten til å få tilbake sine eiendeler ved å gå til anmeldelse er heller liten. Med dagens endrede toleransegrenser er ikke ønsket om å få gjerningsmannen straffet lenger noen særlig drivkraft til å anmelde f.eks. hverdagslig vinningskriminalitet. Sannsynligvis vil beslutningen om å anmelde bero mer på skadelidtes forsikringsordning og på hva som er avtalt mht. egenandel og bonus.

Alt i alt kan muligens mørketallene skjule mindre grov kriminalitet i dag enn tidligere, mens vi på den annen side må regne med at en større, kanskje betydelig, andel av hverdagskriminaliteten forblir uanmeldt.

Ulla Haslund er konsulent i Statistisk sentralbyrå, Kontor for sosialstatistikk.

AKTUELL STATISTIKK FRA SSB

141 000 utenlandske statsborgere i Norge

Pr. 1. juli var det registrert 141 400 utenlandske statsborgere bosatt i Norge. Økningen siden årsskiftet er nærmere 1 100. I tilsvarende periode i 1989 var økningen 2 500.

Tallet på statsborgere fra europeiske land ble redusert med vel 500 i første halvår, men utgjør fortsatt 51 prosent av de utenlandske statsborgerne i Norge. Dansker og briter er de største gruppene med henholdsvis 17 200 og 12 100. Fra asiatiske land var det en økning på 1 300, til 41 000. De største gruppene har statsborgerskap fra Pakistan (11 600), Vietnam (6 800) og Iran (5 700). Statsborgere fra Nord-Amerika utgjør nå vel 11 000, fra Afrika 8 800 og fra Sør-Amerika 6 800.

Akershus og Oslo har til sammen 61 600 utenlandske statsborgere, eller 43,5 prosent av alle utenlandske statsborgere i Norge. Oslo alene har 44 500 utenlandske statsborgere. Dette svarer til 9,7 prosent av folketallet i kommunen. I Rogaland bor 13 800 og i Hordaland vel 10 400 utenlandske statsborgere. Færrest utenlandske statsborgere er det i Nord-Trøndelag og Sogn og Fjordane.

Vel 62 prosent av de utenlandske statsborgerne er i alderen 20-49 år. Tilsvarende andel for hele befolkningen i Norge er 43,5 prosent. Rundt 21 prosent av de utenlandske statsborgerne er i aldersgruppen 0-15 år, om lag samme andel som i befolkningen totalt. Blant flere nasjonaliteter er det betydelig flere menn enn kvinner.

Hjelpeordninger for hjemmene 1989

I alt 148 400 hjem fikk hjelp av hjemmehjelper eller husmorvikar i 1989. Dette er samme antall hjem som året før. Det blir stadig færre hjem som får hjelp av husmorvikar. Slik hjelp ble gitt til 19 900 hjem i 1989, mot 25 800 hjem i 1988. Samtidig økte antall hjem som fikk hjemmehjelp med 5 900. Skillet mellom hjemmehjelp og husmorvikartjenesten er i ferd med å viskes ut, i stadig flere kommuner brukes ordningene som en samlet tjeneste.

Ved utgangen av 1989 var 31 300 personer i arbeid som hjemmehjelper eller husmorvikarer. Dette er 5 500 færre enn i 1988. Fra 1987 til 1989 er antall hjelpere redusert med 21 prosent. De fleste helpere arbeider deltid, gjennomsnittlig 687 timer i 1989 mot 630 timer i 1988.

Husmorvikarene og hjemmehjelperne utførte 21,5 mill. timeverk mot 22,5 mill. timeverk i 1988, en nedgang på 4 prosent. Timeverk pr. hjulpet hjem sank fra 152 i 1988 til 145 i 1989. Tallet på timeverk pr. innbygger 67 år og over var 36 i 1989, mot 38 i 1988. Vi finner her store variasjoner mellom fylkene.

Finnmark, Troms og Hordaland ligger på topp med fra 50 til 45 timer pr. innbygger 67 år og over. Nederst ligger Oslo, Sør-Trøndelag og Østfold som i gjennomsnitt bare kunne tilby sine eldre fra 25 til 29 timer hjelp pr. år.

Utgiftene til hjelpeordningene for hjemmene som utgjorde 2 230 mill. kroner i 1988, økte med 0,5 prosent til 2 242 mill. kroner i 1989. Betaling fra hjemmene som mottok hjelp utgjorde 230 mill. kroner, eller 10 prosent av utgiftene.

1980-årene:

Straffesakene økte mindre enn forbrytelsene

Liv Hilde Birkelund

Antall etterforskede forbrytelser økte langt mer enn antall straffesaker i 1980-årene. Straffesakene gjelder imidlertid oftere grove forbrytelser og straffene er blitt strengere.

Mindre risiko for straff?

I 1989 ble det registrert 237 000 etterforskede forbrytelser og 14 000 straffesaker¹. I 1979 var tallene henholdsvis 110 000 og 10 000.

For å kunne sammenligne tallene på etterforskede forbrytelser og straffesaker er det imidlertid flere forhold som må tas hensyn til. Vi burde vite om mørketallene var konstant i perioden, om folks tilbøyelighet til å anmelde lovbrudd var den samme. Dermed kunne vi fastslå

- om det faktisk begås mer kriminalitet i dag enn for ti år siden, eller
- om bare en mindre del av kriminaliteten er skjult i dag enn tidligere
- og om mørketallet varierer i forhold til type forbrytelse.

Enkelte forhold tyder på at folk sjeldnere enn før anmelder lovbrudd, 'politiet gjør likevel ikke noe med det'. Denne holdning kan være mer utbredt enn tidligere. Andre forhold kan tyde på at flere anmelder lovbrudd og at mørketallene dermed har gått ned. Det kan virke som vi er blitt mer vant til å bruke utenforstående når det oppstår problemer eller konflikter. Politiet kommer 'nærmere oss', og det blir mer

nærliggende å oppsøke politiet når en har vært utsatt for kriminalitet. Dette er imidlertid forhold som vil variere etter type forbrytelse (jf. Haslunds artikkel i dette nummeret av *Samfunnsspeilet*).

Alt i alt er det likevel grunn til å tro at utviklingen i den registrerte kriminaliteten i hovedsak avspeiler endringer i den faktiske kriminaliteten.

En straffesak kan omfatte flere forbrytelser

En person blir gjerne straffet for flere forbrytelser samtidig. Forbrytelsene kan være begått på samme tidspunkt eller over en periode. En og samme handling kan bryte med flere straffebestemmelser, eller det kan være flere forskjellige handlinger som inngår i samme straffesak². Halvparten av straffesakene i 1989 omfattet to eller flere forbrytelser, og gjennomsnittlig var det 2,2 forbrytelser for hver straffesak.

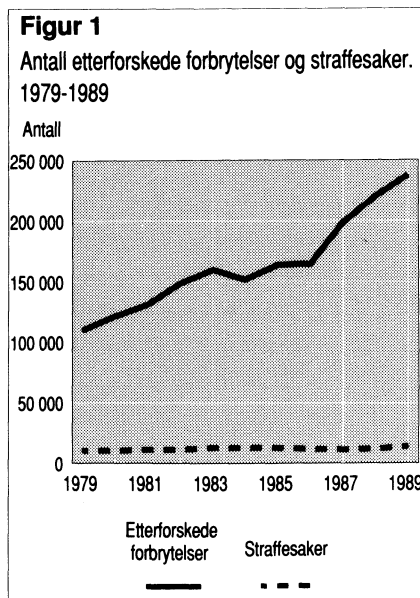
Når det er så stor forskjell på antallet etterforskede forbrytelser og antallet straffede, ligger noe av forklaringen her. De forskjellige forbrytelser som inngår i en straffesak blir registrert hver for seg. Forholdstallet mellom forbrytelser og straffede

blir derfor overdrevent skjevt. Dette er imidlertid forhold som har forandret seg lite i løpet av 1980-årene. Det var i 1979 gjennomsnittlig 2 forbrytelser pr. straffesak og i 1989, som nevnt, 2,2.

Grove forbrytelser ender oftere med straff

Narkotikaforbrytelser og de mest alvorlige forbrytelsene som drap, væpnet ran, grov legemsbeskadigelse, grov narkotikaforbrytelse ender oftere enn andre forbrytelser med straff.

Alvorlige forbrytelser, dvs. forbrytelser med høy strafferamme, er

saker som har høy prioritet hos politiet og som derfor oftere blir oppklart. Når det gjelder f.eks. drap er dessuten gjerningspersonen ofte kjent allerede på anmeldelsestidspunktet. Oppklaringsprosenten og risikoen for straff er derfor høy i slike saker.

Narkotikaforbrytelsene blir sjelden anmeldt av et offer. Det er gjerne politiet selv som oppdager lovbruddene, ved at de oppsøker steder og miljøer de har mistanke til. Det ligger derfor i sakens natur at det er mye større sjans for at disse sakene oppklares og senere blir møtt med straff – gjerningspersonene er allerede identifisert.

Når det gjelder tyverier, innbrudd, legemsfor nærmelser og skadeverk er oppklaringsprosenten svært lav, og det er sjelden noen personer å sikte. Den store forskjellen mellom tallet på etterforskede forbrytelser og straffesaker gjelder først og fremst disse mindre alvorlige forbrytelsene. Risikoen for å bli straffet for slike forbrytelser er relativt liten. Spørsmålet er om den er blitt mindre i løpet av 1980-årene. Dette er det ikke mulig å svare fullt ut på uten å vite mer om mørketall og anmeldelsestilbøyelighet i perioden. Drapsmennene, ranerne og narkotikaforbrytternes risiko for straff er relativt stor.

Flere straffes for grove forbrytelser

Straffesakene på slutten av tiåret omfatter oftere grove lovbrudd enn ved begynnelsen av tiåret. Det er stadig flere drap, grove narkotikaforbrytelser, grove ran og voldtekter blant straffesakene. I 1979 og i 1989 ble det registrert henholdsvis 24 og 41 drap, 70 og 265 grove narkotikaforbrytelser, 6 og 58 grove ran, 36 og 66 voldtekter og 47 og 133 tilfeller av utuktig omgang med mindreårige.

Straffesaker som gjelder tyveri, særlig simple tyveri, har på sin side vist en relativ nedgang. På begynnelsen av 1980-tallet gjaldt hele seks av ti straffesaker tyveri, i 1989 fire av ti. Til sammenligning utgjorde tyveriene hele 75 prosent av de etterforskede forbrytelsene i 1989 og om lag

det samme ti år tidligere. Tyveriene resulterer altså sjelden i straff.

Hver femte straffesak gjelder narkotika

Narkotikasakene har stått for den største tallmessige økning i straffesaker fra 1979-1989³. Siden 1979 er tallet firedoblet. Narkotikaforbrytelsene utgjorde 6 prosent av straffesakene i 1979 og hele 18 prosent i 1989. Det er grunn til å tro at denne økningen ikke bare skyldes en reell økning i antall narkotikaforbrytelser. Politiets ressurser og arbeidsmetoder når det gjelder narkotikasaker er endret og effektivisert siden begynnelsen av 1980-tallet, slik at langt flere saker blir oppdaget. Oppklaringsprosenten er også relativt høy.

Tallet på straffesaker som gjelder voldsforbrytelser og enkelte økonomiske forbrytelser som grovt bedrageri, underslag, forbrytelser mot regnskapsloven og mot ligningsloven, har også økt relativt mye, og utgjør i dag en noe større andel enn for ti år siden.

Strengere straffer på slutten av 1980-tallet

Korte fengselsstraffer er vanligst. Av 5 300 ubetingede fengselsdom-

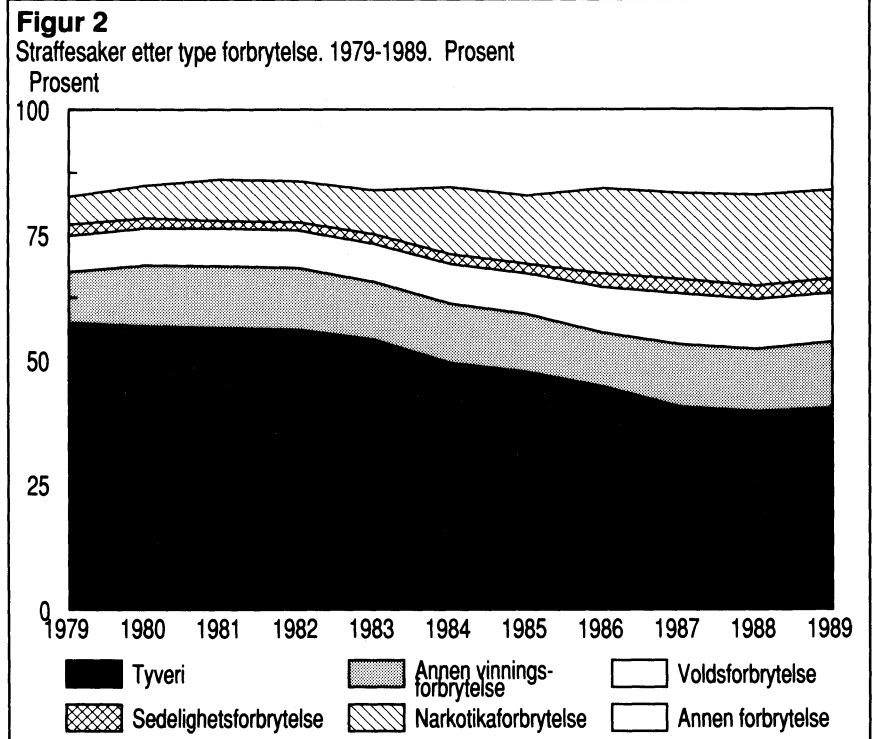
mer i 1989, lød 58 prosent på fengsel inntil tre måneder, i 1979 61 prosent.

Ser en på straffesakene totalt i løpet av 1980-tallet, særlig den siste femårsperioden, finner en at det er gitt stadig flere lengre fengselsdommer – over ett år. Andelen straffesaker som har medført ubetinget fengsel har ligget på mellom 37 og 39 prosent hele perioden, men flere av dommene gjelder lengre straffer. Bare 8 prosent (316) av de ubetingede fengseldommene i 1979 gjaldt fengsel over ett år, i 1989 15 prosent (811). Gjennomsnittlig utmålt fengselsstraff var i 1979 164 dager og i 1989 251. Dette betyr at straffene er blitt gjennomsnittlig 54 prosent lengre dette tiåret. Som vi har sett tidligere, er imidlertid forbrytelsene også grovere.

Stadig flere blir bøtelagt

Det gis stadig oftere bøter, sammen med annen straff eller alene. Tallet på bøter er i perioden 1979-1989 femdoblet. I 1989 ble det gitt 5 909 bøter, mot 1 336 i 1979. Straffesaker avgjort med bot, i form av forelegg, utgjorde 3 prosent i 1979 mot 19 prosent i 1989.

Størrelsen på bøtene ble mer enn tredoblet i tiårsperioden, mens prisstigningen var på 122 prosent.

Gjennomsnittsbeløpet på bøtene gikk opp fra 1 003 til 3 035 kroner. Økningen har vært særlig stor de siste tre årene.

Hele fire av ti forelegg ble gitt for narkotikaforbrytelser mot legemiddelloven. I alt 92 prosent av disse sakene endte med forelegg – på gjennomsnittlig 2 200 kroner. Forelegg blir ellers oftest gitt i saker som gjelder mindre alvorlige sedelighetsforbrytelser, legemsfornærmelser, skadeverk og enkelte typer økonomisk kriminalitet.

Barnevernet overtar færre saker

Barnevernloven sier at personer under 18 år kan få sin sak overført til barnevernet. På begynnelsen av 1980-tallet overførte politiet bortimot en av fire straffesaker til barnevernet. Utover i 1980-årene har det vært langt færre slike overføringer, bare 3 prosent i 1989. Dette kan ha sammenheng med at det straffes stadig færre unge, og at en har innsett at barnevernets kapasitet er begrenset. Det betyr imidlertid at de yngste blir møtt med andre straffetyper – oftere med betinget fengsel og med forelegg.

Færre 14-16-åringer straffes

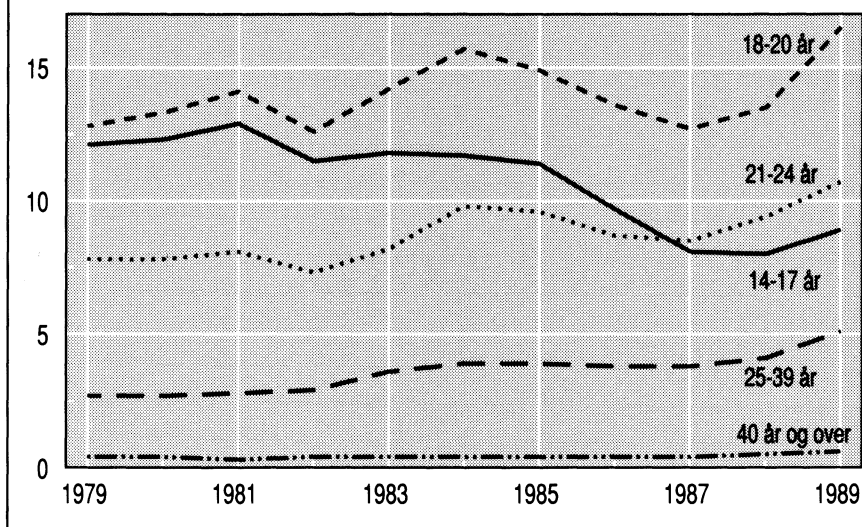
I 1980-årene, særlig annen halvdel av tiåret, er stadig færre straffede under 20 år. I 1979 var 45 prosent av de straffede 14-19 år, i 1989 bare 30 prosent.

Det er først og fremst de yngste av tenåringene som har stått for nedgangen. Tallet på straffede 14-16-åringer er nær halvert i tiårsperioden. Dette skyldes delvis at kullene av 14-16-åringer var mindre enn ti år tidligere. Men også i forhold til antallet i befolkningen er det blitt færre straffede i denne aldersgruppen. Det ble i 1979 gitt 11,5 reaksjoner pr. 1 000 innbyggere i alderen 14-16 år, mot 7,3 i 1989. For 17-åringene var tallene 12,9 i 1979, mot 13,5 i 1989.

Straffede 18- og 19-åringer har derimot økt både i antall og i forhold til innbyggertallet. Det ble ved inngangen til 1980-årene gitt om lag 13 reaksjoner pr. 1 000 18- og 19-åringer, mot henholdsvis 16 og 18 i 1989.

Figur 3

Straffesaker pr. 1 000 innbyggere i ulike aldersgrupper. 1979-1989

Det er altså fremdeles ungdom som preger kriminalitetsbildet. Men de som ble straffet ved utgangen av tiåret, er eldre enn dem som ble straffet i begynnelsen av tiåret. Det er stadig flere voksne – over 25 år – i statistikken. Mens det i 1979 var 2,6 straffede pr. 1 000 innbyggere over 25 år, var tallet ti år etter nær fordoblet.

Hva skyldes denne forskyvning i aldersfordelingen?

Mye av nedgangen for 14-16-åringene kan trolig forklares med at det i 1980-årene har pågått en diskusjon omkring heving av den kriminelle lavalder. Dette kan ha betydd at politiet i praksis har foregrepet begivenhetenes gang. Det ble i 1989 besluttet at lavalderen skulle heves fra 14 til 15 år fra 1. januar 1990.

Politiets prioriteringer har også stor betydning. Når tyngre kriminalitet og typisk "voksenkriminalitet" øker (sedelighetsforbrytelser, voldsforbrytelser, økonomisk kriminalitet), legges det mindre vekt på ungdomskriminalitet som skadeverk og tyveri.

Folks toleransegrense er antakelig også endret. Vi ser 'gjennom fingrene' med en del ungdomskriminalitet og regner med at de vokser det av

seg og at det ikke er bryet verdt å anmelde.

Det kan heller ikke utelukkes at det i dag er mindre kriminalitet blant de yngste tenåringene. Hvilken betydning disse ulike forholdene har, framgår imidlertid ikke av statistikken.

1. Med straffesak menes straffereaksjon gitt for forbrytelse(r); i form av ubetinget/betinget fengsel, bot og sikring, forelegg, overføring til barnevernet og betinget påtaleunntatelse.

2. Den groveste av forbrytelsene i en straffesak, dvs. den forbrytelsen som etter loven kan medføre den strengeste straff, figurerer som 'hovedforbrytelse' i statistikken.

3. Fra juni 1984 gikk bruk av narkotika over fra å være forseelse til å bli forbrytelse. Tallene i perioden før 1984 er dermed ikke fullt ut sammenlignbare med tall for senere år. Narkotikalovbrudd mot legemiddelloven som i dag regnes som forbrytelse, ble før 1984 holdt utenfor statistikken og medførte lavere tall.

Liv Hilde Birkelund er cand. mag. og konsulent i Statistisk sentralbyrå, Kontor for sosialstatistikk.

Samboerskap, men ikke ekteskap?¹

Turid Noack

Ekteskapshyppigheten har lenge vært synkende, særlig blant de unge. Om lag hver tredje kvinne i begynnelsen av 20-årene lever nå i ugift samliv, og i de yngre aldersgruppene er samboerskap i dag den dominerende samlivsformen. Vil samboerskapet også fortrenge ekteskapet når disse kvinnene blir eldre? Eller blir det giftermål når det kommer barn?

Synkende ekteskapshyppighet

Antallet nye ekteskap pr. år er redusert med nesten en tredjedel fra slutten av 1960-tallet og til i dag. I 1989 ble det inngått nærmere 21 000 giftermål, mens tallet for et kvart århundre siden var i underkant av 30 000. En beskjeden økning i 1986-1988 førte riktignok til avisoverskrif-

ter om at ekteskapet nå var på vei inn igjen, men tallet fra 1989 viser ingen fortsatt oppgang.

Befolkningsstatistikken viser også at det innen samtlige aldersgrupper har vært en til dels meget kraftig reduksjon i giftermålshyppigheten. Nedgangen er størst i alderene under 30 år. For godt og vel 20 år siden

var det 226 førstegangsvigde pr. 1 000 ugifte kvinner i aldersgruppen 20-24 år, ti år senere var det tilsvarende tallet 142 og nå er det nede i 55.

Nedgangen etter 30-års alder har vært mer beskjeden, men også her er ekteskapshyppighetene lavere enn hva de var på slutten av 1960-tallet. Til dags dato har ikke fallet i giftermålsratene i de yngre aldersgruppene blitt kompensert med en klar økning noe senere i livsløpet. På 1980-tallet har giftermålshyppighetene etter 30-års alder endret seg lite.

Den gjennomsnittlige giftermålsalderen har økt med om lag 2 1/2 år i løpet av de siste 25 årene. Av dem som giftet seg for første gang på slutten av 1960-tallet, var brudene 22,8 år i gjennomsnitt og brudgommene 25,3 år. I dag er de henholdsvis 25,3 år og 27,8 år. Om vi tar hensyn til variasjoner i fødselskullene, har gjennomsnittlig giftermålsalder økt med om lag 4 1/2 år.

Giftermålsstatistikken forteller oss altså at stadig færre har valgt å gifte seg. Om dette betyr at atskillig flere vil velge å være ugifte på livstid gjenstår å se, men vi har allerede sett en svak økning i andelen som er ugifte ved 40-års alder. I 1989 var 7,6 prosent av de kvinnelige førtiåringene ugifte, mens det tilsvarende tallet i 1986 var 6,5 prosent. Legger vi dagens giftermålsrater til grunn, vil nærmere en tredjedel av mennene

og en fjerdedel av kvinnene fortsatt være ugifte ved 50-års alder.

Drøftinger av giftermålsutviklingen må selvsagt sees i forhold til økningen i samboerforhold. Og spørsmålene er mange: Er økningen i giftermålsalder først og fremst et resultat av at flere velger å bo sammen i en periode før de formaliserer samlivet? Er det en reell økning i alder ved første samliv enten det er et ekteskap eller et samboerforhold som inngås? Vil andelen som før eller siden gifter seg bli omtrent den samme også for kohortene født etter 1950-tallet, eller erstatter samboerskapet ekteskapet på livstid? Og hva med dem som verken gifter seg eller sambor – er det blitt flere eller færre av dem?

Slike spørsmål er det ikke mulig å besvare ved hjelp av befolkningsstatistikk eller registre og vi skal derfor se nærmere på data fra Familie- og yrkesundersøkelsen.

Ved siden av samboerforhold og ekteskap bruker jeg i det følgende begrepet *samliv* som en felles betegnelse for ekteskap og samboerskap. Det vil si at begge måtene å leve sammen på er samliv, men de representerer hver sin samlivstype.

Hver tredje 22-årige kvinne lever i samboerskap

Familie- og yrkesundersøkelsen viser at 18 prosent av alle kvinner 19-42 år er samboende, 49 prosent er gifte og 33 prosent lever ikke i samliv, det vil si de er verken samboende eller gifte på intervju tidspunktet (i Frukthetsundersøkelsen 1977 var de tilsvarende tallene henholdsvis 5, 71 og 24 prosent). Som ventet er andelen samboende høyest blant kvinner i 20-årene. Hver tredje 22-åring og hver fjerde 27-åring er samboende (figur 1).

Sammenliknet med situasjonen i 1977 er det en økning i samboerforhold i alle aldersgrupper. Høyest andel samboende er det blant 22-åringene. 34 prosent av dem er samboende, en økning på 22 prosentpoeng siden 1977. Den relative veksten i andelen samboende har imidlertid vært enda større for

42-åringene, 7 prosent er samboende i 1988 mot bare 1 prosent i 1977.

De heltrukne linjene i figur 1 viser samboende i prosent av alle som lever i samliv, det vil si både gifte og samboende. I de yngre aldersgruppene er samboerskapet den dominerende samlivsformen, og omfanget er langt større enn i 1977. Av 22-årige kvinner som levde i samliv i 1977 var hver femte samboende, sammenliknet med to tredjedeler av de jevngamle kvinnene 10 år senere.

For dem som var 27 år eller eldre er ekteskapet fortsatt den dominerende samlivsformen. Det er imidlertid verdt å merke seg at tre av ti av de 27-årige kvinnene som i dag lever i samliv, har valgt samboerskap som sin samlivsform, i det minste foreløpig.

I analysene av Frukthetsundersøkelsen 1977 ble samliv uten vigsel gjerne sett på som en innledning til, snarere enn et permanent alternativ til ekteskap. Det ble altså en slags variant av forlovelsesperioden som tradisjonelt hadde vært

innledningen til ekteskap. Blant dem som var tidligere gifte regnet man imidlertid med at samboerskapet for mange ville bli en permanent erstatning for et nytt ekteskap (Østby og Strøm Bull 1986).

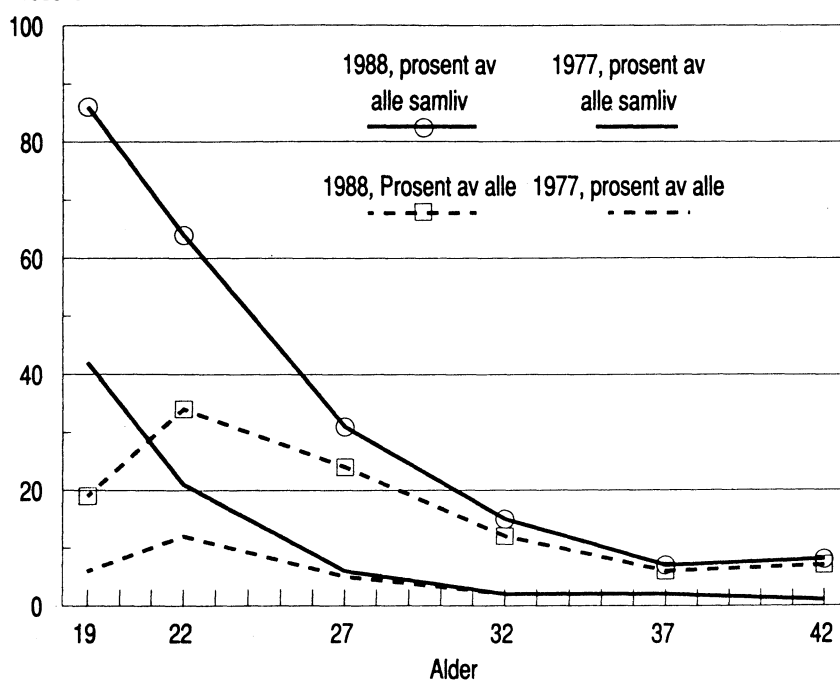
Figur 1 illustrerer også utviklingen i samboerandeler innen én og samme kohort. I 1977 var andelen samboende høyest blant kvinner født midt på 1950-tallet, det vil si dem som da var rundt 22 år. Ti år senere når denne kohorten er blitt 32 år, er andelen samboende fortsatt den samme. Først når vi analyserer de individuelle samlivshistoriene til intervju personene i Familie- og yrkesundersøkelsen, vil vi med sikkerhet kunne si hvor mange som har opprettholdt sitt samboerskap. Det er imidlertid lite rom for det permanente samboerskapet. Andelen gifte i 1955-kohorten har økt fra 45 prosent i 1977 til 71 prosent i 1987.

Stigende giftermålsalder, men tidlige samboerskap?

Som nevnt tidligere, har førstegangsbruder og brudgommer blitt stadig

Figur 1

Samboende kvinner i prosent av alle kvinner og av kvinner som lever i samliv. 1977 og 1988

Kilde: Frukthetsundersøkelsen 1977
Familie- og yrkesundersøkelsen 1988

eldre fra midten av 1970-tallet. At giftermålet kommer senere i livsløpet illustreres også av figur 2. Den viser andelen av kvinner født 1945-1968 som hadde giftet seg innen ulike aldre. 1960-kullet er den første kohorten som velger et "nytt" mønster allerede i ung alder. Ved 21-års alder var 28 prosent av kvinnene fra dette kullet gift mot om lag 40 prosent av kvinnene fra 1945-1955 kullet da de var i samme alder. Og ved 27-års alder, det vil si omtrent så langt vi kan følge dem, hadde 59 prosent inngått ekteskap. Dersom kvinnene født i 1960 skal greie "å innhente" sine noe eldre medsøstre, må minst 20 prosent av dem gifte seg i årene som kommer.

For 1965-kullet viser figur 2 hvor mange som har giftet seg fram til 22-års alder. Ved denne alderen er om lag hver femte gift, mens omtrent annenhver av kvinnene født 1945-1955 var gift i tilsvarende alder. Ellers merker vi oss at også 1955-kullet er noe mindre giftermålsivrige enn det deres forgjengere

var. Det er imidlertid bare de av dem som fortsatt er ugifte litt ut i 20-årene, som drøyer mer med ekteskapet enn det de eldre kohortene gjorde.

I figur 3 (se neste side) er det takten i samboerinnngåelser, ikke giftermål som illustreres. Andelen som innleder et samboerforhold allerede tidlig i livsløpet er som ventet betydelig høyere blant de yngre enn blant de eldre kohortene. Av kvinner født på 1960-tallet hadde en fjerdedel samboer erfaring allerede ved 19-års alder.

At samboerskap er en samlivsform som de aller fleste av de yngre kohortene ser ut til å stifte erfaring med, illustreres godt i figur 3. Av kvinner født i 1960 er det nå bare 3 av 10 som aldri har levd i samboerforhold. Og andelen vil ganske sikkert bli ytterligere redusert siden disse kvinnene foreløpig bare er i siste halvdel av 20-årene.

For kohortene født 1945 og 1950 er det bare en beskjeden økning i andelen med samboer erfaring etter hvert som de blir eldre. Mesteparten av

denne økningen skyldes ganske sikkert samboerskap som blir innledet etter en skilsmisse. For disse kohortene var nemlig det første samlivet de etablerte nesten alltid et ekteskap og størstedelen var også ekteskap som ikke var innledet med en samboerperiode. For kvinner født i 1945 var 83 prosent av de første samlivene et direkte giftermål, mens det tilsvarende tallet for kvinner født i 1950 var 64 prosent.

Sett i et noe lengre tidsperspektiv er de tidlige giftermålene et avvik fra det som lenge hadde vært mønsteret. Det var for det meste kvinnene født på slutten av 1930-tallet og frem til begynnelsen av 1950-tallet som stiftet bo så tidlig. Et svært trangt boligmarked var tilsynelatende ingen bremse på giftermålstilbøyeligheten. Kvinnene født tidligere i mellomkrigsårene drøydde atskillig lenger før de giftet seg.

Hva så med dagenes mønster? Betyr høyere ekteskapsalder at hun og han i gjennomsnitt er en god del eldre før de flytter under samme tak, eller erstattes de unge ekteskapene av samboerforhold? Figur 4 viser utviklingen i andelen som har hatt minst ett samliv etter hvert som kohortene blir eldre. Her er det liten forskjell mellom kohortene. Omtrent like mange har innledet sitt første samliv ved 19-, 22- og 27-års alder enten de tilhørte den ene eller den andre kohorten. Det er imidlertid en tendens til at kvinner fra de eldste kohortene har ventet noe lenger med sitt første samliv.

De færreste samboere har en skriftlig avtale seg imellom

Fra juridisk hold har det i årenes løp gjentatte ganger blitt påpekt at samboere står rettslig svakt dersom det kommer til et brudd eller partneren dør. Det har også vært arbeidet for å komme frem til ordninger som kunne gi bedre sikkerhet for mange av de samboende (NOU 1988).

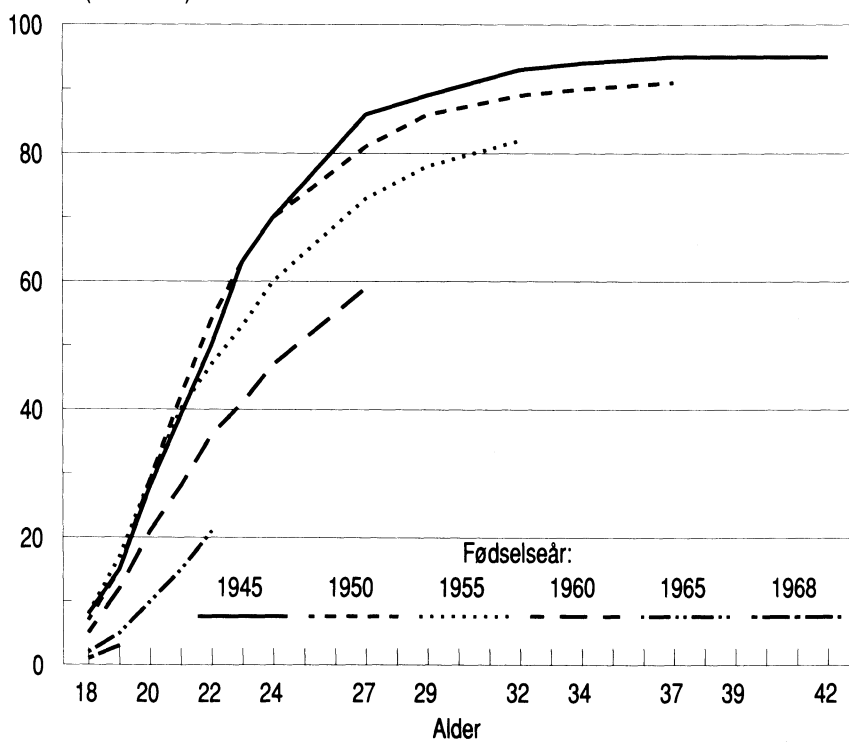
Alle samboere ble spurt om de hadde inngått noen form for felles skriftlig avtale om hva som skulle skje om de gikk fra hverandre eller en av dem falt fra. På denne måten kunne vi i det minste få en idé om

Figur 2

Andel kvinner som hadde inngått første ekteskap innen ulike aldre.

Kvinner født 1945-1968.

Prosent (kumulativt)

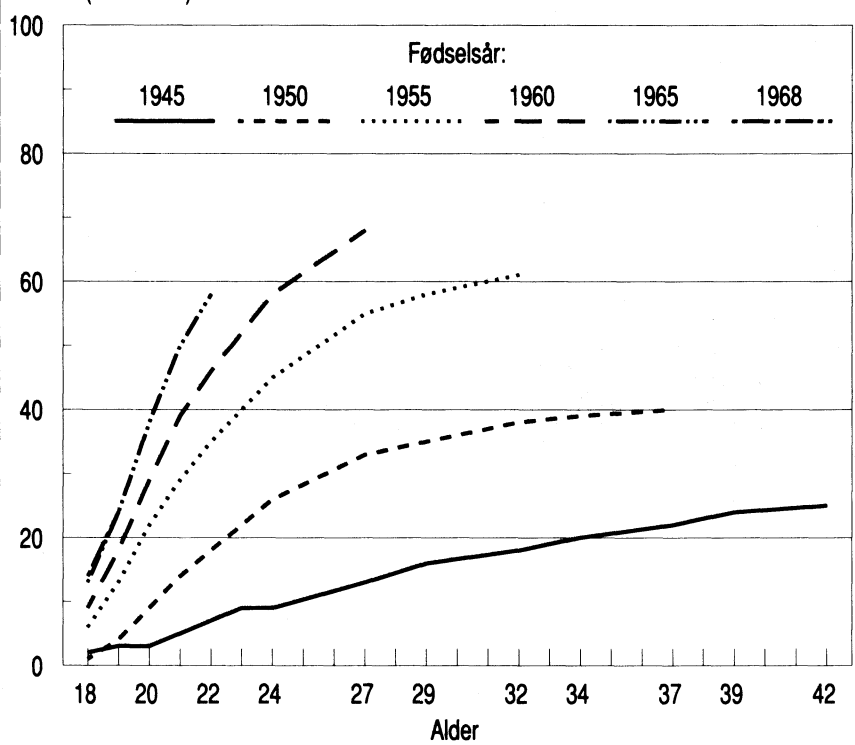

Figur 3

Andel kvinner som hadde inngått første samboerforhold innen ulike aldre.

Kvinner født 1945-1968.

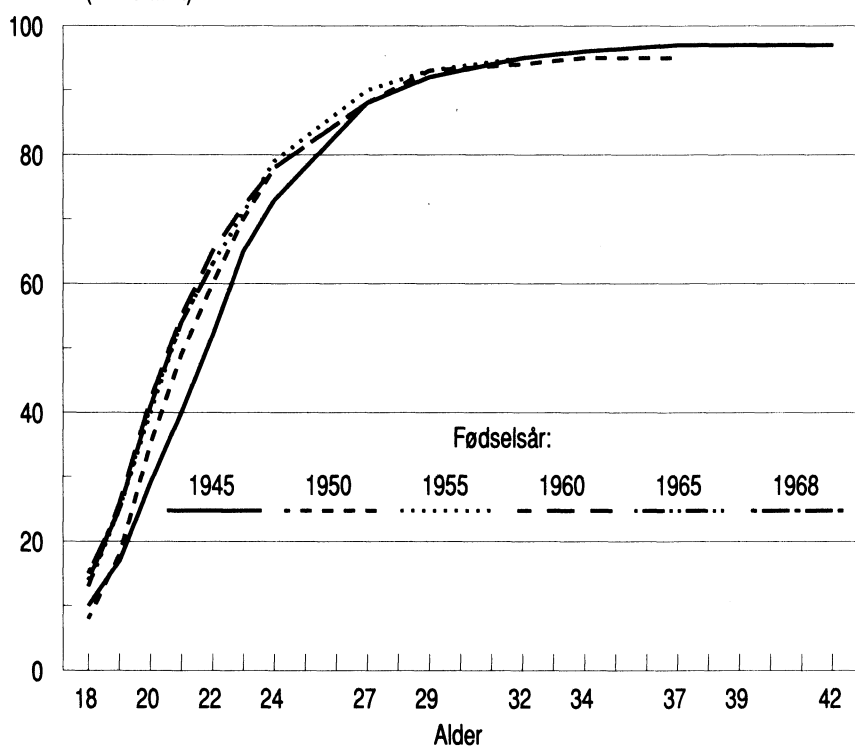
Prosent (kumulativt)

Figur 4

Andel kvinner som hadde inngått første samliv innen ulike aldre.

Kvinner født 1945-1968

Prosent (kumulativt)

konsekvensene av samlivsbrudd for henholdsvis samboende og gifte. Spørsmålet kunne også være en indikator på hvor stabilt partene regnet med at forholdet var, det vil si om det faktisk var en erstatning for et ekteskap.

Bare 13 prosent av kvinnene hadde en skriftlig avtale med sin samboer. For 4 av 10 kvinner hadde samboerforholdet vart under 2 år da vi intervjuet dem. Når bare hver tiende av disse kvinnene har en skriftlig avtale med samboeren sin, kan det selvsagt komme av mange ikke hadde fått ordnet seg ennå eller regnet med at forholdet ikke ville bli så langvarig, at de planla å gifte seg snart eller at behovet for en avtale ikke var så stort fordi de verken hadde barn eller noe særlig felles eiendeler.

Også av dem som har vært samboende lenge, er det imidlertid mange som står uten noen form for skriftlig avtale. Av dem som har bodd sammen mer enn 4 år er hele 8 av 10 uten noen form for avtale.

Samboerforholdets rolle i forhold til ekteskapet beskrives også gjennom spørsmålet om de hadde planer om å gifte seg eller ikke. For å begrense oss til dem som hadde forholdsvis konkrete planer, ble spørsmålet presisert til å gjelde giftermålsplaner i løpet av de to nærmeste årene.

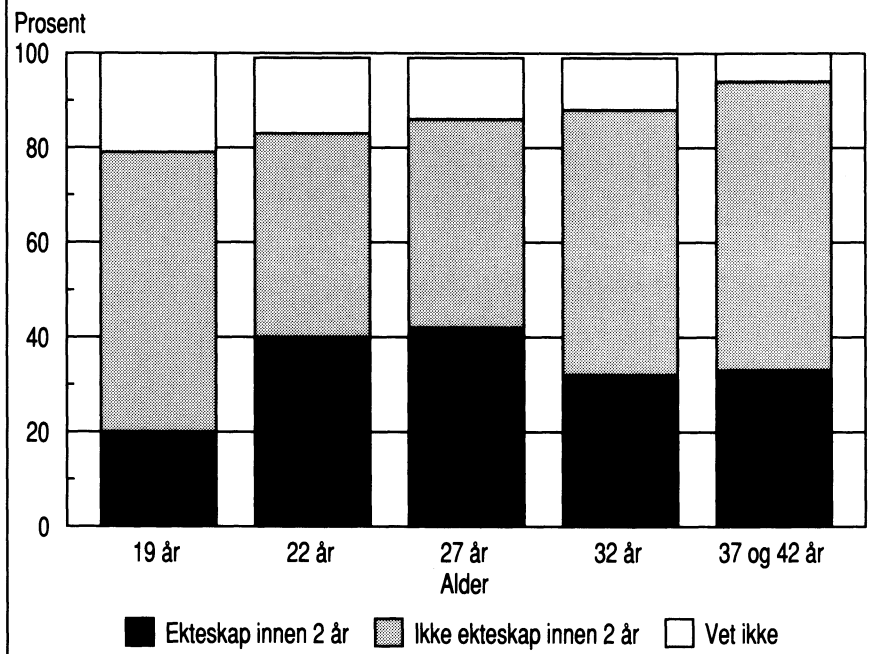
Av alle som var samboende svarte halvparten at de ikke hadde slike planer, en tredjedel regnet med å gifte seg i løpet av de nærmeste årene og resten visste ikke hva de skulle svare.

I samtlige aldersgrupper er de som har giftermålsplaner i mindretall. Det kan både tolkes som et utslag av at de oppfatter forholdet som lite permanent og som tegn på at de mener at samboerskap fullt ut erstatter ekteskap.

Ikke uventet var det flest som planla giftermål blant 22- og 27-åringene. De yngste, 19-åringene, har ikke bodd sammen så lenge og er rimeligvis i tvil om hvor varig akkurat dette forholdet vil bli. Av de eldste, det vil si kvinner mellom 32-42 år, regner 6 av 10 ikke med å gifte

Figur 5

Giftermålsplaner for samboere i ulike aldre. Prosent

seg i de nærmeste årene. Mange i denne gruppen er førgifte og velger tydeligvis en annen samlivsform når de på nytt stifter felles bo.

La meg presisere at spørsmålet om giftermålsplaner selvsagt ikke var tenkt som en enkel indikator for fremtidig atferd. Slik det står gir det oss imidlertid en idé om hvordan de samboende oppfattet det forholdet de levde i.

Undersøkelsen inneholdt også et spørsmål om hvordan samboerforhold ble ansett og akseptert. Dette spørsmålet ble stilt til alle som ble intervjuet, ikke bare til dem som selv var samboende. Om lag en tredjedel av kvinnene 19-27 år synes at et samboerforhold var like akseptabelt som ekteskap forutsatt at det ikke var barn i forholdet og hele 6 av 10 sidestilte de to samlivsformene også dersom det var barn med i bildet. Det er ellers verdt å merke seg at nesten ingen (2 prosent) så samboerskap som et bedre alternativ enn ekteskap i alle situasjoner.

Giftermål er ikke lenger en betingelse for å få barn

Langt opp i våre dager har ekteskapet vært en funksjonell forutsetning for at to personer av motsatt kjønn

kunne stifte bo sammen, ha et seksualliv og å få barn uten å bli møtt med negative sanksjoner. Både våre hverdagserfaringer og befolknings-

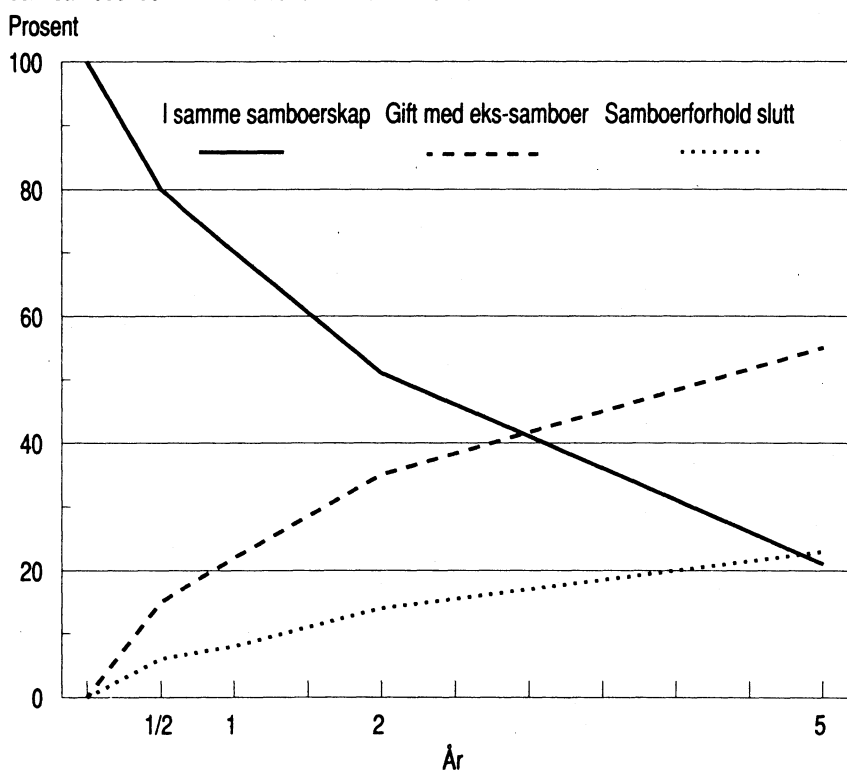
statistikken forteller oss at ekteskapsstilling som ramme rundt familielivet må ha endret seg betydelig i de siste tiårene. I dag fødes 36 prosent av alle barn utenfor ekteskap, mens de utenomekteskapelige fødslene bare utgjorde 6 prosent av alle fødsler på slutten av 1960-tallet. I Sverige er det blitt like vanlig med fødsler utenom som i ekteskap.

Familie- og yrkesundersøkelsen viser at det aller meste av økningen er barn som riktignok har ugifte foreldre, men hvor mor og far er samboere. Andelen som føder sitt første barn som enslige, har ikke endret seg så mye.

Vi har sett spesielt på hva som skjedde med samlivsstatusen til kvinner som fikk sitt første barn mens de var samboende (figur 6). Om fødselen skjer mens foreldrene fortsatt er samboende, gir det ikke opphav til noen rask endring av samlivsstatusen. 7 av 10 er fortsatt samboende ett år etter at barnet ble født, i underkant av en fjerdedel har giftet seg og 8 prosent har ikke lenger noe samliv med barnets far.

Figur 6

Samlivstype 1/2, 1, 2 og 5 år etter fødselen for dem som får sitt første barn som samboende. Kvinner født 1945-1968. Prosent

Først når barnet er 5 år, er mer enn halvparten av foreldrene gift, men hver femte er fortsatt samboende og ytterligere noen flere (23 prosent) av foreldrene lever hver for seg enten alene eller i nye parforhold.

Samboerskap før bryllupet er blitt regelen, direkte giftermål unntaket

Kartlegging av samboerperioden gjør det også mulig å skille mellom to ulike måter å inngå ekteskap på. Den tradisjonelle måten å gifte seg direkte, det vil si, uten å ha levd sammen som samboere først, er blitt kraftig redusert i de senere årene. De fleste av dem som gifter seg i dag bor allerede under samme tak.

Av gifte kvinner født 1945 var det bare 14 prosent som hadde vært samboende med sin første ektemann. Av 1950-kullet hadde en tredjedel gått veien om et samboerskap, av 1955-kullet er det økt til halvparten og av 1960-kullet hadde 60 prosent av de gifte bodd sammen på forhånd. Aller høyest er andelen blant kvinner født i 1965. I den kohorten er det ganske få som har giftet seg og de har nødvendigvis vært unge bruder, likevel hadde tre fjer-

dedeler av dem rukket en samboerperiode før giftermålet.

Samboerperioden før giftermålet har også blitt vesentlig lenger i løpet av 1980-tallet. Kvinner født 1943-1952 var samboende i gjennomsnitt litt over ett år før de giftet seg, mens kvinner født 1955 og 1960 til nå har vært samboende i godt og vel to år før de gifter seg. Av kvinner født i 1960 er det fortsatt 4 av 10 som ikke har giftet seg. For denne kohorten kan selvsagt varigheten av en samboerperiode som ender med ekteskap komme til å bli atskillig lenger, gitt at de gifter seg til syvende og sist.

Verken samboer eller ektemann – er det blitt flere som bor uten partner?

Fruktbarhetsundersøkelsen 1977 viste at det av kvinner 18-44 år var 24 prosent som da de ble intervjuet, ikke levde i samliv. Ti år senere er denne andelen økt til 33 prosent. Økningen i andelen kvinner som lever uten ektemann eller samboer finner vi i alle aldersgrupper, men det er bare blant kvinner 27-32 år at det er en sikker vekst.

At en større andel lever utenfor samliv er en ny trend som det er viktig å følge i tiden fremover. En nærmere beskrivelse av hvilke familiedanningsmønstre som ligger bak denne trenden, er en av flere kommende analyseoppgaver. Som allerede nevnt, ser det foreløpig ut til at det ikke er en vekst i andelen som aldri inngår samliv, og at det derfor er økningen i samlivsbrudd som gir større sannsynlighet for "alene"-perioder?

1. Artikkelen er en forkortet versjon av et innlegg til RFSs fagkonferanse "Sosiale og økonomiske konsekvenser av stagnasjon og nedgang i folketallet", 26.-27. november 1990.

Litteratur

Norges offentlige utredninger (1988): 12, *Husstandsfelleskapet*.

Østby, Lars og Strøm Bull, Kirsti (1986): "Omfang og utbredelse av samliv uten vigsel", *Tidsskrift for Rettsvitenskap*, (1-2), 140-166.

Turid Noack er mag. art. i sosiologi og forsker i Statistisk sentralbyrå, Demografisk analysegruppe.

FAMILIE- OG YRKESUNDERSØKELSEN 1988

Hovedformål: Studier av demografisk atferd i livsløpsperspektiv.

Intervjuet: 4 019 kvinner (født 1945, 1950, 1955, 1960, 1965 og 1968)

1 543 menn (født 1945 og 1960)

Landsrepresentativt utvalg

Frafall: 19 prosent (19 prosent av kvinnene, 22 prosent av mennene)

Finansiering: SSB, Familie- og forbrukerdepartementet, Norges råd for anvendt samfunnsforskning, Norges allmennvitenskapelige forskningsråd, Kommunaldepartementet.

Ny barnestatistikk: Familien sett med barns øyne

Sissel Vestli

Statistisk sentralbyrå publiserer nå løpende statistikk med barnet i fokus. I første omgang er det familieforholdene som beskrives fra barnets synsvinkel. På lengre sikt vil statistikken bli utvidet til å omfatte et større "demografisk spekter" og vil være viktig for å øke kunnskapen om barns oppvekstvilkår. Fordelen med løpende statistikk er at den oppdateres jevnlig og gjør det mulig å følge endringer over tid. I 1989 bodde f.eks. 82 prosent av alle barn under 18 år sammen med begge sine biologiske foreldre, mot 83 prosent i 1986. Kanskje en overraskende liten nedgang, dersom en tar økningen i antallet skilsmisser og barn født utenfor ekteskap i betraktning.

Familien i endring

Statistikk om barn kan gi oss mer nyansert kunnskap om dagens familiemønstre og danne grunnlag for utforming av forebyggende tiltak blant barn og unge. De siste 20 årene har vi opplevd store endringer i familiestrukturen; oppløsning av kjernefamilien, hyppige skilsmisser, skiftende parforhold, færre barn, ofte enebarn og ikke sjelden "sammenbrakte" barn.

Kunnskap om barn i form av klare tall er blitt stadig mer etterspurt, f.eks. fra forskningsmiljøer, offentlige forvaltningorganer, skoleverket, barnevern/sosialetat osv. Disse har etterlyst informasjon om hvordan barns familier er sammensatt. Bor barnet sammen med sine biologiske foreldre, den ene eller begge, eller bor det i en "omformet" familie hvor bare en av de voksne er barnets biologiske forelder? Hva med søskenforhold? Altså opplysninger både om barns biologiske og sosiale foreldre og hvilke slektskapsforhold

det er mellom søsken. I tillegg er det stor interesse for de endringsprosesser (psykiske, sosiale og fysiske) som barn utsettes for ved overgangen fra et etablert familiemønster til et nytt; f.eks. etter et samlivsbrudd mellom foreldrene. Innebærer bruddet at barnet må flytte og i tilfelle hvor? Hvordan blir barnets "nye" familie, må barnet forholde seg til nye voksne (sosiale foreldre eller stefar/stemor) og ikke-biologiske søsken? Spørsmålene er mange og relativt ubesvarte.

Vedheng til mor

Hittil er barna hovedsakelig blitt viet statistisk oppmerksomhet via de voksne, og i overveiende grad via mor. Denne måten å betrakte barn på er sammenlignbar med det synet som tradisjonell psykologi representerer, der barnet betraktes som et passivt vesen uten særlig flere evner og anlegg enn skrike- og sugerefleks. Dette synet har forlengst endret seg, slik at det nå er et mer "aktivt"

barnesyn som råder grunnen, og med det en forståelse av at barnet er et eget individ med sine individuelle særtrekk helt fra fødselen av. Slik nå også endelig i statistikken; barnet settes i fokus og tingene beskrives tallmessig ut fra barnets eget ståsted. I første omgang er det barnets foreldre- og søskenforhold som er gjenstand for oppmerksomhet. Barnestatistikken gir opplysninger om barn på hvert enkelt alderstrinn fra 0 til og med 17 år og representerer noe nytt – ikke bare i Norge, men også i nordisk sammenheng – selv om barn riktignok har stått på den statistiske dagsordenen noen år.

Barndom sammen med begge foreldrene?

Den nye barnestatistikken gir altså i første omgang opplysninger om barns familieforhold; blant annet om de bor sammen med sine biologiske foreldre eller ikke. Av i alt 986 500 barn under 18 år pr. 1. januar 1989, var 812 000 eller 82 prosent registrert bosatt sammen med begge sine biologiske foreldre. Deler vi foreldrene opp i gifte og samboende, finner vi at drøyt 77 prosent av barna hadde gifte foreldre, mens nær 5 prosent hadde samboende foreldre.

En registerbasert undersøkelse foretatt på grunnlag av 1986-data viste at 83 prosent da bodde sammen med begge sine biologiske foreldre (Jensen og Kristofersen 1988). Nedgangen fra 1986 til 1989 var med andre

ord bare 1 prosent og må kunne sies å være overraskende lav sett i forhold til økningen i tallet på skilsmisser og barn født utenfor ekteskap. Ut fra skilsmissemønsteret i 1986 var det f.eks. beregnet at rundt 35 prosent av ekteskapene kunne ende med skilsmisse, mens sannsynligheten i 1989 var 40 prosent. Tilsvarende har andelen barn født utenfor ekteskap økt fra 28 prosent i 1986 til vel 36 prosent i 1989.

Noe av forklaringen på at såpass mange barn likevel bor sammen med både biologisk mor og far, er nok at samboerskap i stadig større grad erstatter ekteskapet, særlig blant de yngre. Dette viser også tall fra Familie- og yrkesundersøkelsen 1988 (se Noacks artikkel i dette nummeret).

Sogn og Fjordane er det fylket som har flest av "sine" barn i tradisjonelle kjernefamilier (les: barn m/biologiske, gifte foreldre), med 6 prosentpoeng over landsgjennomsnittet. De nordligste fylkene samt Oslo har færrest barn i denne familietyper og ligger mellom 7 og 15 prosentpoeng under landsgjennomsnittet.

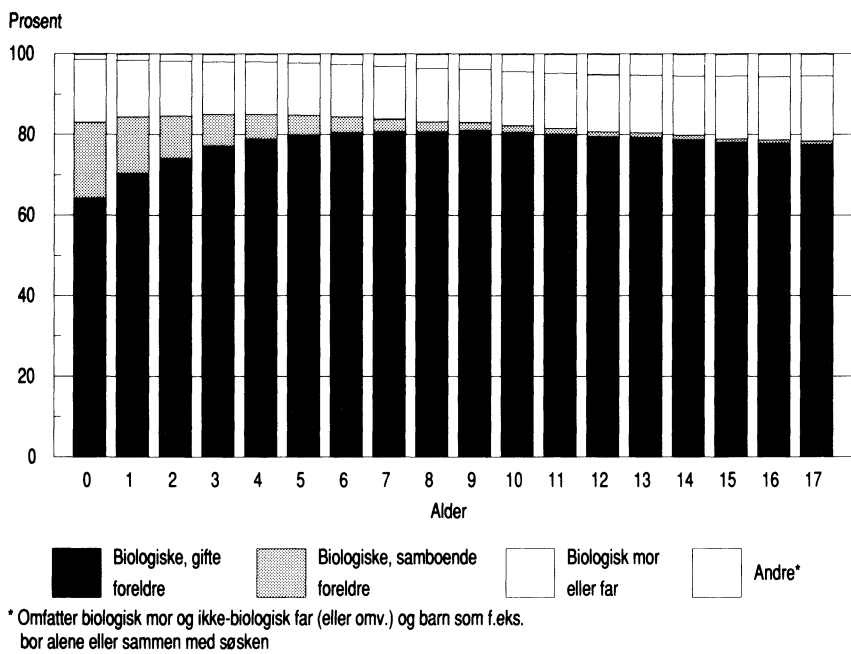
Vel 14 prosent av barna bodde i 1989 sammen med bare mor eller far og nær tre prosent sammen med biologisk mor/far og stefar/stemor (sistnevnte familietype kan være både gifte og samboende par, men for de samboende parene er det et minstekrav at de har minst ett felles barn). Nær en prosent av barna bodde alene, sammen med søsken, på barnehjem eller sammen med stefar eller stemor alene (f.eks. etter dødsfall o.a.), eller det kan være adoptivbarn hvor adopsjonen ennå ikke er formelt i orden.

Når det gjelder barn som bor sammen med en biologisk og en "sosial" forelder (og disse altså ikke er gift med hverandre eller har felles barn), så "mister" statistikken disse pga. manglende registreringsgrunnlag. Den av partene som har barn i et slikt forhold vil derimot komme med i gruppen enslig mor eller far.

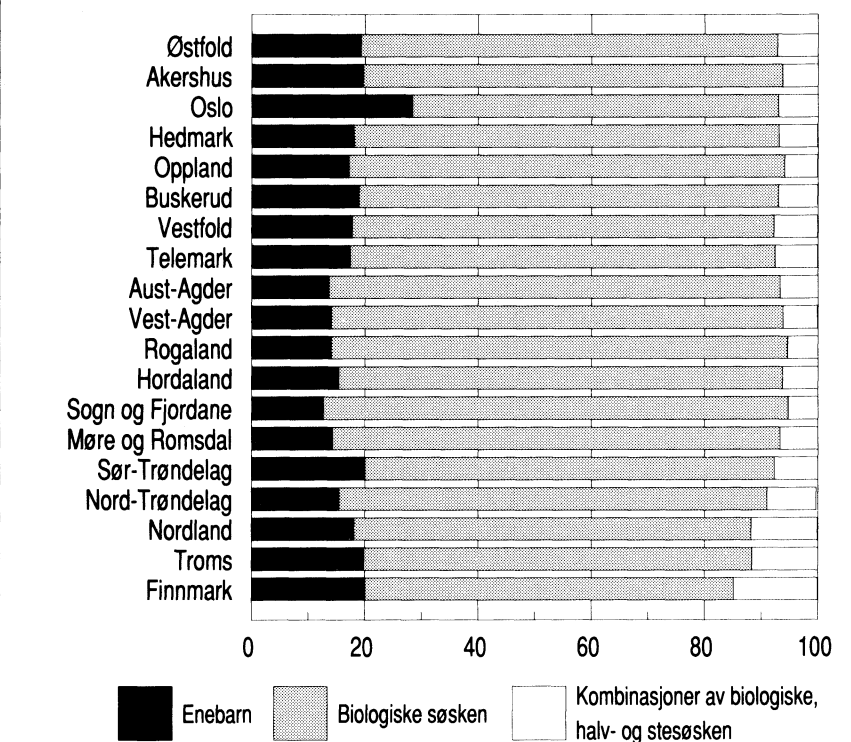
"Mor/barn-tosomhet"

Av alle barn under 1 år, er over 15 prosent registrert bosatt sammen

Figur 1
Barn i ulike aldre, etter familytype. 1989. Prosent

Figur 2
Barns søskenrelasjoner. Fylker. 1989. Prosent

med mor alene. Andelen barn som bor sammen med bare mor, avtar bare noe etter hvert som barna blir

eldre; og varierer mellom 11,5 og 13,5 prosent. Selv om denne relativt høye prosentandelen indikerer at

mange barn fødes helt utenfor parforhold, m.a.o. både utenfor samboerskap og ekteskap, er det rimelig å anta at en god del av barna likevel har foreldre som bor sammen selv om de ikke er registrert bosatt på samme adresse. Årsaken til dette kan være at mange samboere som får barn, unnlater å melde eller ikke får registrert flytting til samme adresse ved "inngåelse" av samboerskap, (det kan f.eks. være forhold der den ene av samboerne fortsatt er registrert som gift eller separert).

Oslobarn under 18 år topper statistikken når det gjelder å bo sammen med bare mor eller far, med en vesentlig overvekt som bor sammen med bare mor (hhv. 23 og 3 prosent). Dette indikerer at "mor/barn-tosomheten" er et utbredt hovedstads-/storbyfenomen. Tall fra Danmark viser samme tendens for København. Imidlertid ligger også de nordligste fylkene høyt, f.eks. er det i Finnmark hhv. 19 og 2 prosent av barna som lever sammen med bare mor eller far. Dette henger blant annet sammen med at det i Finnmark fødes flest barn utenfor ekteskap. I Sogn og Fjordane derimot, som har en liten andel av barn født utenfor ekteskap, bor bare åtte prosent av barn under 18 år sammen med bare mor, mens en prosent bor sammen med bare far.

Ugifte, samboende foreldre

En relativt stor andel (nær 15 prosent) av 0-2-åringene har biologiske, samboende foreldre. Denne andelen avtar etter hvert som barna blir eldre. Mens rundt 19 prosent av alle barn under 1 år bodde sammen med biologiske, samboende foreldre, gjorde bare 4 prosent av 6-åringene og noe under 1 prosent av 17-åringene det. Dette kan bety at mange samboende enten velger å gifte seg eller å skille lag etter at barnet er født. Tall fra Familie- og yrkesundersøkelsen 1988 bekrefter denne tendensen; av dem som fikk sitt første barn som samboende, var fortsatt 7 av 10 samboende ett år etter fødselen, mens 22 prosent hadde giftet seg og 8 prosent hadde skilt lag (se Noacks artikkel i dette nummeret).

Flest enebarn i Oslo

Vel en fjerdedel av alle barn under 18 år i Oslo er enebarn, i den forstand at de er uten søsken på registreringstidspunktet¹. Årsakene til at det er flest enebarn i Oslo er flere; blant annet skyldes det en høy andel av enslige mødre (jf. den tidligere omtalte "mor/barn-tosomhet"). Denne høye andelen av hovedsakelig enslige mødre (men også noen fedre) er blant annet et resultat av en høy skilsmisefrekvens. Oslo hadde i 1989 den høyeste i hele landet med 16,4 skilte pr. 1 000 bestående ekteskap, mens landsgjennomsnittet lå på 9,9. Av "unge" ekteskap (dvs. av 0-6 års varighet), er skilsmisefrekvensen høyest for dem som har bare ett barn. En annen årsak til mange enebarn i Oslo er også en relativt høy andel av barn født utenfor ekteskap. I forhold hvor mor er alene eller samboer (nødvendigvis ikke med barnets far), er det ofte bare ett barn med i bildet.

I Sogn og Fjordane er bare rundt en tiendedel enebarn, og årsakene til dette er på mange måter det stikk motsatte av det som er tilfelle i Oslo, nemlig en lav skilsmisefrekvens (den laveste i landet, med 4,5 skilte pr. 1 000 bestående ekteskap i 1989), samt en lav andel barn født utenfor ekteskap.

Søsken og slektsbånd

Pr. 1. januar 1989 hadde 82 prosent av alle barn under 18 år søsken. Av disse hadde ni av ti bare biologiske søsken, mens én av ti hadde enten halv- eller stesøsken eller kombinasjoner av biologiske, halv- og stesøsken². Igjen "mister" vi dessverre de barna som lever i "papirløse" forhold med to voksne og hvor kun den ene er biologisk opphav til barnet, og det ikke er felles barn med i bildet. Det er derfor rimelig å anta at andelen barn som har "utvidede" søskenforhold, i realiteten er større.

Av barn med søsken, er det Sogn og Fjordane som har flest barn med bare biologiske søsken (hele 94 prosent). Dette stemmer godt overens med tidligere refererte tall fra dette fylket. Finnmark har færrest barn med bare biologiske søsken (81 pro-

sent), mens finnmarkingene topper statistikken når det gjelder andel av barn som bor i familier med halv-søsken eller mer "utvidede" søskenforhold. Nordland og Troms ligger tett opptil Finnmark, og det samme gjør Oslo, hvor om lag 10 prosent av barna under 18 år har halvsøsken eller kombinasjoner av biologiske, halv- og stesøsken i familien. "Kompliserte" søskenforhold er i dag en realitet for mange barn og henger sammen med en stadig økende tendens i retning av oppsplitting av kjernefamilien og etablering av nye familieforhold. Mange barn opplever en slik omstrukturering av familierelasjonene ikke bare én, men flere ganger i løpet av oppvekstperioden.

1. Når vi ser på barns søskenforhold i barnestatikken, er det nødvendig å understreke at tallene refererer seg til et registreringstidspunkt, her 1. januar 1989, slik at søsken som har flyttet ut av hjemmet og har etablert seg på egenhånd (som egen familieenhet), faller utenfor. Dersom vi skulle få tall for søsken i et livsløpsperspektiv, måtte vi følge hvert enkelt barn kontinuerlig i hele oppvekstperioden. Dette vil imidlertid bli gjort i et eget prosjekt i 1991, der flere kull med barn skal følges for å se hva som vederfares dem demografisk fra fødsel til fylte 20 år.

2. Halvsøsken har f.eks. samme mor, men forskjellig far (eller omvendt). Stesøsken derimot er søsken som verken har mor eller far felles (noe som ofte kan forekomme i "gjengifteforhold", der begge parter har barn fra tidligere forhold).

Litteratur

Jensen, An-Magritt og Lars B. Kristofersen (1988): "Barn og foreldre. Familieformer i åttiåra". *Samfunnsspeilet* nr. 2.

Sissel Vestli er cand. polit. og førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Kontor for befolkningsstatistikk.

Økende aborthyppighet?

Jan Erik Kristiansen

A borttallene er igjen økende, mens aborthyppigheten er relativt stabil. Blant de yngre kvinnene er aborthyppigheten økende, mens den er synkende eller stabil blant kvinner 30 år og over. Nær 30 prosent av de abortsøkende har også tidligere gjennomgått en provosert abort. De regionale forskjellene i aborthyppigheten er store, med klart flest aborter i Oslo og færrest i Vest-Agder. Sammenliknet med andre land, må aborthyppigheten i Norge sies å være moderat.

Ny økning i aborttallene

Etter en markert økning i begynnelsen av 1970-årene, nådde aborttallene et foreløpig toppnivå i 1977, da det ble utført 15 500 aborter. Deretter opplevde vi en klar nedgang fram til 1982/83 til om lag 13 500 aborter. Utover i 1980-årene har antallet igjen økt (figur 1). I 1989 ble det utført 16 200 aborter. Dette er det høyeste antallet som noen gang er registrert, og representerer en økning på 20 prosent siden 1983.

Antallet aborter er imidlertid ikke noe godt mål på aborthyppigheten, som også avhenger av størrelsen på "risiko"-befolkningen, dvs. antallet kvinner i fruktbar alder og antallet svangerskap. Siden begynnelsen av 1980-årene har antallet kvinner i alderen 15-49 år økt med om lag 10 prosent, og dette forklarer noe av økningen i aborttallene. Om vi berregner aborthyppigheten som antall aborter pr. 1 000 kvinner i alderen 15-49 år, finner vi også nå et toppunkt i 1977 med 17,4 aborter pr. 1 000 kvinner. Deretter sank tallet til 14,1 i 1983 for siden å øke igjen til 15,5 aborter pr. 1 000 kvinner i 1989; en økning på ca. 10 prosent (figur 1). Om lag halvparten av økningen i aborttallene kan således tilskrives økningen i antall kvinner i den aktuelle aldersgruppen.

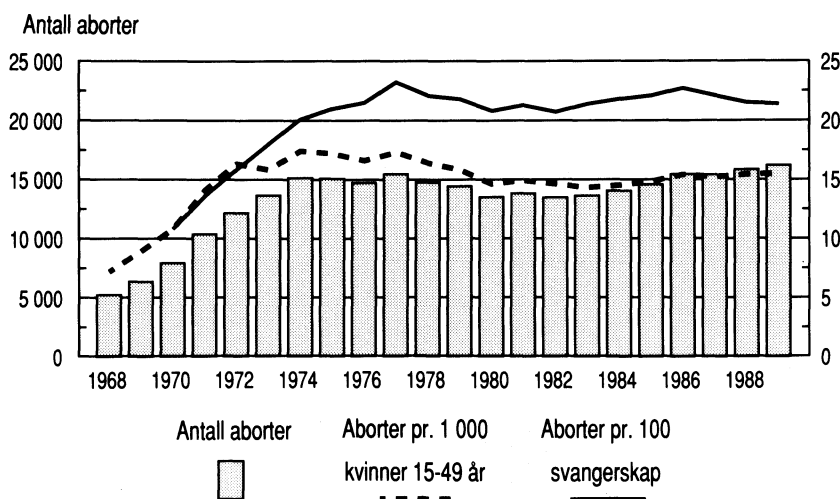
men setningen.) Også dette tallet nådde et maksimum (563) i 1977. Senere sank det til 456 i 1983, for så å øke igjen til 515 pr. 1 000 kvinner i 1989, en økning på 13 prosent (se figur 3). Med dagens aborthyppighet skulle altså hver kvinne i gjennomsnitt gjennomgå 0,5 aborter i løpet av sin fruktbare periode. Men siden en stor andel av svangerskapsavbruddene er gjentatte aborter, betyr dette at gjennomsnittet er noe lavere.

Antallet aborter kan også ses i forhold til antallet svangerskap: Hvor stor andel av svangerskapene ender med abort? Som et grovt mål på antallet svangerskap skal vi her benyt-

Et annet ofte brukt mål på aborthyppigheten er *samlet aborttall*. Dette er et hypotetisk mål som uttrykker antallet aborter som 1 000 kvinner gjennomgår i løpet av sin fruktbare periode. (Tallet er beregnet på grunnlag av de årlige aldersspesifikke ratene og det tar således hensyn til eventuelle endringer i alderssam-

Figur 1

Antall aborter*, aborter pr. 1 000 kvinner 15-49 år** og aborter pr. 100 svangerskap. 1968-1989

* Inntil 1978: innvilgede aborter. Fra 1979: utførte aborter.

** Inntil 1973: 15-44 år.

te antall fødsler + antall aborter. (Vi ser da bort fra spontane aborter og har heller ikke tatt hensyn til at abortene skjer på et tidligere stadium av svangerskapet). Figur 1 viser at også denne andelen (ofte kalt *abortratio*) var høyest i 1977 (23,2 prosent). Deretter har andelen svangerskap som ender med abort sunket noe og har ligget nokså stabil på 21-22 prosent, med en svak nedgang de siste årene.

De ulike målene på aborthyppigheten gir altså litt ulike inntrykk av utviklingen i 1980-årene: Mens aborttallene viser en klar økning siden 1983, indikerer aborthyppigheten (pr. 1 000 kvinner) og samlet aborttall en noe svakere økning. Andelen svangerskap som ender i abort har derimot sunket noe de aller siste årene, fordi økningen i fødselstallene har vært større enn økningen i antallet aborter. Den markerte fødsels-"boomen" de siste tre årene antas i stor grad å være uttrykk for "innhenting" av tidligere utsatte fødsler. I den grad det er riktig at en stor andel av disse fødsleene er resultat av en forskyving i tid og dermed i større grad er "planlagt", er det også naturlig at færre svangerskap ender med abort.

Økende andel gjentatte aborter

Samlet aborttall kan som nevnt tolkes som antallet aborter en kvinne vil gjennomgå i løpet av sin fruktbare periode. Men denne tolkningen forutsetter at ingen kvinner gjennomgår mer enn ett svangerskapsavbrudd.

Opplysningene om tidligere provoserte aborter var lenge mangelfulle, idet de manglet for mer enn 10 prosent av de abortsøkende. I 1981 hadde nær 20 prosent av kvinnene tidligere gjennomgått én eller flere aborter. I 1985 var andelen økt til 24,5 prosent og i 1989 gjaldt dette 28,9 prosent. Andelen med uoppgitte opplysninger var den samme i 1985 og 1989 (5 prosent), og tallene indikerer at forekomsten av gjentatte aborter er økende.

Langt de fleste kvinner med tidligere aborter har bare ett foregående svangerskapsavbrudd, men også andelen med to eller flere er økende

og var 6,5 prosent i 1989. Høyest andel gjentatte aborter finner vi i aldersgruppen 25-29 år, hvor nær 40 prosent har et tidligere svangerskapsavbrudd.

Unge kvinner høyest aborthyppighet

Fram til begynnelsen av 1970-tallet var de abortsøkende kvinnene i stor grad eldre, gifte kvinner med mange barn (se Grünfeld 1973). Disse abortene ble ofte innvilget på sosiale eller helsemessige indikasjoner (såkalt terapeutisk abort). Fruktbarhetsundersøkelsen 1977 registrerte et økende antall aborter blant de unge på begynnelsen av 1970-tallet (Noack og Østby 1981).

Fra og med 1976 gir også statistikkens opplysninger om de abortsøkendes alder. De aldersspesifikke abortratene viser at utviklingen i 1980-årene dekker over to underliggende, motsatte tendenser: Synkende eller stabil aborthyppighet i de eldste aldersgruppene (30 år og over) og økende hyppighet blant de yngre (aldersgruppene 20-24 og 25-29 år). Høyest aborthyppighet finner vi i aldersgruppen 20-24 år (30,2 pr. 1 000 kvinner) og det er også i

denne aldersgruppen at økningen har vært mest markert (ca. 40 prosent siden 1981).

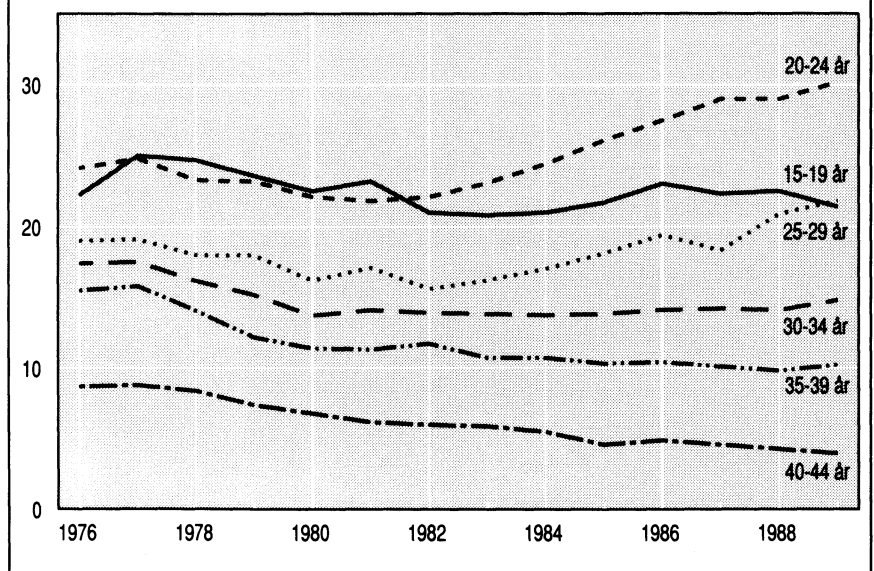
51,7 prosent av de abortsøkende kvinnene er nå under 25 år, sammenliknet med 47,3 prosent i 1976.

Blant de aller yngste (15-19 år) har aborthyppigheten vært relativt stabil i 1980-årene. Men også innen denne aldersgruppen er variasjonene store, og de stabile tallene for hele gruppen skjuler ulike utviklingstendenser: Blant de aller yngste er hyppigheten synkende eller stabil, mens det blant 18- og 19-åringene har vært en viss økning de siste årene, til om lag 32 aborter pr. 1 000 kvinner i 1989, dvs. høyere enn for aldersgruppen 20-24 år.

Om vi ser antallet aborter i forhold til antallet svangerskap i aldersgruppen 15-19 år, finner vi en markert økning. I 1976 endte 37,7 prosent av svangerskapene i denne aldersgruppen med abort, og dette var økt til om lag 57 prosent i 1989. Det er nå flere aborter enn fødsler blant de unge 15-19 år, noe som altså skyldes at antallet svangerskap har sunket, snarere enn at antallet aborter har økt.

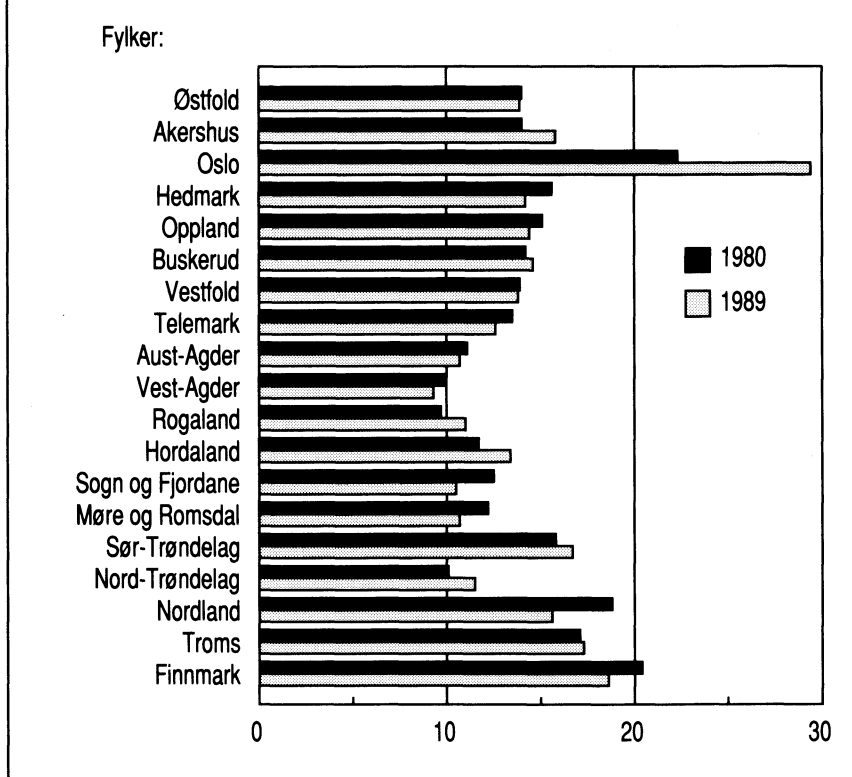
Figur 2

Aborter pr. 1 000 kvinner i ulike aldersgrupper. 1976-1989

Figur 3

Aborter pr. 1 000 kvinner 15-49 år. Fylker. 1980 og 1989

De abortsøkende oftere enslige og barnløse

Samtidig med at de abortsøkende er blitt yngre, er det også blitt flere som ikke lever i samliv. I 1976 var 47,5 prosent av kvinnene gift (ugift samliv ble den gang ikke registrert). I 1989 var 23,2 prosent gift, mens 12,3 prosent levde i ugift samliv.

Parallelt med denne utviklingen er det også blitt flere som er uten tidligere fødsler. Siden 1977 har denne andelen økt fra om lag 39 prosent til 51 prosent. Også andelen med ett barn har økt noe, fra 14 prosent i 1977 til 19 prosent i 1989. De abortsøkende er altså i økende grad yngre, har færre barn og lever sjeldnere i samliv.

Store regionale forskjeller

Det er store regionale variasjoner i aborthyppigheten. Oslo har den klart høyeste hyppigheten (29,4 pr. 1 000 kvinner 15-49 år), nær det dobbelte av landsgjennomsnittet og mer enn tre ganger høyere enn Vest-Agder, som har den laveste hyppighe-

ten. Etter Oslo følger Sør-Trøndelag og de tre nordligste fylkene. Deretter følger Østlandsfylkene med en hyppighet omtrent som gjennomsnittet. Lavest er aborthyppigheten på Sør- og Vestlandet. Disse forskjellene endres ikke vesentlig om man tar hensyn til aldersfordelingen blant kvinner 15-49 år i fylkene.

Dette mønstret har vært bemerkelsesverdig stabilt over tid. Flere fylker har hatt en viss økning eller nedgang i 1980-årene, men bare Oslo har hatt en markert endring: Her har aborthyppigheten økt fra 22,3 til 29,4 pr. 1 000 kvinner, en økning på 30 prosent.

Fortsatt forholdsvis lav aborthyppighet i Norge?

Om vi sammenlikner samlet aborttall i Norge med de andre nordiske land (figur 4), er det to forhold som slår en:

Alle landene har hatt en markert nedgang siden slutten av 1970-årene, etterfulgt av en økning fra midten av 80-tallet (vi har ikke tall for

Finland for de siste årene). Særlig har Danmark hatt en klar nedgang, og Sverige har nå et høyere samlet aborttall enn Danmark.

For det andre ser vi at Norge på hele 80-tallet har ligget klart under Sverige og Danmark, og disse landene hadde i 1988 en aborthyppighet som lå henholdsvis 25 og 10 prosent over vår. Finland har hele tiden ligget noe lavere.

Om vi også sammenlikner med andre land, finner vi at f.eks. USA ligger klart over alle de nordiske landene, med et samlet aborttall på ca. 800, og Sovjetunionen og andre øst-europeiske land har aborthyppigheter som langt overstiger dette (selv om tallene her er mer usikre). På den annen side finner vi land som Nederland og tidligere Vest-Tyskland, med langt lavere samlede aborttall; henholdsvis 155 og 197.

Hvorfor synker ikke aborttallene?

Til tross for de siste års økning i aborttallene, er det likevel stabiliteten på 1980-tallet som er mest framtrædende. Og et spørsmål som naturlig melder seg er: Hvorfor synker ikke aborttallene?

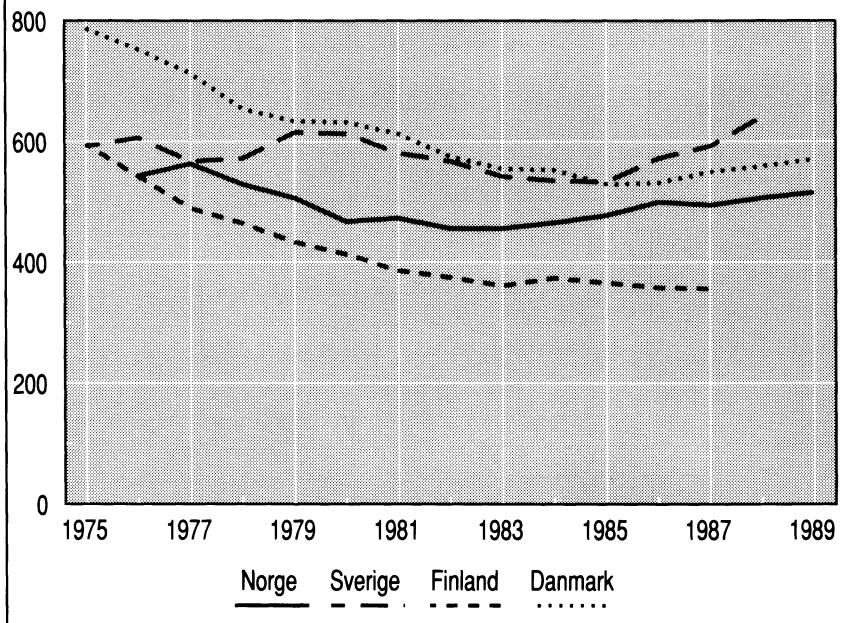
En reduksjon i antallet aborter har lenge vært en erklært målsetting. Bedre seksual- og prevensjonsopplysning og lettere tilgang til prevensjonsmidler skulle antas å føre til færre uønskede svangerskap. Det samme skulle det økende utdanningsnivået blant de unge. Samtidig har AIDS gjort sitt inntog i 1980-årene, noe som kunne antas å ville føre til færre tilfeldige seksuelle forbindelser og økende bruk av kondom. Ikke noe av dette synes imidlertid å ha ført til færre uønskede svangerskap og aborter.

Som tidligere vist, skjuler de stabile aborttallene i 1980-årene to ulike underliggende tendenser, nemlig økende aborthyppighet blant de unge og synkende blant de eldre. Spørsmålet blir dermed: Hvorfor øker aborttallene blant de unge?

Enkelte har hevdet at de mange oppslag i media om bivirkninger av p-piller kan ha ført til nedgang i bruken, og overgang til mindre sikre

Figur 4

Samlet aborttall i Norge og enkelte andre land. 1975-1989

prevensjonsmidler. Bruk av p-piller har særlig vært utbredt blant yngre, seksuelt aktive kvinner og en slik overgang rimer bra med utviklingen i aborthyppigheten blant de unge (se Ericson og Odland 1990). Andre har ment at frykten for AIDS og kampanjer for økt bruk av kondom kan ha virket i samme retning, i den grad kondom har fortrent andre og sikrere prevensjonsmidler (se Henshaw 1990).

Salgstallene for prevensjonsmidler tyder imidlertid ikke på noen markert endring i 1980-årene. Bruken av p-piller har ikke sunket, snarere indikerer salgstallene en viss økning. Kondomsalget har steget noe, mens salget av spiral viser nedgang. Dette siste har imidlertid sammenheng med økt brukstid. Alt i alt er det vanskelig å se at dette skulle innebære en endret og dårligere prevensjonsbruk som kunne forklare den økende aborthyppigheten blant de unge.

Forklaringen må sannsynligvis søkes i mer generelle utviklingstendenser i samfunnet. Vi har nå lenge hatt en utvikling hvor stadig flere unge kvinner tar utdanning (andelen kvinner 19-24 år som studerer ved universitet og høyskoler ble do-

blet i løpet av 1980-årene) eller er yrkesaktive. Dette innebærer en lengre periode med økonomisk avhengighet og en utsettelse av etableringen av egen husholdning. De unge flytter nå stadig senere hjemmefra, en utvikling som særlig har skutt fart på 80-tallet (Andersen 1989). Også utviklingen på boligmarkedet og den lave barnehagedekningen må antas å virke i samme retning. De unges situasjon, forventninger og framtidsplaner er således i liten grad forenelig med foreldreskap og første barn utsettes i stadig økende grad.

I denne situasjonen – med økt seksuell frigjøring og stor seksuell aktivitet blant de unge – har begrepet "uønsket svangerskap" fått ny aktualitet. Mens uønskede svangerskap tidligere oftest forekom blant eldre, ressursvake kvinner, innebærer dagens situasjon at kanskje nettopp unge, ressurssterke kvinner med sterk motivasjon for fødselskontroll oftere kan oppleve et svangerskap som uønsket, når antatt sikre prevensjonsmetoder svikter. En analyse av Fruktbarhetsundersøkelsen 1977 fant at for yngre kvinner var andelen svangerskap som endte med abort høyere blant

dem med høy utdanning (Kristiansen 1981). Slik sett vil økende utdanningshyppighet kunne føre til flere uønskede svangerskap.

På grunn av de synkende fødselstallene i 1970-årene vil aldersgruppen med høyest aborthyppighet (20-24 år) bli stadig mindre i årene framover. Dermed vil vi med stor sannsynlighet oppleve en nedgang i aborttallene utover i 1990-årene, men ikke nødvendigvis noen tilsvarende nedgang i aborthyppigheten.

Litteratur

Andersen, Arne (1989): "Unge flytter nå stadig senere hjemmefra". *Samfunnsspeilet* nr. 3.

Ericson, Anders og Odland, Viveca (1990): "Legala aborter - økning i slutet av 80-talet". *Välfärdsbulletinen* nr. 2.

Grünfeld, Bertold (1973): *Legal abort i Norge*. Oslo.

Henshaw, Stanley K. (1990): "Induced Abortion: A World Review, 1990". *Family Planning Perspectives*, Vol. 22, No. 2.

Kristiansen, Jan Erik (1981): "Abort og sosial bakgrunn: Sammenhengen som forsvant? *Tidsskrift for samfunnsforskning*, vol. 22.

Noack, Turid og Østby, Lars (1981): *Fruktbarhet blant norske kvinner. Resultater fra Fruktbarhetsundersøkelsen 1977*. Samfunnsøkonomiske studier, nr. 49.

Jan Erik Kristiansen er mag. art. i sosiologi og forsker i Statistisk sentralbyrå, Gruppe for sosial rapportering.

Familien stadig viktigere som økonomisk ressurs

Jon M. Hippe og Einar Øverbye

**Økende privat formue i husholdningene og synkende bar-
netall peker i retning av at økonomiske overføringer
innen familien vil bli viktigere i framtida. Arvemassen
øker, og det blir færre å fordele den på. I 1987 oppgav 21 pro-
sent av den voksne befolkning å ha mottatt arv eller gave til
en verdi av 30 000 kroner eller mer. Andelen mottakere er
størst i høye sosiale lag. Sannsynligheten for at ektefellen har
mottatt arv er større for dem som selv er mottakere.**

På 1970-tallet var statens inntekter fra arveavgiften ca. 230 millioner kroner årlig (1988-kroner). Fra 1984 har imidlertid innkrevd beløp økt kraftig, og var i 1989 437 millioner. Årsaken ligger dels i at avgiftssatse-
ne har vært "frosset" siden 1985, hvilket innebærer en avgiftsskjerpelse i takt med inflasjonen. Dette er imidlertid langt fra tilstrekkelig til å forklare veksten. Økningen fra 1984 tyder på at omfanget av registrert arv og gave er i reell vekst. Det bør også nevnes at regjeringen i 1981 og 1985 vedtok flere reduksjoner i avgiftssatsene (Øverbye 1987). Uten disse lettelsene ville vi sannsynligvis sett en økning i innbetalt arveavgift allerede fra 1980.

Levekårsundersøkelsen 1987 har for første gang gjort det mulig å få et inntrykk av slektsoverføringenes omfang og fordeling på landsbasis. Her spørres det om folk noen gang har mottatt arv eller gave til en verdi av 30 000 kroner eller mer. 15 prosent oppgav å være mottakere. I tillegg var seks prosent av dem som ikke selv var mottakere, gift med en mottaker. Totalt hadde altså 21 prosent av befolkningen mottatt arv/gave, enten selv eller via ekte-

fellen. Ettersom 30 000 kroner er mer verd jo lenger tilbake vi går, registreres en mindre andel av dem som har arvet for lenge siden, sammenliknet med dem som arvet nylig.

De som mottok arv eller gave, ble spurt hva dette bestod i. Spørsmålene var formulert slik at de ikke skilte mellom egen og ektefellens arv. Av hele utvalget hadde:

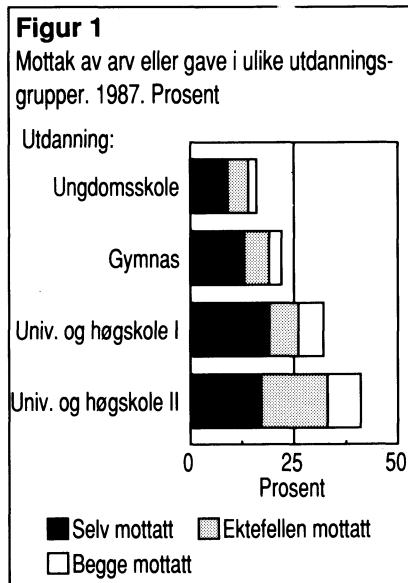
- 4 prosent mottatt hele/del av nåværende bolig
- 4 prosent mottatt hele/del av fritidshus som de fortsatt eide
- 6 prosent mottatt tomt/fast eiendom/skog som de fortsatt eide
- 3 prosent mottatt faste verdier (bolig, fritidshus, tomt etc.) etter 1977 som siden var solgt
- 10 prosent hadde mottatt kontanter eller andre finansielle aktiva etter 1977

Tallene summerer til mer enn 21 prosent fordi enkelte hadde mottatt flere typer overføringer.

Familieoverføringer og sosial ulikhet

Slektsoverføringene går først og fremst til personer med høy utdanning og inntekt. I gruppen med husstandsinnkomst under 150 000 kroner

hadde 14 prosent mottatt arv eller gave, mens 28 prosent med inntekt over 350 000 hadde mottatt overføringer. Av personer med høyere universitetsutdanning oppgav 41 prosent at de selv eller ektefellen hadde mottatt arv/gave. Blant de med ungdomsskole eller kortere utdanning var den tilsvarende andelen bare 16 prosent (Hippe 1990:101). Sammenhengen skyldes at barn av velstående foreldre ofte vokser opp til egen velstand: Den sosiale og materielle arven faller sammen. Man må imidlertid ikke glemme at bare ca. 20 prosent av totalutvalget hadde arvet i utgangspunktet. Selv blant de mest velstående er mottakerne i mindretall. Det relativt beskjedne antall mottakere selv i høye sosiale lag skyldes to forhold: For det første kommer en del

av "høystatuspersonene" i utvalget fra små kår der det er lite å arve. For det andre har mange av disse ennå ikke mottatt arv eller gave, men vil sannsynligvis arve i framtida.

Like barn leker best

Studier av ektefolks utdanningsstatus tyder på at folk stort sett velger ekteskapspartner innen samme sosiale lag som en selv (Noack og Kravdal 1989). Det kan bety at menn med mye arv i vente gjennomgående gifter seg med kvinner med mye arv i vente, og vice versa. Levekårsundersøkelsen styrker denne antakelsen. Blant gifte personer som selv hadde arvet, oppgav hele 32 prosent å være gift med en ektefelle som også var mottaker. Blant gifte som ikke hadde arvet selv, var bare 11 prosent gift med en mottaker. Disse tallene tyder på at mottak av slektsoverføringer er skjevere sosialt fordelt på husholdsnivå enn på individnivå: Vi får en ekstra "konsentrasjonseffekt" på husholdsnivå fordi like (rike) barn har en tendens til å gifte seg med hverandre.

Sammenhengen mellom ektefelleens arvemottak kan også skyldes at en person hvis foreldre er døde, ofte vil være gift med en person hvis foreldre også er døde. Hvis dette forklarte samvariasjonen mellom ektefelleens arvemottak, burde samvariasjonen være sterkere hos eldre ektepar (høy sannsynlighet for at begge foreldre er døde) enn hos yngre ektepar (lavere sannsynlighet for at begge foreldre er døde). Det viser seg at sammenhengen mellom ektefelleens arvemottak ikke varierer nevneverdig med alder (Hippe 1990). Dette styrker troen på at sammenhengen mellom ektefellers arvemottak er en effekt av deres (felles) sosiale status mer enn av (felles) skjebne mht. hvorvidt foreldrene er i live eller ei.

Giverglede i høyere sosiale lag

Familieoverføringer er ikke alltid knyttet til dødsfall og dermed arv. De kan også representere beslutninger om å overføre ressurser innen familien. For å studere betydningen av frivillige overføringer

har vi avgrenset utvalget til dem som oppgir å ha begge foreldrene i live.¹

Blant personer med begge foreldre i live og husholdsinntekt under 150 000 kroner, hadde 6 prosent mottatt overføringer. I gruppen med inntekt over 350 000 var 15 prosent mottakere. Et tilsvarende mønster kommer fram om utdanningsnivå brukes som indikator på sosial status. (Hippe 1990). Sammenhengen mellom sosial status og mottak av familieoverføringer er relativt sett sterkere blant dem som har begge foreldre i live enn for utvalget sett under ett. Gruppene er såpass små og forskjellen såpass beskjeden at man skal være forsiktig med å tillegge dette stor vekt. På den annen side virker det rimelig å anta at de som har mottatt overføringer er en sosial elite i (enda) større grad enn mottakere generelt.

Renessanse for familien som fordelingsarena?

Gjennom etterkrigstiden har det skjedd en kraftig økning i privatformuen. Særlig bolig- og fritidshusformuen har økt sterkt (Hippe 1990, kfr. Øverbye 1989). Stigningen i privatformuen kan komme til å forplante seg videre i form av økte familieoverføringer. På den annen side kan formuesveksten også føre til et økt konsum i eldre år. Eldre kan komme til å spise, drikke og reise bort sine oppsparte formuer. F.eks. kan hus, leilighet eller hytte overdras til et forsikringsselskap mot en beregnet årlig utbetaling. Eldres etterspørselsmønster avviker fra de unges/middelaldrendes, først og fremst ved at en langt større andel av de eldre er brukere av helse- og pleietjenester. Økt kjøpekraft i den eldre delen av befolkningen kan komme til å øke markedet for slike tjenester. Tilgjengelige undersøkelser viser imidlertid at de eldre foreløpig i liten grad bruker opp sin oppsparte formue. Tvert om ser det ut til at de gamle fortsetter å spare en del av (pensjons)inntektene langt inn i alderdommen (Modigliani 1985, kfr. Skarstad 1979). Kanskje skyldes dette at penger og annen

formue i noen grad kan *kompensere* for det statustapet man lider ved å forlate yrkeslivet. Økonomiske ressurser og løfte om arv er en kilde til innflytelse innad i en familie, og ønsket om en viss status og innflytelse både i samfunnsfæren og i familiefæren er neppe noe som avtar nevneverdig med alderen.

Dagens gamle er født før 1920. I disse årskullene er ca. 20 prosent barnløse. I etterfølgende årskull er det langt vanligere å ha egne barn, selv om få har mer enn to (NOU 1984:26 om befolkningsutviklingen). Hvis vi kan forutsette at ønsket om å etterlate seg materielle verdier til "etterslekten" er større hos dem som har egne barn enn hos dem som er barnløse, burde den økende andelen eldre med egne barn isolert sett øke de eldres overføringer til neste generasjon.

Kampen om formuen

Økte verdier fører gjerne til hardere fordelingskonflikter. I en analyse av arvemeldingsskjemaer fra skattefogden i Oslo i 1981 økte andelen bo der det ble brukt advokat jevnt med boets størrelse (Øverbye 1987). Det er grunn til å forvente at særlig økningen i boligformuen blant de eldre vil komme til å øke temperaturen i framtidens arveoppgjør. Boligen er et udelelig objekt. Fordelingskonfliktene vil sannsynligvis bli spesielt sterke der gjenlevende ektefelle må skifte med først avdødes særkullsbarn. Den norske arveloven gir ikke gjenlevende ektefelle rett til å sitte i uskifte overfor først avdødes barn fra tidligere ekteskap. Denne konstellasjonen kommer til å opptre stadig hyppigere i framtida, etter hvert som dagens middelaldrende – med sine mange skilsmisser og "mine barn, dine barn og våre barn"-familier – når støvets år.

Familieoverføringer som etableringstilskudd

Andelen som har mottatt familieoverføringer er størst i aldersgruppa 45-59 år. Dette er ikke overraskende. Mer bemerkelsesverdig er det at an-

delen mottakere i alderen 30-44 år bare er ubetydelig lavere (28 mot 31 prosent), samt at kun 15 prosent av personene over 60 år oppgir å være mottakere (Hippe 1990). Den høye andelen mottakere blant 30-44 åringene indikerer at arveforskudd og gaver kan være utbredt. Den lave andelen mottakere blant de eldste skyldes antakelig kombinasjonen av to forhold: Dagens eldre er barn av en generasjon som var fattigere på gods og gull enn etterfølgende generasjoner. Dessuten betyr grensen på 30 000 kroner at vi registrerer en mindre andel av dem som arvet for lenge siden, sammenliknet med dem som har arvet nylig.

Familieoverføringer vil ha ulik betydning for en 50-åring og en 30-åring. For 50-åringen vil arv kunne muliggjøre nedtrapping av yrkeskarrieren, førtidspensjonering eller rett og slett bedre levestandard i alderdommen. For 30-åringen vil arv kunne redusere etableringsfasekostnadene. Den *relative* betydningen av slike "etableringsfasetilskudd" har sannsynligvis økt på 1980-tallet. Lavrentepolitikken fra 1945-78 er definitivt et tilbakelagt historisk stadium. De direkte bolig- og utdanningssubsidiene er også kraftig redusert. Framtidens unge vil neppe kunne "låne seg til formue" i trygg forvissning om at lave renter og høy prisstigning raskt skal redusere deres etableringsutgifter. Jo brattere (den lånefinansierte) hovedveien ut av etableringsfasen blir, jo sterkere relativ betydning vil stikkveiene få. Gaver og arveforskudd fra foreldregenerasjonen er sannsynligvis den raskeste stikkveien av dem alle.

1. Blant mottakere med begge foreldre i live vil det rett nok være en del som har arvet sine (avdøde) besteforeldre. I slike tilfelle må foreldrene avstå fra arv til fordel for sine barn. Dette representerer nettopp et valg, og slik arv kan dermed betraktes som en frivillig overføring fra foreldregenerasjonen. Videre vil det være en del som har arvet onkler/tanter eller fjernere slektninger, men disse er høyst sannsynlig en liten gruppe.

Litteratur

Hippe, Jon M. (1990): *Mye vil ha mer. En analyse av formuesfordeling og familieoverføringer*. FAFO-rapport nr. 101.

Noack, Turid og Øystein Kravdal (1989): "Like marries like - the safest choice?" *Scandinavian Population Studies*, vol. 9.

Modigliani, F. (1985): "Life Cycle, Individual Thrift, and the Wealth of Nations". *The American Economic Review* 1985:3.

Skarstad, Odd (1979): *Om husholdningers økonomi over livsløpet*. Statistisk Sentralbyrå, Rapport 1979:26.

Øverbye, Einar (1987): *Formue gjennom arv*. INAS-rapport 1987:6.

Øverbye, Einar (1989): *Fra velferdsstat til ættesamfunn?* INAS-notat 1989:4

Jon M. Hippe er cand. polit. og forsker ved Fagbevegelsens senter for forskning, dokumentasjon og utredning (FAFO).

Einar Øverbye er cand. polit. og forsker ved Institutt for sosialforskning (INAS).

Sykefravær og bedrifts-tilhørighet: Noen sammenheng?

Arne Mastekaasa

Hva betyr de ansattes holdninger for sykefraværet i en bedrift? For mannlige arbeidstakere viser det seg at fraværet er betydelig lavere blant ansatte som føler en sterk tilhørighet til bedriften. Kvinner har generelt høyere fravær enn menn, og det er liten forskjell mellom kvinner med sterk og svak bedrifts-tilhørighet.

Ingen vil vel betvile at det er en klar sammenheng mellom sykdom og sykefravær. I samfunnsdebatten blir høyt sykefravær likevel ofte tolket som uttrykk for dårlig arbeidsmoral. Fra et forskningsmessig synspunkt er det svært begrenset hva man kan si om de moralske sidene ved sykefravær. Hva som er rimelig grunn til fravær, f.eks. hvor syk en arbeidstaker må være for ikke å gå på jobb, er først og fremst et normativt og ikke et empirisk spørsmål. Et sterkt ideal om å gå på jobb har åpenbare positive sider, men kan også ha negative konsekvenser, f.eks. at sykdomstilstander forverres.

I denne artikkelen skal vi ikke ta opp normative spørsmål om arbeidsmoral og sykefravær, men holde oss til et mer begrenset tema. Uansett om man mener at det gjennomgående er et "overforbruk" eller et "underforbruk" av sykelønn, er det rimelig å anta at arbeidstakernes holdninger kan ha betydning for omfanget av sykefraværet. Vi skal her se på én side ved disse holdningene, nemlig de ansattes følelse av tilhørighet eller lojalitet overfor bedriften.

Spesielt interessant er det å sammenlikne eventuelle utslag for korttids- og langtidsfravær. Det er en

tendens til å betrakte korttidsfravær som mer "frivillig" og mindre sykdomsbestemt enn langtidsfraværet. Et tilleggsmoment i norsk sammenheng er at fravær av inntil tre dagers varighet ikke krever sykmelding fra lege. I den grad et krav om sykmelding fra lege virker begrensende på sykefraværet, skulle man vente at de ansattes holdninger ville ha større innvirkning på omfanget av korte fravær.

Det er imidlertid ikke uproblematisk å tolke en statistisk sammenheng mellom bedrifts-tilhørighet og sykefravær som uttrykk for en årsakssammenheng. Mindre fravær blant ansatte med sterk bedrifts-tilhørighet, kan helt eller delvis skyldes at denne gruppen har bedre jobber og arbeidsforhold; faktorer som høy lønn og godt arbeidsmiljø kan antas å bidra til så vel sterk tilhørighetsfølelse som lavt sykefravær. For å undersøke om tilhørighet til bedriften har noen selvstendig betydning for sykefraværet, har vi også utført analyser der vi tar hensyn til forskjeller i lønn, stillingsnivå, arbeidsmiljø, osv.

Et annet usikkerhetsmoment i tolkningen av resultatene er at det også er mulig at fravær i noen grad kan påvirke holdninger. Ansatte med hyppige eller lange fravær kan

møte negative reaksjoner fra ledelsen eller fra kolleger, og dermed få et mer negativt forhold til arbeidsplassen. Vi antar likevel at dette først og fremst vil gjelde et forholdsvis lite antall ansatte med spesielt høyt fravær, og at det dermed bare i begrenset grad vil prege de resultatene vi her kommer fram til.

Datagrunnlaget

I denne artikkelen bruker vi data fra Statistisk sentralbyrås og Institutt for samfunnsforsknings landsomfattende Arbeids- og bedriftsundersøkelse som ble gjennomført høsten 1989. I alt ca. 4 300 arbeidstakere ble intervjuet, med en svarprosent på 77. I tillegg ble det også gjennomført intervjuer med bedriftsledere, personalsjefer og tillitsvalgte. I denne artikkelen er det imidlertid bare data fra arbeidstakerintervjuene som skal benyttes.

De ansatte blir spurt om de har vært borte fra arbeidet på grunn av egen sykdom de siste fire ukene, og i så fall hvor mange dager, og om sykefraværsdagene utgjør én sammenhengende periode eller flere perioder. Ut fra disse opplysningene skiller vi mellom tre kategorier:

1. *Korttidsfravær*: Én eller flere fraværperioder av én til tre dagers varighet i løpet av de siste fire ukene (8,3 prosent av arbeidstakerne).¹
2. *Langtidsfravær*: Sammenhengende fraværperiode av mer enn tre dagers varighet (6,1 prosent).

3. Ingen fraværsdager i løpet av de fire ukene (85,6 prosent).

For å få et mål på bedriftstilhørighet ble de ansatte stilt overfor en serie utsagn som de kunne si seg "helt enig", "delvis enig", "delvis uenig" eller "helt uenig" i. Vi bruker svarene på tre av disse utsagnene; om de er stolt over å arbeide for den aktuelle bedriften, om de er villig til å gjøre en ekstra innsats for å hjelpe bedriften, og om de føler liten tilknytning til bedriften. Vi har slått sammen svarene på de tre spørsmålene, og deretter inndelt de ansatte i tre kategorier; høy bedriftstilhørighet (33,0 prosent av de ansatte), middels (56,4 prosent) og liten bedriftstilhørighet (10,5 prosent).²

Bedriftstilhørighet, langtidsfravær og korttidsfravær

Figur 1 viser sammenhengen mellom bedriftstilhørighet og sykefravær blant alle mannlige og kvinnelige ansatte. For menn er det en klar sammenheng mellom så vel korttids- som langtidsfravær og bedriftstilhørighet. Sammenlikner man gruppene med høy og lav bedriftstilhørighet, er andelen med korttidsfravær ca. 86 prosent høyere i den sistnevnte gruppen (5,8 og 10,8 prosent). Tilsvarende tall for langtidsfravær er 74 prosent (4,7 og 8,2 prosent).

Kvinner har generelt høyere sykefravær enn menn; dette bekrefte også i denne undersøkelsen. Men sammenhengen mellom bedriftstilhørighet og sykefravær er langt svakere for kvinner. Når det gjelder korttidsfravær, så er dette omtrent på samme nivå uansett følelse av bedriftstilknytning. For langtidsfravær er det en viss sammenheng, men svakere enn for menn.

Som nevnt innledningsvis skulle man kanskje ha ventet at holdninger til bedriften først og fremst skulle påvirke korttidsfraværet. Resultatene i figur 1 støtter ikke denne antakelsen. De som føler en sterk tilhørighet til bedriften har ikke bare færre korte fravær, men også færre lange fravær. Ut fra denne analysen ser det ikke ut til at korte fravær er mer "frivillige" enn lange.

Har bedriftstilhørighet noen selvstendig effekt?

Ikke alle arbeidstakergrupper føler like stor tilhørighet til bedriften. Det er rimelig å vente at personer i høyere og mer ansvarsfulle stillinger, med høy lønn og godt arbeidsmiljø, vil føle seg sterkere knyttet til bedriften. Det er også mange grunner til at man kan vente å finne forskjellige fraværmønstre i forskjellige arbeidstakergrupper. Forskjellige jobber innebærer forskjellige typer av be-

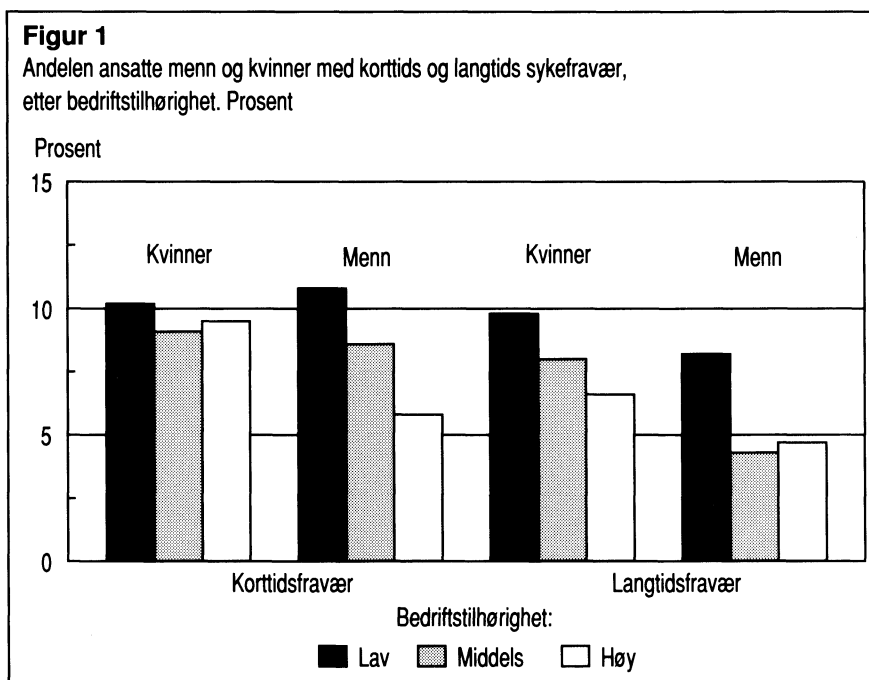
lastninger og dermed ulik risiko for sykdom og skader. Har man først pådratt seg sykdom eller skade, er mulighetene for likevel å kunne utføre en jobb svært varierende. En person med gipset fot kan f.eks. ikke kjøre buss eller ekspedere i en butikk, men kan kanskje drive med tekstbehandling på et kontor.

Til dels kan det være de samme jobbegenskapene som påvirker både bedriftstilhørighet og sykefravær. Hvis for eksempel dårlig arbeidsmiljø både fører til liten bedriftstilhørighet og høyt fravær, vil vi finne høyere fravær blant ansatte med liten bedriftstilhørighet, selv om holdningene ikke i og for seg påvirker fraværet. Vår analyse må derfor ta hensyn til at ansatte med forskjellig grad av bedriftstilhørighet også ofte vil ha forskjellig arbeidsmiljø, lønn osv.

Til dette har vi brukt såkalt logit-analyse.³ Vi beregner først hvordan risikoen for sykefravær varierer med grad av bedriftstilhørighet *uten* å ta hensyn til forskjellige jobbegenskaper. Resultatene fra denne analysen vises i kolonne A og C i tabell 1 - for henholdsvis lav og middels bedriftstilhørighet. Kolonne B og D gir tilsvarende tall korrigert for forskjeller i jobbtype, lønn, arbeidsmiljø mv.⁴

Tallene i tabell 1 (neste side) kan tolkes som *relativ risiko*; nærmere bestemt hvor mange ganger høyere eller lavere risikoen for sykefravær er blant menn med henholdsvis lav og middels bedriftstilhørighet sammenliknet med menn med høy bedriftstilhørighet. Kvinner med middels og lav bedriftstilhørighet er på tilsvarende måte sammenliknet med kvinner med høy tilhørighet.

Om vi først ser på kolonne A i tabellen, ser vi igjen at *sammenheng* mellom bedriftstilhørighet og sykefravær er sterkere for menn enn for kvinner - selv om kvinner, som vi så i figur 1, generelt har høyere fravær enn menn. Når vi ikke korrigerer for andre variabler, er risikoen for sykefravær omtrent dobbelt så høy når man sammenlikner mannlige arbeidstakere med lav bedriftstilhørighet med dem med høy

Tabell 1. Relativ risiko for sykefravær for ansatte med lav og middels bedriftstilhørighet i forhold til dem med høy tilhørighet (=1)

	Lav tilhørighet		Middels tilhørighet	
	A	B	C	D
Kvinner				
- Korttidsfravær	1,02	0,98	1,22	1,10
- Langtidsfravær	1,57	1,22	1,35	1,08
Menn				
- Korttidsfravær	2,21	2,26	1,46	1,51
- Langtidsfravær	2,05	1,93	1,91	1,72

bedriftstilhørighet. For kvinner er det ingen utslag i det hele tatt for korttidsfraværet, og også for langtidsfravær er forskjellen mellom lav og høy bedriftstilhørighet mye mindre enn blant menn.

Sammenlikning av kolonne A og B viser at forskjellen mellom ansatte med lav og høy bedriftstilhørighet forandres svært lite når vi korrigerer for forskjellige jobbegenskaper; for mannlige arbeidstakere er risikoen for sykefravær fortsatt omtrent dobbelt så høy for den førstnevnte gruppen (nærmere bestemt 2,26 ganger høyere når det gjelder korttidsfraværet og 1,93 ganger høyere for langtidsfraværet). For kvinner reduseres forskjellene i sykefravær litt, men der var de alt i utgangspunktet såpass små at de godt kan skyldes tilfeldigheter.

Kolonne C og D gir relativ risiko for sykefravær blant ansatte med middels bedriftstilhørighet, igjen sammenliknet med dem med høy tilhørighet. Stort sett ligger tallene rimelig nok lavere enn i kolonne A og B som gjaldt ansatte med lav bedriftstilhørighet. Ellers bekreftes stort sett det mønsteret vi alt har notert oss. Utslagene er sterkere for menn, og de påvirkes forholdsvis lite av at vi korrigerer for forhold som kan påvirke både bedriftstilhørighet og sykefravær, som f.eks. lønn og arbeidsmiljø.

Egenmelding eller sykmelding fra lege?

Det ser ut til at de ansattes holdninger kan ha betydning for sykefraværet. Den sammenhengen vi finner,

kan ikke forklares ut fra forskjeller i jobbtype, lønn eller arbeidsmiljø. Dette er kanskje ikke spesielt overraskende. Det var derimot ikke noen sterk grunn til å vente at sammenhengen mellom bedriftstilhørighet og sykefravær først og fremst skulle gjøre seg gjeldende for menn. Interessant er det også at følelse av tilhørighet til bedriften ikke har større betydning for korttidsfraværet enn for langtidsfraværet.

Langtidsfravær, fravær av mer enn tre dagers varighet, krever sykmelding fra lege. Om fraværet kan begrunnes med egenmelding eller om det krever sykmelding fra lege, ser altså ut til å ha liten betydning for sammenhengen mellom bedriftstilhørighet og sykefravær. I den grad den ansattes holdninger påvirker fraværet, er denne effekten omtrent like sterk i begge tilfeller. Dette tyder på at et krav om sykmelding fra lege i liten grad virker begrensende på sykefraværet. Dette er ikke minst interessant i forhold til debatten om gjeninnføring av krav om sykmelding fra lege også ved fravær inntil tre dager. Om vi skal generalisere ut fra våre resultater, tyder det på at et slikt krav vil ha liten effekt på fraværet. En slik generalisering må imidlertid foretas med klare forbehold; det er f.eks. ikke sikkert at et krav om sykmelding vil ha samme effekt (eller mangel på effekt) for korte som for lengre fravær.

At resultatene er så like for begge typer fravær, kan også gi en pekepinn om hvordan man mer generelt skal forstå sammenhengen mellom bedriftstilhørighet og sykefravær.

Den mest rimelige tolkningen er antakelig at de holdningene som vi fanger opp med vårt mål på bedriftstilhørighet kan være med på å bestemme den enkelte ansattes "fraværsterskel" - hvor sterkt helse-tilstanden må være nedsatt før man bestemmer seg for å være borte fra arbeidet. Resultatene tyder i så fall på at leger bare sjelden vil mene at de ansattes fraværsterskel er for lav.

Som nevnt innledningsvis, bør en imidlertid heller ikke helt se bort fra at sykefravær, og spesielt negative reaksjoner på sykefraværet, kan påvirke holdningene. Dersom en arbeidstaker mener at sykdommen helt eller delvis skyldes et dårlig arbeidsmiljø, eller at bedriften gjør for lite for at han eller hun skal komme tilbake i arbeid, kan det også bidra til mer negative holdninger til bedriften.

Forskjeller mellom kvinner og menn

Tilgjengelig statistikk og tidligere forskning har vist at kvinner generelt har høyere fravær enn menn. Dette finner vi også i vårt datamateriale. 9,4 prosent av kvinnene har hatt korttidsfravær i løpet av de siste fire ukene før undersøkelsen, sammenliknet med 7,3 prosent av mennene. For langtidsfraværet er forskjellen litt større, 7,5 og 4,9 prosent. Dette er igjen i godt samsvar med tidligere forskning.

Men det vi nå finner i tillegg, er at følelse av bedriftstilhørighet er nærmere knyttet til sykefravær blant menn enn blant kvinner. Vi kan altså ikke forklare høyere fravær blant kvinner med at de har mindre positive holdninger til bedriften. Kvinner har høyere fravær uansett holdning.

Det er for øvrig liten forskjell mellom kvinner og menn når det gjelder følelse av tilhørighet til bedriften; forskjellen består i at denne følelsen av tilhørighet ser ut til å ha større betydning for menns sykefravær. Én mulig tolkning er at jobb og karriere fortsatt står mer sentralt for menn enn for kvinner, og at holdninger til bedrift og arbeidsplass dermed får større atferdskonsekvenser.

1. Grensen på tre dager tilsvarer egenmeldingsperioden i sykelønnsordningen, og er også den som brukes i NHOs fraværstatistikk.

2. De tre spørsmålene ble valgt ut fordi de hadde forholdsvis høye korrelasjoner innbyrdes og også omtrent samme sammenheng med sykefravær. Svarene ble kodet 1 (helt uenig i positive utsagn eller helt enig i negative), 2, 3, og 4 (helt enig i positive utsagn eller helt uenig i negative), og en indeks laget ved å ta gjennomsnittet av svarene på de tre spørsmålene. Høy bedriftstilhørighet tilsvarer indeksverdien 4, middels bedriftstilhørighet verdier mellom 2,5 og 3,9, mens lav bedriftstilhørighet tilsvarer indeksverdier i intervallet 1,0 til 2,4.

3. Mer detaljer om analysene, estimerte koeffisienter o.l., fås ved henvendelse til forfatteren.

4. De variablene som er med i analysen er: Alder (16-29, 30-49 og 50-70 år); sosioøkonomisk status (arbeider, lavere funksjonær, høyere funksjonær); arbeidstid (inntil 35 timer, 35-40 timer, mer enn 40 timer); lønn (målt i kroner, logaritmisk transformert); indeks for utsatthet for skadelige stoffer i arbeid; indeks for ergonomiske belastninger; og indeks for andre fysiske arbeidsmiljøbelastninger. De tre sistnevnte indeksene teller opp hvor mange av de ulike belastningene den ansatte sier hun er utsatt for minst en fjerdedel av arbeidstiden. De belastningene som inngår i indeksene er som følger. Skadelige stoffer: Stråling, metallstøv, mineralstøv, organisk støv, gasser/damper, damp fra oppløsningsmidler, plantevernmidler, plastkjemikalier. Ergonomiske belastninger: Tar i mer enn når man går, står og beveger seg på vanlig måte, tar i så hardt at man puster raskere, må sitte på huk eller stå på knærne, arbeider med hendene over skulderhøyde, stillinger som belaster ryggen. Andre fysiske belastninger: Støy, vibrasjoner fra håndverktøy, vibrasjoner som rammer hele kroppen, sterk varme, kulde, hudkontakt med kjøle- og smøremidler, hudkontakt med rengjøringsmidler.

Arne Mastekaasa er mag. art. i sosiologi og førsteamanuensis ved Instituttet for sosiologi, Universitetet i Oslo.

AKTUELL STATISTIKK FRA SSB

Framskrivning av arbeidsstyrken til år 2040

Statistisk sentralbyrås nyeste framskrivning av arbeidsstyrken viser at denne øker fra 2 155 000 personer i 1989, til et toppnivå rundt 2 470 000 personer i perioden 2016-2020. Fram mot 2040 vil arbeidsstyrken etter disse beregningene falle til 2 380 000 personer. Tilbudte timeverk stiger fra 68,9 millioner timer pr. uke i 1989, til 80,7 i 2018.

Statistisk sentralbyrås framskrivning av arbeidsstyrken baserer seg på en befolkningsframskrivning og forutsetninger om yrkesprosentene for ulike grupper av befolkningen. I beregningene er fruktbarheten holdt på samme nivå som i perioden 1986-1989 og nettoinnvandringen er satt til 5 000 personer i året. Utviklingen i utdanningsnivået bygger på det utdanningsmønsteret vi observerte for 1987. Vi har videre forutsatt at yrkesprosentene for ulike grupper av befolkningen fordelt etter alder, kjønn og utdanning, vil holde seg konstant lik nivået som ble observert i arbeidskraftundersøkelsene (AKU) for 1989.

I 1989 var det om lag 1,0 yrkesaktiv bak hver yrkespassiv. Fram mot 2010 vil dette øke til 1,2 og først etter 2030 vil nivået igjen være like lavt som i 1989. Når denne størrelsen endrer seg så lite, skyldes det at redusert fruktbarhet både gir en synkende andel barn og en økende andel eldre. Andelen av arbeidsstyrken som er eldre enn 40 år vil øke fra om lag 45 prosent i 1989 til snaut 60 prosent rundt 2010.

Framskrivningen viser et økende utdanningsnivå i befolkningen, noe som vil bidra til økt arbeidsstyrke. Antallet personer som bare har grunnskoleutdanning vil være i sterk

tilbakegang gjennom hele framskrivningsperioden. Dette gjør at nesten alle andre utdanninger vil ha en betydelig vekst. Personer med økonomisk/administrativ utdanning vil være den utdanningsgruppen som vokser sterkest i årene framover. Når vi inkluderer jurister og samfunnsvitere, vil gruppen øke fra 330 000 yrkesaktive personer i 1990 til 500 000 yrkesaktive personer i 2040. Innen helsefagene er det bare tallet på personer med sykepleieutdanning som har vekst av betydning. Denne gruppen øker fra 44 000 yrkesaktive personer til 65 000 yrkesaktive personer.

Det fleste typer av høyere utdanning har i dag en overvekt av menn. Bildet framover er ifølge framskrivningene preget av at de fleste høyere utdanninger får en økende andel kvinner. Samtidig vil det være utdanningsgrupper med sterk kjønnsdominans, hvor det skjer liten utjevning. Dette gjelder f.eks. tekniske fag og helsefag, som er grupper i sterk vekst. Framskrivningen viser dermed en utjevning i utdanningsnivået mellom kjønnene, samtidig som skillelinjene langs fagfelt til dels opprettholdes.

Sterk økning i antall studenter

Statistisk sentralbyrås utdanningsstatistikk viser at det var registrert 126 621 studenter (heltid, deltid) ved landets universiteter og høyskoler pr. 1. oktober 1989. Dette var en vekst på 13,5 prosent fra foregående år. Kvinnene utgjorde 53,8 prosent av studentmassen.

I aldersgruppen 19-24 år var 17,4 prosent av de totale årskull registrert som studenter. For menn var prosentandelen 15,5 og for kvinner 19,3. Tilsvarende tall året før var 13,5 og 17,2.

Fordelingen etter studentenes bostedfylke viser at Finnmark, Aust-Agder og Sogn og Fjordane hadde den beste studentveksten med en økning på henholdsvis 29,22 og 19 prosent. Den laveste veksten hadde Oslo, Troms og Hordaland med en økning på om lag 10 prosent.

Kvinner og menns uførepensjon:

Uførepensjonen gjenspeiler inntektsforskjeller på arbeidsmarkedet

Hilde H. Holte

Kvinneres uførepensjon utgjør i gjennomsnitt bare 69 prosent av menns.inntekt i perioden før personen ble ufør er beregningsgrunnlaget for tilleggspensjonen. Så lenge menns inntektsnivå er høyere enn kvinners, vil kvinners gjennomsnittlige tilleggspensjon være lavere enn menns. Tilleggspensjonen er den delen av uførepensjonen som betyr mest for forskjellen mellom kvinners og menns uførepensjon. Forsørgertillegg og forskjeller i uføregrad betyr i denne sammenheng lite.

Kvinner har lavere gjennomsnittlig uførepensjon enn menn

I 1987 var gjennomsnittlig pensjon for alle uførepensjonister 57 946 kroner. Gjennomsnittlig pensjon er her beregnet på grunnlag av rettighetene til dem som var uførepensjonister ved utgangen av 1987. Uførepensjonerte kvinner mottok en gjennomsnittlig pensjon på 47 962 kroner, mens uførepensjonerte menn mottok 69 755 kroner. Kvinner mottok i gjennomsnitt 69 prosent av menns pensjon.

Figur 1 viser at mens 32 prosent av alle uførepensjonerte menn hadde en uførepensjon på 80 000 kroner eller mer, gjelder dette bare 4 prosent av kvinnene. Omvendt hadde 32 prosent av uførepensjonerte kvinner en pensjon under 40 000 kroner, mot bare 6 prosent av uførepensjonerte menn. Selv om kvinner utgjorde 54 prosent av alle uførepensjonister, utgjorde deres pensjon bare 45 prosent av utbetalingene i 1987.

I denne artikkelen skal vi se nærmere på beregningsgrunnlaget for uførepensjon. Det er de delene av uførepensjonen som varierer fra en pensjonist til en annen – som forsørgertillegg, uføregrad og tilleggspensjonens størrelse – som forklarer forskjellene mellom menns og kvinners uførepensjon. Grunnpensjonen og særtillegget er bestemt av poli-

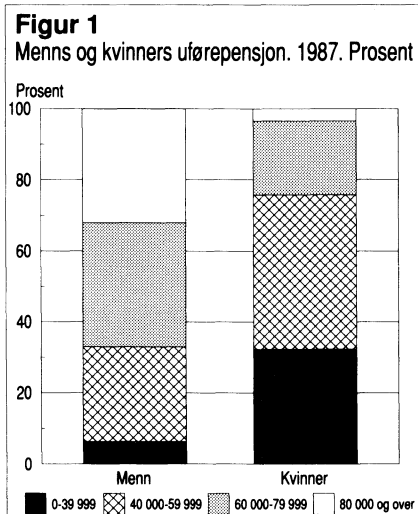
tiske myndigheter og er like for alle uførepensjonister.

Svært få kvinner mottok forsørgertillegg for ektefelle

Blant uførepensjonistene forsørger menn i langt større grad enn kvinner sin ektefelle. En uførepensjonist mottar ektefelle tillegg når han/hun har en ektefelle som er 60 år eller mer som blir forsørget. Mens 14 173 uførepensjonerte menn mottok ektefelle tillegg i 1987, mottok bare 165 uførepensjonerte kvinner ektefelle tillegg. Flere uførepensjonerte kvinner enn menn mottar forsørgertillegg for barn, nærmere bestemt 14 380 mot 12 497.

25 prosent av uførepensjonerte menn mottok forsørgertillegg for ektefelle og/eller barn, sammenliknet med 13 prosent av kvinnene. For alle uførepensjonerte kvinner utgjorde forsørgertilleggene for barn og ektefelle 1 461 kroner i gjennomsnitt, mens de utgjorde 3 636 kroner for menn. Gjennomsnittlig uførepensjon uten forsørgertillegg var 46 401 kroner for kvinner og 66 119 kroner for menn. Uten forsørgertilleggene utgjorde altså kvinners uførepensjon i gjennomsnitt 70 prosent av menns.

I de beløpene som omtales videre inngår forsørgertilleggene som en del av uførepensjonen.

Uansett uføregrad har kvinner i gjennomsnitt lavere pensjon enn menn

Uførepensjonen fastsettes i forhold til uføregraden. En minstepensjonist uten forsørgertillegg som er 50 prosent ufør mottar halvparten av en som er 100 prosent ufør. Uføregraden beregnes ut fra hvor stor del av ervervsevnen som er tapt og det er inntekt som i hovedsak legges til grunn for beregningen. Ved utgangen av 1987 var 87 prosent av alle uførepensjonerte menn 100 prosent uføre, 4 prosent var 70-90 prosent uføre og 8 prosent var 50-60 prosent uføre. For uførepensjonerte kvinner var de tilsvarende andelene 69, 13 og 18.

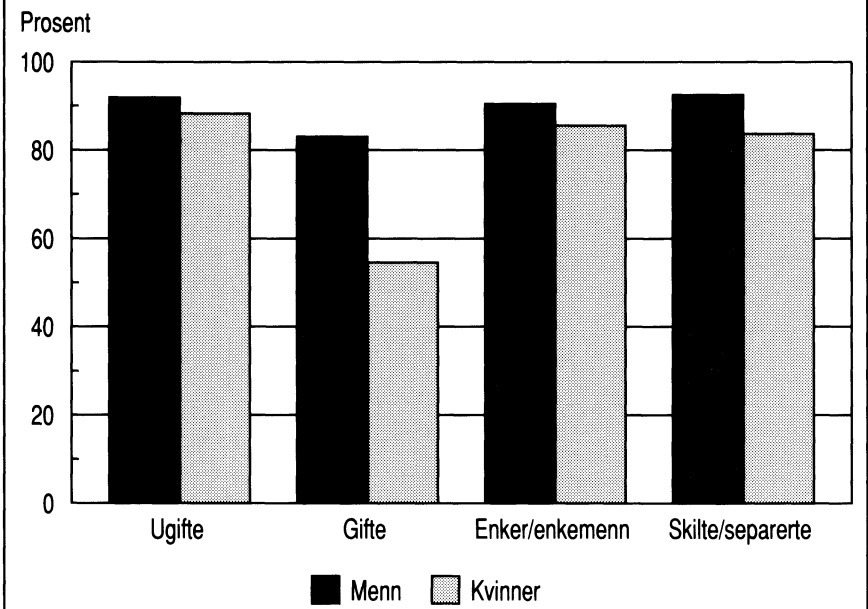
Beregner vi gjennomsnittlig uførepensjon for kvinner under den forutsetning at kvinner fordeler seg etter uføregrad på samme måte som menn, økte kvinnes gjennomsnittlige uførepensjon til 51 865 kroner. Dette utgjør 74 prosent av menns pensjon.

Diagnosene som ligger til grunn for uførepensjonen er forskjellig for kvinner og menn (Holte 1990). Kvinner har langt oftere enn menn skjelettlidelser som hoveddiagnose, mens menn oftere har sirkulasjonslidelser. Menn har oftere enn kvinner psykoser, mens kvinner oftere har nevroser.

En antakelse om at det er forskjeller i sykdomsmønster som forklarer at det er mer vanlig med 100 prosent uførhet for menn enn for kvinner, blir ikke bekreftet. Uansett diagnose, var en lavere andel kvinner enn menn 100 prosent uføre. Av uførepensjonister med psykoser var 96 prosent av mennene og 86 prosent av kvinnene 100 prosent uføre. For uførepensjonister med nevroser var 89 prosent av mennene og 71 prosent av kvinnene 100 prosent uføre. Av uførepensjonerte menn med "andre sykdommer i ledd- og skjelettmuskelsystemet" var 84 prosent 100 prosent uføre, sammenliknet med 61 prosent av uførepensjonerte kvinner. Dette tyder på at også forskjeller i uføregrad mellom kvinner og menn i betydelig grad må føres

Figur 2

Andel uførepensjonerte kvinner og menn med uføregrad 100, etter ekteskapelig status. 1987. Prosent

tilbake til deres posisjon på arbeidsmarkedet.

Færre 100 prosent uføre blant gifte

Kvinner kombinerer i langt større grad enn menn yrkesaktivitet med stilling som husmor. Uføregraden beregnes ut fra nedsatt ervervsevne i begge stillingene. Hvis kvinnen etter at hun er blitt ufør fortsatt kan utføre husarbeid, blir hun i den delen av ervervsevnen som er knyttet til stillingen som husmor ikke betraktet som 100 prosent ufør. For å regnes som husmor må hennes ektefelle ha en inntekt over 2 ganger folketrygdens grunnbeløp (i alt 64 000 kroner ved utgangen av 1987) (Brækhus 1990). Figur 2 viser at det både for kvinner og menn er en lavere andel av de gifte uførepensjonistene som blir vurdert som 100 prosent uføre.

Gifte kvinner arbeider i større grad enn menn deltid og dette bidrar til at de sjeldnere oppnår 100 prosent uførhet. Hvis de har beholdt noe ervervsevne så taper de ikke så mye inntekt at de blir 100 prosent uføre. I tillegg kan det være lettere for kvinner å finne deltidstillinger

som er tilpasset deres uføregrad enn det er for menn (Rikstrygdeverket, Rapport nr. 1/89).

Andelen kvinner som er 100 prosent uføre har gått ned

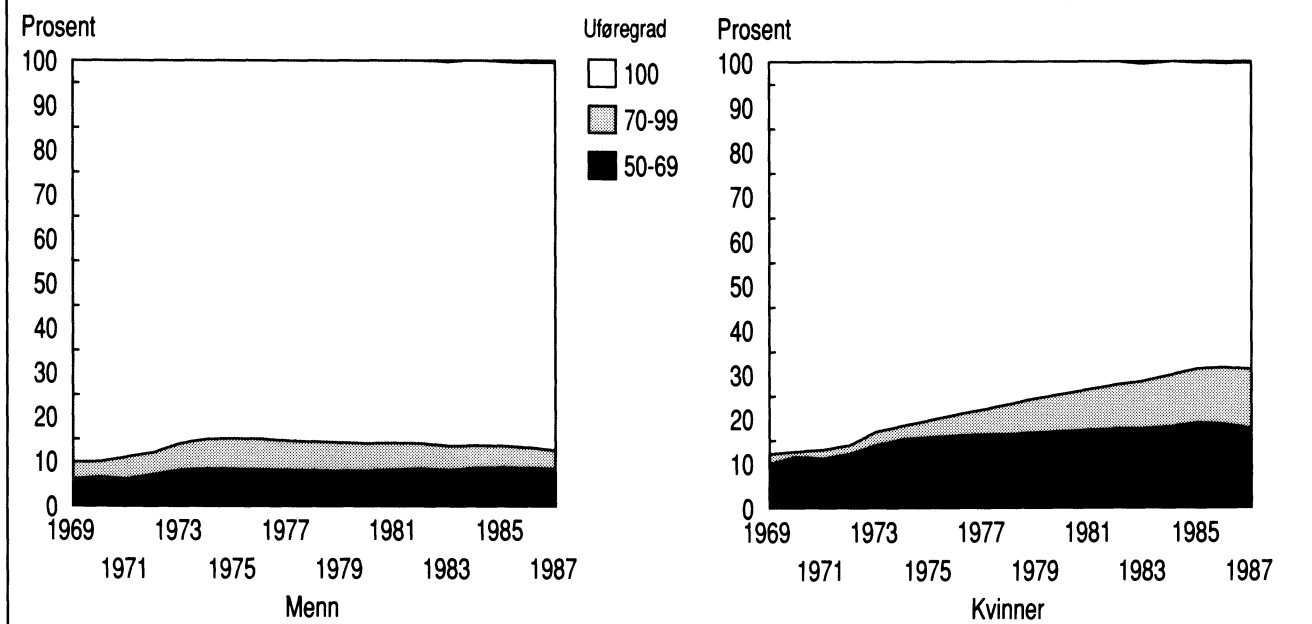
Kvinnens yrkesaktivitet på det tidspunktet hun blir ufør er viktig for beregning av uføregrad. Kvinners yrkesaktivitet har økt i perioden 1967-1987. Likevel viser figur 3 at andelen kvinner med uføregrad 100 har avtatt etter 1973.

I 1972 ble Folketrygdlovens paragraf 8-5 endret. Uføregrad 100 ble ikke lenger nærmest automatisk innvilget til de som var minst 75 prosent uføre. Figur 3 viser at det i stor utstrekning er andelen kvinner som er 70-90 prosent uføre som øker. Dette tyder på at denne lovendringen har hatt en større effekt for kvinner enn for menn.

Blant dem som ble innvilget uførepensjon i løpet av 1987, var 58 prosent av kvinnene og 83 prosent av mennene 100 prosent uføre. Blant alle uførepensjonister var det 69 prosent av kvinnene og 87 prosent av mennene som var 100 prosent uføre. Det tyder altså på at andelen

Figur 3

Uførepensjonerte menn og kvinner, etter uføregrad. 1969-1987. Prosent

kvinnelige uførepensjonister med uføregrad 100 fortsatt vil synke.

Av uførepensjonistene var hver annen kvinne og hver sjette mann minstepensjonist

Forsørgertillegg og forskjeller i uføregrad forklarer i liten grad at kvinners gjennomsnittlige uførepensjon er lavere enn menns. Den faktoren som i tillegg til disse varierer fra pensjonist til pensjonist, er tilleggspensjonen. Det er altså opparbeidet tilleggspensjon som forklarer den største delen av forskjellen mellom kvinners og menns uførepensjon. Så lenge menn har høyere inntekt enn kvinner før de blir uføre, får de høyere tilleggspensjon. Hvis tilleggspensjonen er mindre enn særtillegget er pensjonisten minstepensjonist.

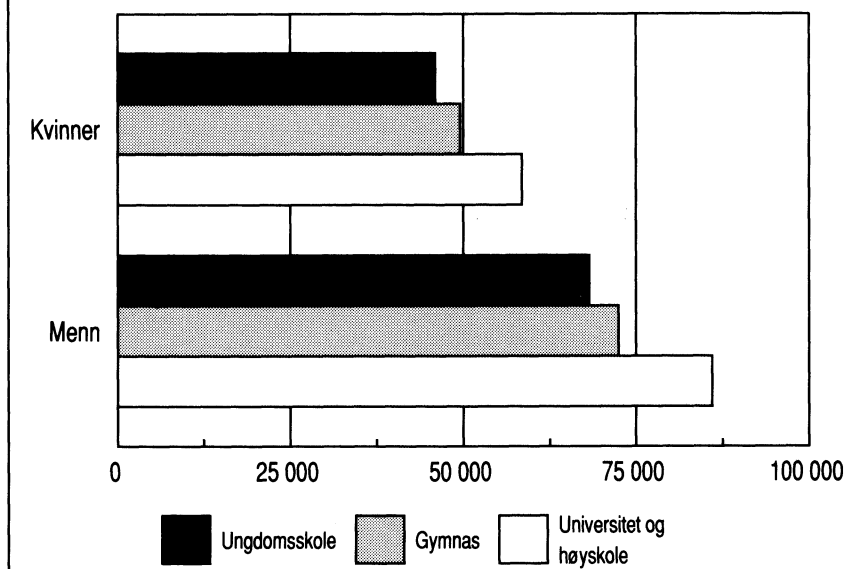
Ett uttrykk for at kvinner i mindre grad enn menn har opparbeidet pensjonsrettigheter, er at flere kvinner har minstepensjon. I 1987 var 49 prosent av kvinnene minstepensjonister, men bare 17 prosent av mennene. Er det forskjellen i andel minstepensjonister som forklarer forskjellen i gjennomsnittlig pensjon mellom kvinner og menn?

Menn som var minstepensjonister hadde i gjennomsnitt en uførepensjon på 45 207 kroner, mens kvinner hadde 38 930 kroner. For menn som ikke var minstepensjonister var uførepensjonen i gjennomsnitt 74 796 kroner og for kvinner 56 492 kroner.

Beregninger¹ tyder på at forskjeller i tilleggspensjonens størrelse har større betydning for forholdet mellom menns og kvinners pensjon enn forskjeller i andelen med minstepensjon.

Figur 4

Gjennomsnittlig uførepensjon for kvinner og menn med ulikt utdanningsnivå. 1987. Kroner

I Folketrygdloven beregnes uførepensjon på samme måte som alderspensjon. Uførepensjonen skal tilsvare personens alderspensjon dersom vedkommende hadde fortsatt i jobb fram til pensjonsalder. Uførepensjonen utgjør summen av grunnpensjon, tilleggspensjon, sært tillegg, kompensasjonstillegg og eventuelle forsørgertillegg.

Tilleggspensjonen beregnes av tidligere arbeidsinntekt. Pensjonspoengene som fremkommer på ligningsattesten hvert år ligger til grunn for beregning av tilleggspensjon også for uføre. Alle pensjonister har krav på sært tillegg, men sært tillegg avkortes krone for krone mot tilleggspensjonen, slik at bare personer som ikke har eller bare har lav tilleggspensjon, mottar sært tillegg. Alle som mottar sært tillegg er minstepensjonister.

Kompensasjonstillegg er et tillegg på kr 500 til en enslig pensjonist som kompensasjon for innføringen av moms. Forsørgertilleggene ytes til alle som forsørger ektefelle over 60 år og/eller barn under 18 år.

Uførepensjonens størrelse fastsettes i henhold til ervervsevnen. Uførepensjonen skal utgjøre så stor del av full uførepensjon som svarer til grad av nedsettelse i den trygdedes ervervsevne.

Uførepensjonen beregnes på grunnlag av inntekt i årene fra fylte 17 år til kalenderåret før personen ble ufør. Man kan se bort fra inntil halvparten av årene. Man kan også beregne et gjennomsnitt av de tre siste kalenderår før personen ble ufør, om pensjonen dermed blir større.

Kvinner med høy utdanning har lavere uførepensjon enn menn med lav utdanning

Kvinnenes arbeidstid og andel som er yrkesaktive øker med økende utdanning. En ville derfor vente at utdanning bidrar til å utjevne forskjellene i inntektsnivå mellom kvinner og menn.

Figur 4 på foregående side viser at uansett utdanningsnivå så har kvinner en lavere gjennomsnittlig uførepensjon enn menn. Selv menn med lav utdanning har en høyere gjennomsnittlig uførepensjon enn kvinner med høy utdanning.

Høyt utdanningsnivå bidrar til at kvinner opparbeider en høyere uførepensjon enn kvinner med lav utdanning. Likevel blir uførepensjonen lav i forhold til menns uførepensjon. Tilleggspensjonens størrelse er høyere for menn enn for kvinner uansett utdanningsnivå. Før uførepensjonering kan menn ha hatt høyere timebetaling eller lengre arbeidstid, eller begge deler. Hvilken av disse årsakene som er viktigst framgår ikke av det tilgjengelige materialet.

1. Hvis uførepensjonen for menn og kvinner med minstepensjon og med

større pensjon holdes konstant, men andelen kvinnelige uførepensjonister med minstepensjon settes til 17 prosent, øker gjennomsnittlig uførepensjon for alle kvinner til 53 506 kroner. Kvinners uførepensjon ville likevel ikke utgjort mer enn 77 prosent av menns pensjon. Det er her ikke tatt hensyn til forskjeller i forsørgertillegg og uføregrad.

Litteratur

Brækhus, Hege (1990): "Uførepensjon - dårlig tilbud for gifte kvinner". *Sosial Trygd*, nr. 1.

Holte, Hilde H. (1990): "Uførepensjonister: Stadig flere vonde rygger". *Samfunnsspeilet*, nr. 3.

Rikstrygdeverket: *Trygdestatistisk Årbok 1988*.

Rikstrygdeverket (1989): *Kvinner og uførepensjon. Hvordan vurderes kvinners arbeidsuførhet?* Rapport nr. 1/89.

Trygdestatistikk Uføre 1987. Statistisk sentralbyrå 1990.

Hilde H. Holte er cand. sociol. og konsulent i Statistisk sentralbyrå, Gruppe for utvikling og planlegging.

AKTUELL STATISTIKK FRA SSB

Økt antall elever i videregående utdanning

Statistisk sentralbyrås utdanningsstatistikk viser at det pr. 1. oktober 1989 var 242 000 personer i videregående utdanning. Av disse var 224 000 elever i videregående skole, mens 18 000 var lærlinger i bedrifter. Sammenliknet med året før steg antall elever (unntatt lærlinger) med 11,1 prosent. Lærlingene har ikke tidligere vært med i SSBs statistikk.

Statistikken viser at 81 prosent av all ungdom i aldersgruppen 16-18 år var i videregående utdanning. Sogn og Fjordane hadde den høyeste andelen med 87 prosent, mens Finnmark lå lavest med 73 prosent. Blant 19-24-åringene var nesten 15 prosent i videregående utdanning.

Ser en bort fra lærlingene økte andelen av 16-18-åringene i videregående skole med 5 prosentpoeng, mens økningen var på vel 2 prosentpoeng for aldersgruppen 19-24 år.

I underkant av 49 prosent av elever og lærlinger var kvinner. Kvinnene dominerer fortsatt i de tradisjonelle kvinnefagene som sosial- og helsefag og husflidsfag og estetiske fag, mens mennene dominerer i industri- og fiskerifagene. Mønsteret er praktisk talt uendret fra 1988.

Statistikken viser videre at 193 000 elever deltok i utdanning under lov om videregående opplæring. Av disse var 79 000 ved studieretning for allmenne fag, mens 114 000 var elever ved yrkesfaglige studieretninger. Sammenliknet med året før var det en økning på 8 prosent for yrkesfag og 7 prosent for allmenne fag.

Synkende folketall og eldre befolkning – ennå et stykke fram

Inger Texmon

Står vi overfor en snarlig nedgang i landets folketall eller vil vi få en betydelig tilvekst i folketallet også i de kommende tiår? Spørsmålet er i øyeblikket ikke enkelt å besvare. I en ny befolkningsframskriving som Statistisk sentralbyrå har utarbeidet, er befolkningsutviklingen framover beregnet ut fra gitte forutsetninger om framtidig fruktbarhet, dødelighet og innvandringsoverskudd. Resultatene av beregningene varierer etter hvilke forutsetninger som er lagt til grunn. De fleste sett av forutsetninger som det er gjort beregninger med, gir en stagnasjon i folketallet og en viss aldring i befolkningen etter noen tiår.

Mange mulige utviklingsforløp

At det vil inntreffe en stagnasjon og påfølgende nedgang i folketallet om få tiår, har lenge vært påpekt. Bakgrunnen er at vi siden 1974 har hatt et samlet fruktbarhetstall (SFT¹) under reproduksjonsnivået, 2,1 barn pr. kvinne, som er nødvendig dersom befolkningens størrelse skal opprettholdes på lang sikt uten innvandringsoverskudd. Fruktbarheten var i hele tiårsperioden 1977-1986 betydelig under dette, omkring 1,7, og dette lave nivået var utgangspunkt for en rekke befolkningsframskrivninger fra SSB, senest i 1987. Netto innvandring til Norge var også stabil i en lang periode, rundt 4-5 000 pr. år, fra så langt tilbake som 1971. Med innvandringsstopp siden 1975 har det ikke blitt vurdert som særlig realistisk at innvandring kunne forhindre en framtidig reduksjon og aldring av befolkningen.

Siden 1983 har periodefruktbarheten steget, fra et samlet fruktbarhetstall på 1,66 til 1,89 i 1989, eller med 14 prosent og er nå den høyeste på 15 år (figur 1). Særlig rask har veksten vært etter 1987, og ifølge foreløpige tall har den fortsatt også i 1990.

Nettoinnvandringen har også gjennomgått sterke endringer de siste årene. Fra å være ganske stabil fram til 1985, fikk den en rask økning som toppet seg i 1987 og 1988 med om lag 14 000 og 10 000. I 1989 inntraff igjen et brått skifte, med netto utvandring fra landet for første gang på 20 år, på nær 1 500. For 1990 blir det ifølge foreløpige tall et lite innvandringsoverskudd.

Med så liten stabilitet i to faktorer som er viktige for landets videre befolkningsutvikling, er det vanskelig å gi presise forutsetninger om disse. For befolkningens geografiske fordeling kommer i tillegg usikkerhet i forutsetningene om flytting innenfor landets grenser. Det er derfor utarbeidet en rekke ulike alternativ i framskrivingen, slik det også er gjort tidligere. Antall alternativ og den totale spredningen i forutsetningene er imidlertid økt.

De ulike forutsetningene i framskrivingen

Den framtidige befolkningsutviklingen vil også være avhengig av dødelighet, men denne har til nå hatt en mer jevn utvikling, og det er forutsatt en fortsatt nedgang de nærmeste 20 år. Levealderen for

både menn og kvinner er forutsatt å øke med 1,7 år i denne perioden, og dette tilsvarer en årlig økning om trent som i de foregående 25 år for menn og en noe langsommere økning enn tidligere for kvinner. I perioden 1961-1965 gav dødelighetsforholdene en forventet levealder ved fødselen på 71,0 år for menn og 76,0 år for kvinner, mens tilsvarende tall for 1989 var 73,3 og 79,9. Det er ikke utarbeidet alternative forutsetninger om dødelighet.

For hver av faktorene fruktbarhet, netto innvandring og innenlands flytting er det angitt tre mulige utviklingsforløp (se egen ramme bakerst). I alt gir dette 27 mulige kombinasjoner, men det totale antall utførte beregninger er ni (tabell 1).

Er noen alternativ mer realistiske enn andre?

Dersom ett av alternativene i framskrivingen kunne vært utpekt som mest realistisk, hadde de øvrige alternative beregningene vært overflødige. Likevel er det enkelte som på kort sikt kan betraktes som mindre realistiske. En netto innvandring på 10 000 årlig synes høy for de nærmeste år, siden nivået i øyeblikket er nær 0. Nettoinnvandringen var imidlertid over dette nivået i 1987 og 1988, og tendensene kan skifte raskt. I øyeblikket praktiseres innvandringsstoppen strengt, men det kan fort inntreffe begivenheter ute i verden som igjen skaper strømmer av flyktninger og asylsøkere som Norge vanskelig kan avvise. Forholdene mellom arbeidsmarkedene i nordiske land kan også endres og snu flyttestrømmene innenfor Norden.

Tabell 1. Samlet antall alternativer ved befolkningsframskrivingen 1990

Netto inn- vandring	Fruktbarhet		
	H(øy)	K(onstant)	L(av)
0			
U(ten)		KU0, KU1	LU1
5 000			
M(oderat) ..	HM1	KM1, KM2	LM1
10 000			
S(terk)	HS1	KS1	

Størrelsen på det framtidige innvandringsoverskuddet er problematisk å fastsette, og derfor er de tre alternative forutsetningene satt så forskjellige som 0, 5 000 og 10 000.

Vil dagens unge kvinner få færre barn enn dagens 40-åring har fått?

Heller ikke for fruktbarhet er det mulig å gi noen sikker prognose, men alternativene i framskrivingen er her definert mer snevert sammenliknet med det historiske forløpet. Utviklingen framover er vurdert ut fra fruktbarhetsmønsteret for de enkelte fødselskull (kohorter) av kvinner født i etterkrigstiden. Selv om landets periodefruktbarhet var stabil i årene fram til 1986, var det sterke endringer i de aldersspesifikke ratene, med en oppgang for kvinner over 26 år, som har fortsatt helt til nå, og en nedgang for de unge. Kvinne født etter midten av 1940-tallet har altså lagt fødslene stadig senere i livsløpet og de har i gjennomsnitt endt opp med færre barn enn foregående kvinnekull. Mens kvinnene født i 1935 fikk i gjennomsnitt 2,57 barn, vil 1950-kohorten ende opp med 2,1, fremdeles langt over periodefruktbarheten rundt 1980 (1,7). Det vi vet om fruktbarheten til kvinnene født etter 1950 er blant annet:

- Alle kohortene av kvinner født etter 1950 har i en gitt alder hatt lavere gjennomsnittlig barnetall enn foregående fødselskull, men gjennom økt fruktbarhet for alderstrinnene over 26 år er en del av forsinkelsetene tatt igjen.
- De av kvinnekullet fra 1965 som allerede har fått barn, har hatt en

like stor tendens til å gå videre fra 1 barn til 2 barn og fra 2 til 3 barn som kohortene født rundt 1950 hadde ved tilsvarende alder, men det er en mindre andel av dagens 25-åring som har fått barn enn det var for 1950-kohorten.

Disse holdepunktene tilsier ikke en økende kohortfruktbarhet, så kohortfruktbarheten som kvinnene født i første halvdel av 1950-årene ligger an til (2,05), betraktes med dette som et høyt anslag (alternativ H). Som laveste anslag (alternativ L) er det forutsatt fortsatt nedgang i kohortfruktbarheten til 1,7 barn pr. kvinne. Skal fruktbarheten for 1970- og 1980-årenes kohorter ende så lavt, må barnløsheten deres bli over 50 prosent høyere enn barnløsheten i 1950-kohorten som er 9,9 prosent.

Et flertall av beregningene gir stagnasjon og nedgang i folketallet

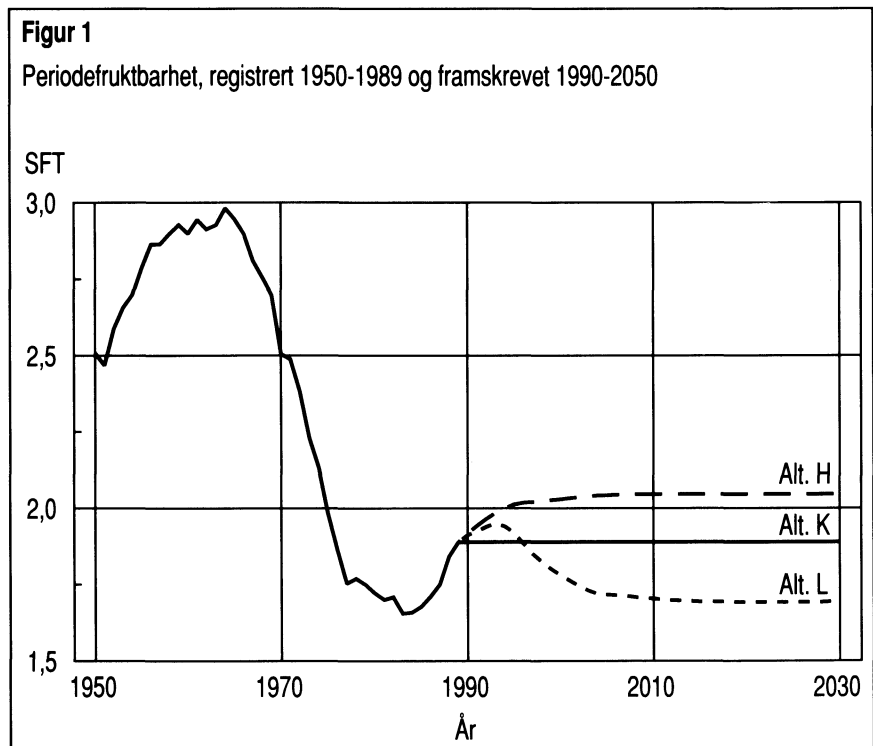
Som nevnt varierer resultatene mye mellom de ulike forutsetningene i framskrivingen. I det høyeste alternativet (HS1), med stigning i fruktbarheten (til SFT lik 2,05) og årlig nettoinnvandring på 10 000, stiger folketallet betydelig også de neste 60 år, til et nivå på nær 5,5 millioner

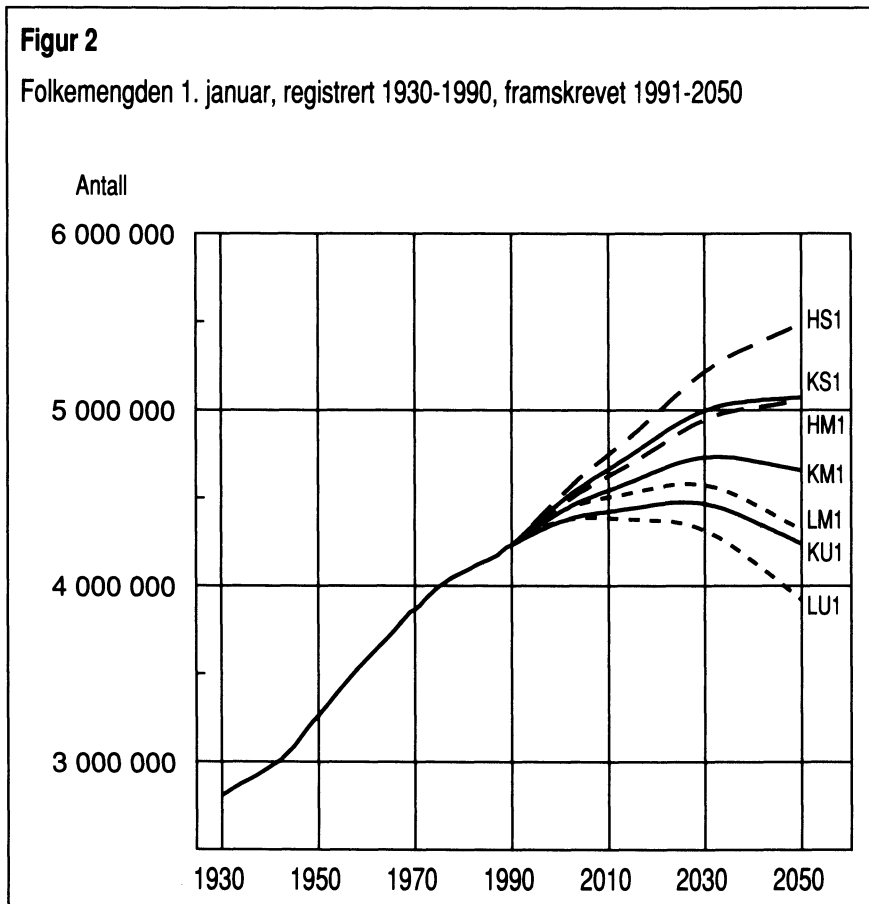
eller 30 prosent mer enn i dag. Ifølge alle de andre alternativene vil sterk reduksjon i folketallsveksten finne sted i framskrivingsperioden, og for over halvparten av dem også en nedgang. Om vi fortsatt får balanse i flyttingene til og fra landet og fruktbarheten reduseres til 1,7 barn pr. kvinne, vil veksten i folketallet fortsette i bare drøye 15 år for så å gå over i nedgang. I dette alternativet (LU1) vil folketallet i år 2050 være 3,9 millioner, ca. 7 prosent lavere enn det var ved inngangen av 1990.

Disse to utviklingsbanene utgjør ytterpunktene blant alternativene - på nasjonalt nivå. Med en årlig nettoinnvandring nær gjennomsnittet for de siste to tiår, 5 000, og med konstant fruktbarhet lik dagens nivå (alternativ KM1), vil nedgangen i folketallet starte ca. år 2030 fra et nivå som er nær 0,5 million høyere enn dagens. Folketallet vil med disse forutsetningene være 10 prosent høyere i år 2050 enn det er nå.

Ingen aldring de to første tiår

Et hovedtrekk i resultatene fra befolkningsframskrivinger det siste tiåret har vært den betydelige aldringen av befolkningen som ville komme på lengre sikt, både på

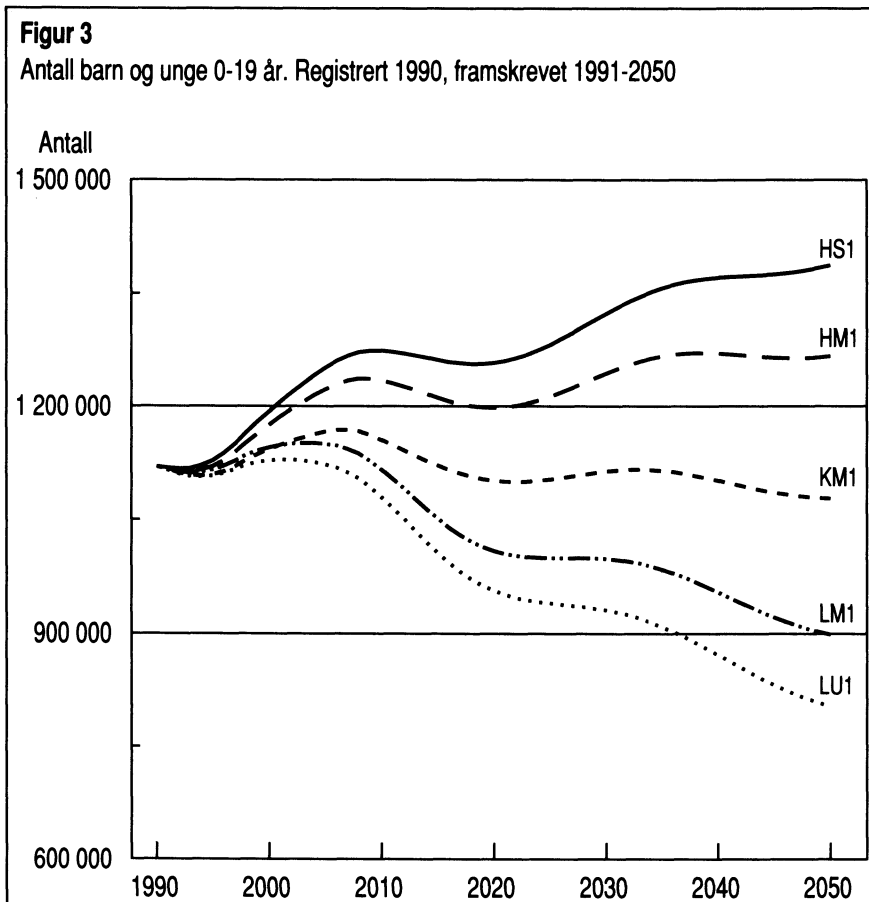

grunn av vekst i antall eldre og nedgang i antall barn og unge. Denne gang gir de ulike alternativ større spredning i resultatene, også for aldersstrukturen. Særlig gir fruktbarhetsalternativene ulik utvikling for de yngste aldersklassene, men omfanget av innvandring har også betydning, siden det er få innvandrere i alder over 45 år. Mens det gjennom de foregående tiår har vært en sterk vekst i antall eldre, vil det gjennom de to første tiår ikke bli noen økning i andel over pensjonsalder i befolkningen. Hvor sterk aldringen i de påfølgende tiår vil bli, avhenger av det framtidige nivået for fruktbarhet og innvandring.

Usikkerhet om andelen barn og unge

Deles befolkningen inn i tre aldersgrupper, barn og unge (0-19 år), yrkesaktiv alder (20-66 år) og pensjonsgivende alder (67 år og over), er det i den første vi finner den relativt sterkeste variasjonen mellom alternativene. I alternativ HS1, med både høy fruktbarhet og innvandring, øker gruppen fra 1,1 millioner, eller 26,5 prosent av befolkningen, til 1,3 millioner innen år 2010, mens den ifølge lavalternativet LU1 vil avta svakt. Forskjellen mellom alternativene vil øke gjennom framskrivingsperioden fram mot år 2050, da anslagene for alternativene HS1 og LU1 er henholdsvis 1,4 og 0,8 millioner, som tilsvarer ca. 25,5 og 20,5 prosent av befolkningen. Det høyeste alternativet gir altså bare en ubetydelig reduksjon i andel barn og unge gjennom framskrivingsperioden, mens lavalternativet representerer en klar forskyvning mot høyere aldersgrupper.

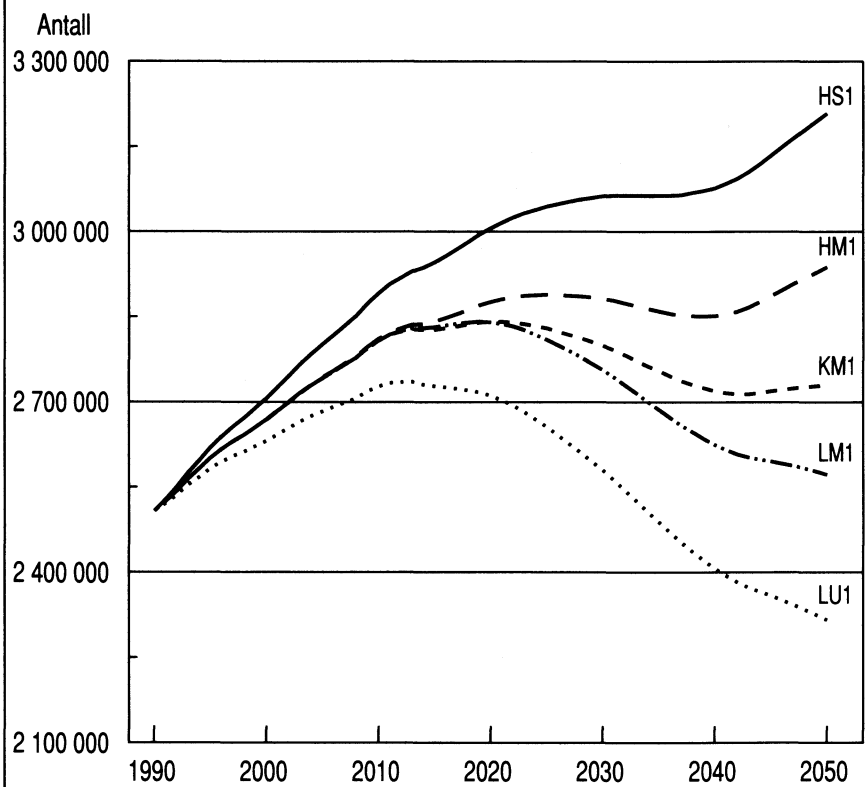

Andelen yrkesaktive nokså stabil

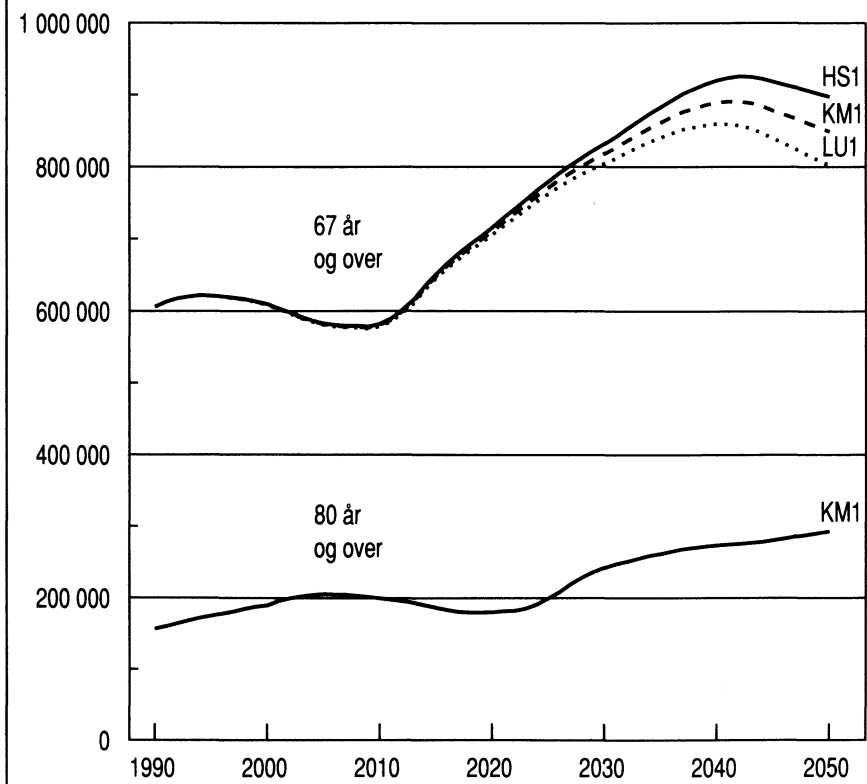
Antall yrkesaktive (20-66 år) vil i kommende årtier øke sterkt. Gruppen er i dag på 2,5 millioner personer, eller 59 prosent av befolkningen, og vil ifølge høyalternativet (HS1) øke til hele 2,9 millioner eller ifølge lavalternativet (LU1) til 2,7 millioner allerede innen år 2010. Fram til år 2050 kan aldersgruppen

Figur 4

Antall personer 20-66 år, registrert 1990 og framskrevet 1991-2050

Figur 5

Antall personer 67 år og over og 80 år og over. Registrert 1990 og framskrevet 1991-2050

komme til å øke videre eller avta betydelig, avhengig av nivået for innvandring og hvor høy fruktbarheten har vært. Andelen yrkesaktive i befolkningen i år 2050 vil for alle alternativene være omtrent som i dag, men vil i mellomtiden (år 2010) ha vært oppe i noe over 60 prosent.

Forholdet mellom antall yrkesaktive og antall eldre vil derimot endres. Det er i dag 4,1 personer i yrkesaktiv alder for hver pensjonist. Fram til år 2010 vil dette forholdstallet stige til mellom 4,7 og 5,0 (i alternativene HS1 og LU1), mens det i år 2050 vil være et sted mellom 2,9 og 3,6, som representerer de samme to ytteralternativene.

Etter hvert en stor økning i antall eldre

Antall personer i pensjonsalder (67 år og over) vil stige i bare 4-5 år før det blir en nedgang. Nedgangen skyldes at det i noen år framover vil være de små fødselskullene fra perioden 1925-1943 som kommer inn i denne aldersgruppen. Nedgangen vil vare i et drøyt tiår før det etter år 2010 igjen blir en sterk vekst. Antallet vil fra dagens nivå på ca. 600 000 synke med ca. 25 000 før veksten setter inn. I år 2050 vil denne gruppen være på 8-900 000 personer. Aldersgruppen over 80 år vil få den relativt sterkeste veksten i framskrivingsperioden, med nær fordobling i forhold til dagens nivå på 156 000. I denne gruppen vil det også bli en midlertidig nedgang etter år 2005, men størrelsen av denne aldersgruppen vil ikke på noe tidspunkt komme under dagens nivå.

Andelen av befolkningen i pensjonsalder er i dag 14 prosent og vil om 20 år være noe lavere, 12-13 prosent. Hva som vil skje med eldreandelen innen år 2050 varierer med alternativ. Ifølge lavalternativet (LU1) vil andelen øke til 20,5 prosent, mens andelen eldre ifølge det høyeste alternativet (HS1) bare vil være et par prosent høyere i år 2050 enn hva den er nå. Med dagens fruktbarhetsnivå og et moderat innvandringsoverskudd (alternativ KM1) vil andel eldre øke fra 14 til 18 prosent i løpet av hele framskri-

vingsperioden. Andel barn og unge vil under de samme betingelsene avta fra 26,5 til 23 prosent. Det laves-te anslaget for fruktbarhet og nettoinnvandring gir en like betydelig aldring utover i neste århundre som beskrevet tidligere, men de fleste andre alternativ antyder en langsommere aldring av befolkningen.

Sterkest vekst i sentrale strøk om 1980-årenes flyttemønster beholdes

Dersom flyttemønsteret fra årene 1986-1989 fortsetter (flyttein-alternativ 1), vil det fortsatt finne sted en ster-

kere vekst i de sentrale områdene av landet på bekostning av utkant-områdene. Hvor stor del av landet som faktisk vil få tilbakegang i folketallet allerede i de første tiårene, er også avhengig av utviklingen i fruktbarhet og nettoinnvandring.

Ser vi på fylkenes andel av landets befolkning, er flytteinforutsetningene utslagsgivende. Med flyttemønsteret fra perioden 1986-1989, blir Nord-Norges andel av befolkningen redusert fra 10,9 prosent i dag til 9,7 prosent i år 2015. Oslo og Akershus vil under de samme betingelsene samlet øke sin andel av folketallet

fra 20,6 prosent til 22,1 prosent. Det kan også ventes en økning i Rogalands andel av befolkningen, og litt mer beskjedent for Hordaland og Vestfold. Fylker som taper befolkningsandel er, foruten de nord-norske, Hedmark, Oppland, Telemark, Møre og Romsdal og Nord-Trøndelag.

Fylkenes prosentvise vekst fram til år 2015 varierer mye. Mens Finnmarks folketall vil synke med 5 prosent innen år 2015, vil Akershus vokse med nesten 25 prosent på disse 25 årene ifølge alternativ KM1. Alternativet som på landsnivå er

Tabell 2. Folkemengde 1. januar. Registrert 1990. Framskrevet folkemengde 2015, andel av befolkningen 2015 og prosent vekst fram til år 2015. Fylker

Fylke	Registrert folke-mengde 1990	Framskrevet folkemengde				Andel av befolkningen			Prosent vekst			
		Alternativ				Alternativ			Alternativ			
		HS1	KM1	KM2	LU1	Registrert 1990	KM1	KM2	HS1	KM1	KM2	LU1
Hele landet	4 233	4 858	4 596	4 596	4 378	100,0	100,0	100,0	14,8	8,6	8,6	3,4
Østfold	238	265	252	251	239	5,6	5,5	5,5	11,4	5,7	5,7	0,6
Akershus	415	549	516	499	492	9,8	11,2	10,9	32,5	24,4	20,3	18,6
Oslo	458	530	499	454	477	10,8	10,9	9,9	15,6	8,9	-1,0	4,1
Hedmark	187	203	193	197	184	4,4	4,2	4,3	8,8	3,2	5,6	-1,6
Oppland	182	195	185	191	177	4,3	4,0	4,2	7,1	1,6	4,5	-3,2
Buskerud	225	260	246	249	233	5,3	5,4	5,4	15,7	9,3	10,9	3,9
Vestfold	197	236	223	218	211	4,7	4,9	4,7	19,8	13,0	10,6	7,2
Telemark	163	175	166	173	159	3,8	3,6	3,8	7,2	2,1	6,1	-2,7
Aust-Agder	97	115	109	112	103	2,3	2,4	2,4	19,0	12,5	15,9	6,8
Vest-Agder	144	170	160	160	152	3,4	3,5	3,5	17,9	11,4	10,9	5,9
Rogaland	336	413	392	402	374	7,9	8,5	8,7	23,1	16,8	19,9	11,3
Hordaland	409	479	455	444	436	9,6	9,9	9,7	17,0	11,3	8,5	6,5
Sogn og Fjordane	107	116	109	114	104	2,5	2,4	2,5	8,4	2,5	7,1	-2,3
Møre og Romsdal	238	255	243	251	232	5,6	5,3	5,5	7,2	1,9	5,4	-2,7
Sør-Trøndelag	250	282	268	267	255	5,9	5,8	5,8	12,8	7,0	6,6	1,9
Nord-Trøndelag	127	136	129	136	123	3,0	2,8	3,0	7,4	1,9	7,3	-3,2
Nordland	240	245	232	245	220	5,7	5,0	5,3	2,1	-3,2	2,1	-8,3
Troms	147	158	149	157	141	3,5	3,2	3,4	7,9	1,6	7,1	-3,7
Finnmark	74	75	70	76	66	1,7	1,5	1,7	1,0	-5,3	2,5	-11,0

høyest (HS1) gir vekst i alle fylker mellom 1 og 33 prosent, mens det lave ytteralternativet (LU1) gir nedgang i ni av fylkene.

Mens flere kommuner i storbyregionene ifølge alternativ KM1 ligger an til årlig vekst på et par prosent, ligger mange utkantkommuner, særlig kystkommuner i den nordlige landsdel og enkelte innlandskommuner i Sør-Norge an til nedgang på mer enn 1 prosent årlig. Deles alle landets kommuner inn i fire grupper etter sentralitet², vil årlig vekst de nærmeste 10 år bli i gjennomsnitt 0,8 prosent for de mest sentrale og -0,3 prosent for de minst sentrale kommunene ifølge alternativ KM1.

Tabell 3. Gjennomsnittlig årlig vekst i promille for perioden 1990-2000. Sentralitet

	Alternativ			
	HS1	KM1	KM2	LU1
Hele landet .	6,3	4,3	4,3	3,1
Sentralitet				
0	-0,7	-2,5	0,5	-3,7
1	3,5	1,5	4,7	0,1
2	5,9	4,0	4,4	2,7
3	9,8	7,7	5,8	6,5

Legges gjennomsnittlig flyttemønster for hele perioden 1974-1989 til grunn for beregningene (alternativ KM2), fås derimot en annen framtidig regional fordeling av befolkningen. Folketallsveksten for de nærmeste 25 år vil ikke i samme grad konsentreres om det sentrale Østlandsområdet og de andre storbyregionene, men spres mer jevnt. Med et par unntak (Rogaland og Oslo/Akershus) blir det bare mindre endringer i befolkningens fylkesvise fordeling sammenliknet med dagens mønster. Det blir med disse forutsetningene også mindre kontrast mellom sentrale kommuner og utkantkommuner, men også ifølge dette flyttemønsteret vil de minst sentrale kommunene få lavest vekst.

1. Samlet fruktbarhetstall er summen av de ettårige fruktbarhetsratene i et kalenderår, og er det antall barn hver kvinne vil få med fruktbarhetsmønsteret i perioden om dødsfall ikke forekommer.

2. Mest sentrale, sentralitet 3, er kommuner innenfor arbeidsreisavstand til tettsteder med minst 50 000 innbyggere. Minst sentrale, sentralitet 0, er kommuner utenfor arbeidsreiseomland til tettsteder med minst 5 000 innbyggere.

Inger Texmon er cand. real. og første-konsulent i Statistisk sentralbyrå, Demografisk analysegruppe.

Forutsetninger om fruktbarhet:

Alternativ H (høy): SFT stiger til 2,05, med sterkest stigning de første 10 år.

Alternativ K (konstant): Fruktbarheten holdes konstant i framskrivingsperioden, lik nivået i 1989, med SFT lik 1,89.

Alternativ L (lav): SFT stiger til 1,95 innen år 1994 og synker deretter til 1,70 innen år 2010 med den sterkeste nedgangen de første årene etter 1994.

Forutsetninger om netto innvandring:

Alternativ U (uten): 0

Alternativ M (moderat): 5 000

Alternativ S (sterk): 10 000.

Forutsetninger om innenlands flytting:

Alternativ 1: Flytterne er basert på registrerte flyttinger mellom kommuner og regioner i perioden 1986-1989.

Alternativ 2: Flytterne er basert på registrerte flyttinger mellom kommuner og regioner i perioden 1974-1989.

Alternativ 0: Ingen flytting.

AKTUELL

STATISTIKK FRA SSB

Fortsatt stigning i fruktbarheten

I 1989 ble det registrert i alt 59 300 levendefødte barn i Norge; en økning på om lag 1 800 i forhold til året før. Det samlede fruktbarhetstallet økte fra 1,84 til 1,89 barn pr. kvinne.

Fødselsratene, regnet som levendefødte pr. 1 000 kvinner, økte i 1989 for aldersgruppene mellom 25 og 40 år, mest for kvinner mellom 30 og 34 år. Den økte fruktbarheten blant kvinner rundt 30 år henger sammen med at vi lenge har hatt en utsettelse av fødslene. Det er dermed et visst etterslep som hentes inn. Dette er foreløpig ikke uttrykk for at det endelige barnetallet pr. kvinne er økende.

Fruktbarheten har vært stigende siden 1983, og var i 1989 nær 14 prosent høyere enn det laveste nivået. Det samlede fruktbarhetstallet på 1,89 er det høyeste siden 1976. Fruktbarhetstallet er et uttrykk for hvor mange barn en kvinne i gjennomsnitt vil få i løpet av den fødedyktige perioden (15-49 år) ut fra de fødselsratene som er registrert for de enkelte aldersgruppene i perioden. For å opprettholde den naturlige tilveksten i befolkningen på lang sikt, kreves det et samlet fruktbarhetstall på nesten 2,1. Sogn og Fjordane har nådd dette nivået, mens Hordaland, Finnmark, Møre og Romsdal og Vest-Agder lå nær opp til. Oslo, som har hatt det laveste fruktbarhetstallet de siste 20 årene, passerte i 1989 Oppland, som hadde det lavest registrerte fruktbarhetstallet på 1,68. Fruktbarheten økte i alle fylker bortsett fra i Oppland og Telemark.

Tallet på barn født utenfor ekteskap fortsetter å øke og bekrefter en sti-

gende tendens de senere årene. I 1989 utgjorde fødte utenfor ekteskap vel 36 prosent av alle fødte. De fleste av disse barna er trolig født av samboende foreldre. De fire nordligste fylkene hadde de høyeste andelen av barn født utenfor ekteskap med over 50 prosent av totalt antall fødte, mens andelen var lavest i Agderfylkene og Rogaland, med rundt 23 prosent.

I 1989 var det 690 tvillingfødsler, 18 trillingfødsler og 1 firlingfødsel. Dette var flere flerfødsler enn i de foregående årene.

Åtte av ti kommuner har tilbud om krisesenter

I alt 10 prosent av landets kommuner har eget krisesenter, ifølge opplysninger sosialkontorene har gitt til Statistisk sentralbyrå. I tillegg har nær 73 prosent slikt tilbud gjennom samarbeid med andre kommuner. Dette er tilnærmet samme antall som i 1988.

Krisesentrene er et tilbud til mishandlede kvinner og barn, der de kan komme og bo for en kortere eller lengre periode, og få hjelp til å ordne opp i diverse praktiske forhold, f.eks. hjelp til å ta kontakt med jurist, lege, politi etc.

Alle kommuner i Østfold, Oslo og Akershus og Sogn og Fjordane har tilbud om krisesenter. I de fleste fylkene er det mellom 70 og 90 prosent av kommunene som har dette tilbudet. Lavest av alle fylker ligger Sør-Trøndelag, der bare 16 prosent av kommunene har tilbud om krisesenter.

Ifølge Sosialdepartementets statistikk var det 73 850 overnattingsdøgn på krisesentrene i 1989. Dette er en økning på 3 250 fra 1988. Tallet på personer som fikk hjelp var vel 5 000, og av disse var 41 prosent barn. Dette er tilnærmet samme antall som i 1988. I 1982 var det til sammenligning 28 000 overnattingsdøgn og vel 2 000 som fikk hjelp av krisesentrene. I løpet av åtte år

har med andre ord bruken av krisesentrene økt med 150 prosent.

Krisetelefon er et tilbud til mennesker som er i en vanskelig livssituasjon, og som har behov for hjelp i form av samtaler med andre. Også dette tilbudet er ofte drevet av flere kommuner i fellesskap.

Krisetelefon er ikke utbygd i like stor grad som krisesentrene. 10 prosent av kommunene har egen krisetelefon, og 49 prosent har krisetelefon i samarbeid med andre kommuner. Med andre ord har vel 58 prosent av kommunene et slikt tilbud. Antall kommuner som kunne tilby krisetelefon sank imidlertid fra 278 i 1988 til 261 kommuner i 1989.

Det er i Finnmark at flest kommuner har egen krisetelefon. Hvis vi ser på summen av de som har egen krisetelefon og de som har krisetelefon i kommunesamarbeid, er det fylkene Sogn og Fjordane, Vestfold og Hordaland som har best dekning. Dårligst ut kommer Telemark hvor bare en tredel av kommunene har slikt tilbud.

Det var nær 26 600 henvendelser til krisetelefonene i 1989 ifølge Sosialdepartementets statistikk. Dette er en økning på 5 100 henvendelser sammenliknet med 1988.

Dødsårsakene i 1989

Statistisk sentralbyrås statistikk over dødsårsaker viser at det i 1989 døde 45 241 personer, en nedgang på 163 dødsfall sammenliknet med 1988. I alt 21 892 menn og 20 546 kvinner døde av sykdom, mens 1 760 menn og 1 043 kvinner døde som følge av ulykker, skader, selvmord og drap i 1989.

Nær 80 prosent av alle dødsfall i 1989 var forårsaket av følgende tre sykdomsgrupper: Hjerte- og karsykdommer (46,8 prosent), ondartede svulster (21,7 prosent) og sykdommer i åndedretsorganene (9,8 prosent). Hjerte- og karsykdommer var den viktigste gruppe av dødsårsaker

blant menn etter 40-årsalderen, og blant kvinner etter 70-årsalderen. Ondartede svulster var årsak til mer enn halvparten av alle dødsfall blant kvinner mellom 40 og 60 år. I løpet av de siste 20 årene har den generelle dødeligheten av hjerte- og karsykdommer vist en nedadgående tendens, mens det har vært en svak økning i dødeligheten av kreftsykdommer i aldersgruppene over 50 år.

Færre selvmord i 1989

I 1989 ble det registrert 660 dødsfall ved selvmord, 481 menn og 179 kvinner. Antall selvmord i 1986, 1987 og 1988 var 579, 649 og 708. Dødeligheten av selvmord har blitt fordoblet i løpet av de siste 20 årene, fra et årlig gjennomsnitt på 7,6 pr. 100 000 innbyggere i perioden 1966-1970 til 15,5 i 1987, 16,8 i 1988 og 15,6 i 1989. I 1989 var menns dødelighet av selvmord 2,7 ganger høyere enn kvinners. For menn var selvmordshyppigheten i 1989 23,0 mot 24,5 i 1988 og 23,5 i 1987. Tilsvarende tall for kvinner var 8,4, 9,3 og 7,7.

De hyppigste dødsmåter ved selvmord var i 1989 skytevåpen, forgiftning og henging (til sammen 82 prosent av alle selvmordstilfellene).

INSTITUSJONER FOR ELDRE 1990

Med utgangspunkt i nytt statistisk materiale, er den institusjonsbaserte eldreomsorgen pr. 1990 drøftet og analysert i en ny publikasjon fra SSB. Publikasjonen gir oversikt over institusjonsplasser for hver enkelt av landets kommuner. Antall institusjonsplasser sees i sammenheng med antall pensjonister og antall eldre over 79 år i hver kommune.

Det finnes ingen ledige plasser ved institusjonene. Når kapasiteten er fullt utnyttet, indikerer det at sektoren er under sterkt press, og at mange venter på plass. Sees kapasitetsutnyttelse, årsverk pr. plass og beboernes høye og omfattende pleiebehov i sammenheng, kan bemanningen ved institusjonene synes lav.

Driftskostnadene er på om lag 12 milliarder kroner ved eldreinstitusjonene. Kostnadene varierer fra institusjonstype til institusjonstype og fra fylke til fylke for samme institusjonstype. Kostnadene pr. plass pr. døgn varierer mellom 768 kroner for sykehjem og 241 kroner for serviceboliger med hel-døgns pleie og omsorg. Av 100 kroner som brukes i institusjonene går 77 kroner til lønn, 2 kroner til utstyr og vedlikehold, 16 kroner til andre driftsutgifter (matvarer, husleie, brensel osv.) og 4 kroner til nybygg og nyanlegg.

Det er en tendens til at de private institusjonene er noe dyrere, har flere årsverk pr. plass og litt lavere kapasitetsutnyttelse enn de offentlige eide. Men alt i alt er det små forskjeller mellom de private og offentlig eide institusjoner.

Men utgangspunkt i tilsvarende undersøkelser i 1953 og 1966 gis det en oversikt over utviklingen i antall institusjonsplasser og visse kvalitetskrav knyttet til plassene. Oversikten viser at antall institusjonsplasser er fordoblet fra 1966 til 1990, men likevel er det færre institusjonsplasser pr. 100 personer over 79 år i 1990 enn det var i 1966.

Publikasjonen er utkommet i serien Rapporter fra Statistisk sentralbyrå, Rapporter 90/22 INSTITUSJONER FOR ELDRE. Vedlegg om institusjoner for barn og ungdom og institusjoner for rusmiddelmissbrukere. Pris kr 70,-. ISBN 82-537-3004-7.

Publikasjonen kan bestilles fra:

Opplýningskontoret
Postboks 8131 Dep, 0033 Oslo 1

«Samfunnsspeilet» er et tidsskrift med lettleste artikler om folks levekår og livsstil. «Samfunnsspeilet» er et tidsskrift der Statistisk sentralbyrå sprer resultater om aktuell levekårsforskning til en større leserkrets.

«Samfunnsspeilet» er skrevet

- for deg som underviser i samfunnsfag
- for deg som driver med informasjon
- for deg som forsker
- for deg som arbeider med sosial- og helsespørsmål
- for deg som arbeider i administrasjon og forvaltning
- eller rett og slett for deg som er opptatt av samfunnsforhold.

Abonnement bestilles hos:
Statistisk Sentralbyrå
Opplysningskontoret
Postboks 8131 Dep.
0033 OSLO 1
Telefon (02) 86 45 00

Publikasjonen utgis i kommisjon hos H. Aschehoug & Co. og Universitetsforlaget, Oslo, og er til salgs hos alle bokhandlere.
Løssalgpris kr. 40,-
ISSN 0801-7603
ISBN-82-537-3027-6